

TARTU ÜLIKOOLI AJALOO KÜSIMUSI IV

TARTU RIIKLIK ÜLIKOOL

TARTU ÜLIKOOLI AJALOO KÜSIMUSI
IV

(TRÜ ajaloo komisjoni materjalid)

TARTU 1977

Toimetuskolleegium: K. Siilivask (vastutav toimetaja),
H. Palamets, V. Haamer, M. Reinfelt,
T. Ilomets, V. Kalnin

Kaane kujundanud K. Põllu

Kinnitatud ajalooteaduskonna nõukogus 21. sept. 1977. a.

Oktoobris 1975 toimus Tartu Riikliku Ülikooli ajaloo komisjoni II laiendatud sessioon, kus esinesid ettekandega ülikooli ajaloo tegelevad õppejõud, aspirandid, vilistlased ja külalised Armeenia NSV-st, Läti NSV-st, Leedu NSV-st. Käesolevas kogumikus "Tartu ülikooli ajaloo küsimusi" IV on avaldatud lühendatud kujul sessiooni plenaaristungi ja humanitaarteaduste sektsiooni ettekanded.

E. Kelk, V.Klement, K.-S. Rebane

Üks silmapaistvamaid isiksusi Tartu Ülikooli rektorite hulgas oli kahtlemata Feodor Dmitri p. Klement, kes sellel kohal töötas kauem kui ükski tema eelkäijatest. Ta määrati tööle ajal, kui ülikool oli juba toibumas fašistlike okupantide poolt tekitatud kahjust, ning töötas seal üheksateist aastat, viies selle aja jooksul Ülikooli Nõukogude Liidu parimate ülikoolide tasemele. Feodor Klementi elu põhilisi momente ja tema osa luminestsentsi uurimise arendamisel Tartus oleme käsitletud pikemalt varemkirjutatud artiklites /1, 2/. Käesolevas töös vaatleme perioodi, millal F. Klement töötas Tartus, ning käsitleme peamiselt tema elu ja ülikooli arengu vastastikust seost.

F. Klement sündis 3. mail 1903. a. Peterburis (vt. ka /3/). Seal möödus ka tema lapsepõlv. Töötanud pärast Oktoobrirevolutsiooni lühema aja kestel Eestimaa kubermangus Virumaal, siirdus ta 1919. a. Oudova maakonda ning hiljem Oudova linna Peterburi kubermangu, kus töötas haridus- ja parteiharidusvõrgus kuni 1926. aastani.

Sellest aastast alates elas ja töötas F. Klement Leningradis, algul haridus- ja poliitharidusvõrgus, 1929. aastast peale aga oli tema elu seotud Leningradi Ülikooliga. Algul üliõpilasena, varsti aga juba ülikooli töötajana leidis ta kiiresti tee teaduse juurde ning temast kujunes kümnekonna aastaga silmapaistev teadlane luminestsentsi uurimise valdkonnas. Aktiivne osavõtt parteitööst ja teaduslik-organisatoorsest tööst oli eelduseks tema määramisele Tartu Riikliku Ülikooli rektoriks 1951. aastal.

F. Klementi tegevuse mitmesuguste aspektide uurimine on praegu päris algstaadiumis. Tema isiklik arhiiv on üle antud TRÜ Teaduslikule Raamatukogule ja selle korrastamine on lõpetatud. Märkimisväärseid uurimusi F. Klementist aga ilmunud ei ole ning temast on seni kirjutatud vaid juubelite puhul. Mõningaid materjale tema osast teaduse arengus ENSV-s võib leida väljaandes "Füüsika arengust Nõukogude

Eestis aastatel 1945-1966" (vene keeles) /4/. Selles kogumikus on publitseeritud ka F. Klementi teaduslike tööde nimestik, mis kahjuks on mittetäielik.

Foto 1. Maja Ed. Vilde tn. 5 Tartus, kus elas F. Klement. Kolmas aken paremalt ülemisel korrusel on F. Klementi töökabineti aken.

Väärtuslikku materjali F. Klementi elu ja tegevuse ning tema vaadete arengu uurijatele pakuvad tema arvukad artiklid, mille üldarv ületab saja piiri. Need artiklid moodustasid ka suures osas käesoleva töö allikmaterjali. Teisena kasutati käesolevas töös allikmaterjalina veel TRÜ nõukogu koosolekute protokolle ajavahemikus 1951.a.-1970.a., mida säilitatakse ülikooli arhiivis. Neis dokumentides talletatud F. Klementi sõnavõttud on uurijaile tänuväärseks materjaliks. Kuigi ühel käesoleva töö autoritest oli praktiliselt kogu vaadeldava perioodi jooksul võimalus mitmesugusteks tööalasteks kontaktideks ja vestlusteks Klementiga, ei tugine me käesolevas töös oluliselt ei nendele ega teistele isiklikele mälestustele F. Klementist. Arvame, et sel-

lised mälestused tuleb enne, kui nende põhjal üldistusi tegema hakata, hoolikalt kokku koguda ja põhjalikult läbi analüüsida. Käesolevaks momendiks on aga see suur töö tege-mata.

Läbitöötatud materjal võimaldab F. Klementi Tartu Riikliku Ülikooliga seotud tegevust vaadelda 3 aspektist: 1) teadusliku töö elustamine, teaduslike traditsioonide loomine ja juurutamine ülikoolis, 2) ülikooli kollektiivi, eriti aga üliõpilaste ideoloogilise ja õppe-kasvatustaseme tõstmine ja 3) ülikooli majandusküsimused ja ülikoo-li perspektiivse arengu kindlustamine. Kuigi need probleemid olid omavahel tihedalt seotud või isegi kattusid ja moodustasid rektori töö sisu kogu vaadeldava 19 aasta jook-sul, võib raskuspunktide ülekandumist ühtedelt probleemidelt teistele siiski selgesti eristada.

II

F. Klement asus ülikooli juhtima ajal, mil see oli küll toibunud sõja ajal saadud haavadest, kuid ähvardas oht muutuda vähetähtsaks provintsiülikooliks. Nimelt eral-dati 1946. aastal paljud ülikooli varad vastloodud ENSV Teaduste Akadeemia koossisu. Akadeemiasse läksid üle ka mit-med silmapaistvad ülikooli teadlased. Vahetult enne F. Kle-menti rektorikohale asumist otsustati eraldada ülikoolist Põllumajandusteaduskond, Veterinaariateaduskond ja Metsan-dusteaduskond iseseisvaks Eesti Põllumajanduse Akadeemiaks. F. Klement kinnitati ülikooli rektoriks 8. juunil 1951. a. 13. juunil 1951. a. toimus ülikooli nõukogu koosolek, kus F. Klement esines esmakordselt rektorina. Oma lühikeses sõ-navõtus lubas ta anda kõik oma jõu ja püüdlused, et viia Tartu Riiklik Ülikool parimate hulka /5/. Sellel ja ka järgmisel kahel nõukogu koosolekul viibisid ka veel EPA õppejõud. Täielik eraldumine toimus sügisel. Et ise-loomustada ülikooli kaadrialast kaotust, toome tabeli, mil-les on esitatud mõningad arvud 1950/51. ja 1951/52. õppe-aasta aruannetest.

Ülikooli vähendamise tendentsidele astus F. Klement kohe algul otsustavalt vastu. Nende taotluste vastu võitlemise vajadusest kirjutas ta ka juba oma esimeses ülikooli lenes

Ülikooli koosseis 1950. - 1952. aastal

	1950/51. õ.-a.	1951/52. õ.-a.
Õppejõudude üldarv	371	300
neist: professoreid	38	29
tead. doktoreid	37	26
dotsente	53	42
tead. kandidaate	64	59
NLKP liikmeid	45	47
Üliõpilaste arv õ.-a. algul	3147	2094
Võeti vastu noori	746	431
Lõpetas ülikooli	473	386

avaldatud artiklis /6/. Ka hiljem, kui esitati ettepanekuid mõnede ülikooli osade üleandmiseks teistele asutustele (arstiteaduskond, zooloogiamuuseum, geoloogia-mineraloogiamuuseum, Kääriku spordibaas, TRÜ muinasteaduste muuseum) kaitses ta edukalt ülikooli huvisid ning kasvatas ka ülikooli kollektiivis kindlat seisukohta võidelda ülikooli tervikkuse ja pideva kasvu eest.

Teadusliku töö tase oli ülikoolis 1951. aastal väga madal. Sel aastal täideti teadusliku töö plaan ülikoolis tervikuna vaid 42%-liselt. Paljud õppejõud ei võtnud osa teaduslikust tööst. Teemaatika oli killustatud ja, nagu nähtub tabelist 1, kraadiga ülikooli töötajad moodustasid vähem kui kolmandiku ülikooli õppejõudude koguarvust. F. Klement, tulnud teaduslikult heatasemelisest Leningradi ülikoolist, mõistis väga selgesti, et ilma õppejõudude teadusliku kvalifikatsiooni tõstmiseta Tartu ülikooli taset, sealhulgas ka õppetöö taset, parandada ei saa. Ülikooli teadusliku taseme tõstmise idee ja tee, kuidas seda saavutada, oli kirjeldatud juba ülalviidatud artiklis /6/, kus sisuliselt on publitseeritud F. Klementi programm ülikooli arendamiseks. Ülikooli teadusliku taseme tõstmise küsimuse juurde pöördub F. Klement hiljem veel korduvalt tagasi (vt. näiteks /7-9/). Probleem oli eriti aktuaalne ka seetõttu, et TRÜ oli ja on põhiliselt rahvuslik ülikool ja ka tema prob-

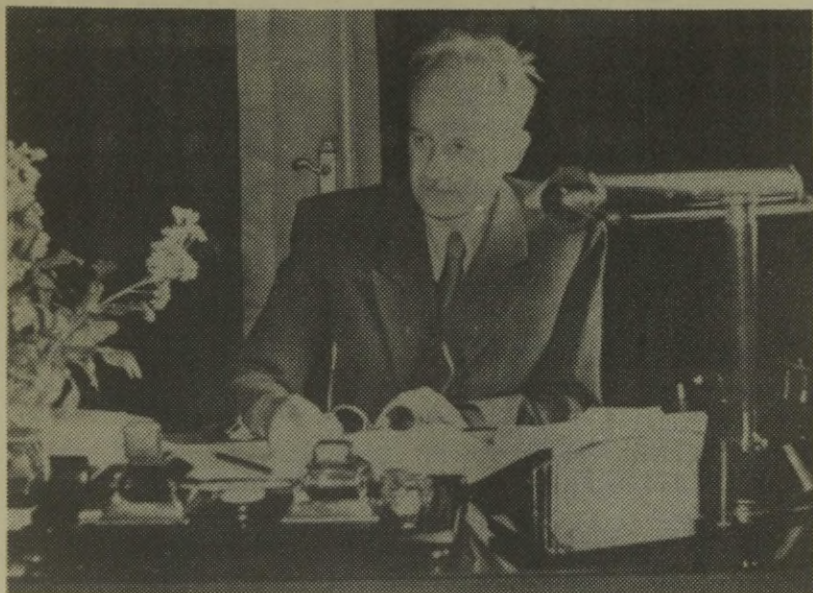

Foto 2. F. Klement ülikoolis oma kabinetis (50-ndate aastate algus).

lemaatika on väga suures ulatuses seotud meie vabariigiga. Teaduslikke artikleid ilmus ülikooli õppejõududelt 1951. a. 11, 1952. a. 12, 1953. a. 13. Üleliidulistesse ajakirjadesse jõudsid vaid mõned üksikud ülikooli teadlaste tööd. Teaduslike asutuste loomisel pidas F. Klement esmaseks ülesandeks kõrge kvalifikatsiooniga teadlaste kaadri koondamist ja ettevalmistamist. Järjekindla kommunistina jälgis ta ka tegelikkuses kaadri kasvatamise ja valiku leninlikke põhimõtteid. Nii tema artiklitest, tegevusest kui ka temaga koos töötanud seltsimeeste hinnangutest järgneb, et teaduslik-pedagoogilise töö organiseerimisel ülikoolis pidas ta põhiliseks kõrge kvalifikatsiooniga, Nõukogude riigile ja parteile ustavate ja suure loomingu potentsiaaliga teadlaste kollektiivi loomist. Niisugune töö vastas kõige rohkem F. Klementi kui juhi ja kommunisti olemusele ja sai tema initsiatiivil kogu ülikooli töö põhilüliks. Käesolevas piiratud ülevaates saame ära märkida vaid selle suure töö piirjooned.

Kohe oma töö alguses valis F. Klement välja suunad, mida esmajoones toetada, arvestades sealjuures juba väljakujunenud teaduslikke suundasid ja eriti olemasolevaid spetsialiste (näiteks soome-ugri keelte probleem). Erilist tähelepanu osutas ta aspirantuuri tööle, aspirantide valikule, tööde publitseerimisele üleliidulistes ajakirjades, teaduslike kontaktide tugevdamisele NSV Liidu juhtivate teadlastega, teadusliku töö baasi tugevdamisele, üliõpilaste kaasatõmbamisele teaduslikule tööle. Et soodustada teaduslike kontaktide arendamist, propageeris F. Klement vene keele omandamist nii üliõpilaste kui õppejõudude seas. Seda küsimust arutati hiljem korduvalt ka ülikooli nõukogu koosolekul. F. Klementi sõnavõttud ülikooli nõukogus esimese kolme-nelja aasta jooksul olid rõhuvas enamikus pühendatud teadusliku töö organiseerimise konkreetsetele küsimustele. Sealjuures oli näha, et ta hästi tundis peaaegu kõigi ülikooli õppejõudude teadusliku töö olukorda ning nende teaduslikku potentsiaali /10/.

Vähehaaval hakkas teadusliku töö olukord ülikoolis paranema. Rektor andis teaduslikus ja teaduslik-organisatoorses töös ka isiklikku eeskuju. Ta organiseeris kohe oma esimesel tööaastal Tartus luminestsentsiuurijate kollektiivi TRÜ füüsikakateedrite õppejõududest (A. Pae, A. Haav jt.) ning lõi ENSV Teaduste Akadeemias luminestsentsilaboratooriumi oma aspirantidest ja endistest Leningradi kolleegidest ja õpilastest, kes saabusid tema palvel Tartusse (K.-S. Rebane, J. Kirs, A. Malõševa, Tš. Luštšik jt.) /11/. Teaduslik-organisatoorset tööd ENSV Teaduste Akadeemias soodustas F. Klementi valimine ENSV TA tegevliikmeks 1951. aastal. 1954. aastal viiakse ülikoolis läbi esimene suur üleliiduline teaduslik nõupidamine - IX üleliiduline spektroskoopia konverents 700 osavõtjaga, mille organiseerimisest võttis F. Klement vahetult osa.

Vaatamata edusammudele, ei olnud F. Klement teadusliku töö arengutempoga veel rahul. Alles 1957. aastal, arutades ülikooli nõukogus eelmise aasta teadusliku töö tulemusi, ütles F. Klement, et "esimest korda oma 6-aastase ametisoleku ajal võib ta tunda rahuldustunnet teadusliku töö täitmise üle ülikoolis" /12/. Tõepoolest, selleks ajaks võttis

juba 90 % õppejõududest teaduslikust tööst osa, publitseeriti 179 tööd, teadusliku töö plaan täideti 90%-liselt, pärast pikka vaheaega hakkasid uuesti ilmuma ülikooli toimetised (vt. ka /13/), kasvanud oli ülikooli teaduslik autoriteet teistes kollektiivides.

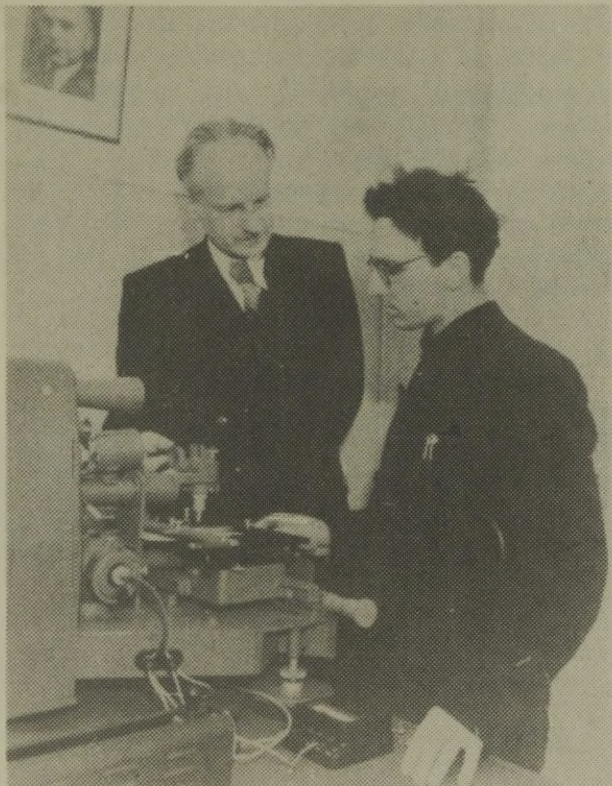

Foto 3. F.Klement oma endise aspirandi Tš. Luštšikuga ENSV TA luminesentsilaboratooriumis (1954).

Nüüd võis juba püstitada uusi probleeme: järsult suurendada doktorite arvu ülikoolis, arendada komplekstemaatikat, koondada teaduslik töö väikese arvu tähtsate probleemide ümber, mis oleksid iseloomulikud ülikoolile ja milles

Ülikool saaks juhtivaks kogu maailmas. Korduvalt rõhutas F. Klement vajadust tihendada sidet praktikaga, arendada ülikoolis lepingulisi uurimisi. Mõnedest nendest küsimustest kirjutab F. Klement oma artiklis, mis on publitseeritud "Kõrgemate koolide teatajas" /14/. 1957.-1958. aastaks olid mitmed ülikooli teaduslikud kollektiivid juba niivõrd tugevaks muutunud, et võis hakata rääkima ülikooli teaduslike allasutuste võrgu loomisest. Nii loodi 1958. a. keemilise kineetika ja katalüüsi problemlaboratoorium V. Palmi juhtimisel. Ülikooli raamatukogu sai nimetuse teaduslik raamatukogu. Loodi ülikooli arvutuskeskus. 1968.a. oli ülikoolil juba 11 teaduslikku laboratooriumi, keda juhtisid silmapaistvad teadlased. Intensiivselt arenes ja kasvas ka F.Klementi enese poolt loodud luminesentsiurijate kollektiiv (vt. /11/) nii ülikoolis kui ka ENSV TA Füüsika ja Astronoomia Instituudis.

Töö kõrgema kooli rektorina ning samaaegne teaduslik-organisatoorne töö teadusliku uurimise instituudis võimaldas F. Klementil luua huvitava käsitluse teadusliku asutuse ja kõrgema kooli väga tihedast koostööst. Selle koostöö aspekte propageeris ta nii ülikoolis kui ka füüsika-astronoomiainstituudis. Sellise koostöö detailne plaan ja selle arutelu on esitatud 1960. aastal ajalehes "Pravda" publitseeritud probleemartiklis /15/. Hiljem arendas ta oma mõtteid pikemas huvitavas artiklis, mis on publitseeritud ajalehes "Sovetskaja Estonia" /16/. Samal perioodil tegi ta ülikoolis intensiivset tööd matemaatiliste meetodite juurutamiseks ülikoolis viljeldavates teaduseharudes. Eriti suurenes F. Klementi tähelepanu arvutusmatemaatika kasutamise võimaluste vastu 60-ndate aastate lõpul. Ka mitmel ülikooli nõukogu koosolekul peatus ta arvutusmatemaatika probleemidel pikemalt /17/.

Kauaaegne töö ülikooli juhina veenis F. Klementit, et ka ülikooli ennast tuleb uurida teaduslike meetoditega. Vastavasisulise uurimisprobleemi visandas ta oma artiklis "Uurimisobjekt - kõrgem kool", mis publitseeriti 1965. a. detsembris /18/. See, tollal päris uudne idee leiab praegu laialdast realiseerimist. Paljudes NSV Liidu kõrgemates koolides tegeldakse nüüd kõrgkooli töö mitmesuguste aspektide uurimisega.

Pole kahtlust, et professor F. Klementi teaduslik-organisatoorne töö ülikoolis ei oleks kandnud sellist vilja, kui tal poleks olnud töökaid ja innukaid abilisi, nagu näiteks teadusalaprorektorid V. Moskvina, H. Keres, J. Tammeorg jt. Ka ülikooli õppejõud võtsid entusiasmiga osa oma juhi ideede elluviimisest. See oligi ülikooli teadusliku taseme tõusu peamiseks garantiiks.

III

Kui õppejõudude teaduslik töö ülikoolis hakkas edene-
ma, pöördus rektor F. Klementi tähelepanu järjest rohkem
ülikooli õppe-kasvatustööle. Juba oma esimesel ülikoolitöö
aastal mõtles rektor sellele, mil moel muuta Tartu ülikooli
õppe-kasvatustöö omanäoliseks. 1951. a. "Rahva Hääles"
avaldatud artiklis /7/ väidab ta, arvestades pedagoogilise-
le tööle suunduvate ülikooli lõpetajate suurt osa, et "pe-
dagoogilised ja metoodilised elemendid peavad nende ette-

Foto 4. Tartu I üliõpilaslaulupeo peakomisjoni istung 1956. a. Esimeses reas paremalt teine - peakomisjoni esimees F. Klement.

valmistamise kavas olema hulga tähtsamal kohal kui Moskva või Leningradi ülikoolis". Kriipsutame alla seda F. Klementi mõtteavaldust, sest seniajani rõhutavad F. Klementit ka hästi tundnud inimesed, nagu ei oleks ta eriti hoolinud noorte pedagoogilisest ja metoodilisest ettevalmistamisest ning nõudnud ainult noorte tugevat teadusealast ettevalmistamist. Tegelikult see ei olnud hoopiski nii.

Õppe-kasvatustöös propageeris F. Klement alates oma esimestest artiklitest ja esinemistest Ülikooli nõukogus õppetöö ja teadusliku töö elementide seostamist /8/. Eriti rõhutas ta, et "on vajalik laiendada kõigiti üliõpilaste iseseisvat tööd, küllastades kogu õppeprotsessi sügava teadusliku loomingu õhkkonnaga" /13/. Ja edasi, samas artiklis veenab F. Klement kogu ülikooli kollektiivi: "Meie ülesanne on mitte ainult anda üliõpilastele tõeliselt teaduslikke teadmisi, vaid ka kasvatada neist tõeliselt nõukogulikke inimesi, inimesi suure kultuuriga ja kõrge moraalse tase-mega."

F. Klementi sõnavõttudest ülikooli nõukogu koosolekutel peaaegu pool või enamgi on pühendatud pedagoogilisele tööle ja kasvatusküsimustele. Eriti oli see nii alates 50-ndate aastate keskelt. Järjekindlalt kutsus ta üles õppejõude ja üliõpilasi võitlema distsipliini eest ja näitas konkreetselt, milliste meetoditega seda teha /19/. Põhjalt analüüsis ta pedagoogide ettevalmistamist ülikoolis /20/ rõhutades, et "peame kasvatama pedagooge, kes viiksid koolidesse loova töö mõtte ja jõu" /21/. Palju tähelepanu pühendas F. Klement ka kultuurse isiksuse kasvatamisele ja esteetilisele kasvatustööle /22/.

Nende küsimuste juurde pöördus ta hiljem korduvalt tagasi nii ülikooli nõukogu tööd planeerides, kui ka oma sõnavõttudes nõukogus ning artiklites.

Teaduslikkuse osatähtsuse rõhutamine õppetöös oli F. Klementil tingitud asjaolust, et ta tunnetas sügavalt teaduse ja tehnika revolutsiooni olemust ning mõistis selgesti, et ilma hea teoreetilise ettevalmistuseta ei ole tulevane spetsialist võimeline aktiivselt osa võtma kommunismi ülesehitamisest meie maal. Oma ideesid sellest, kuidas kõrgem kool võiks niisuguseid spetsialiste ette valmistada

ja milline on kõrgema kooli koht teaduse ja tehnika revolutsiooni perioodil meie ühiskonnas, arendas F. Klement ettekandes, mille ta tegi Moskvast 1961. a. kõrgemate koolide töötajate nõupidamisel Kremlis /23/. F. Klement tegeles ka pedagoogika põhiküsimustega. Nii näiteks analüüsis ta ühes oma töös /24/ laste ja noorukite abstraherimisvõime kasvatamist, põhjendades selle vajadust teaduse üha süveneva matematiseerumisega. Eriti selgepiirilisel on F. Klementi vaated pedagoogika suhtes ja kasvatustöö kohta väljendatud tema "Komsomolskaja Pravdas" avaldatud artiklis /18/, kus ta püstitas ülesande uurida kõrgemat kooli kui süsteemi. Selles artiklis ütleb F. Klement: "Olen veendunud, et peab moodustuma ja arenema laiahaardeline pedagoogika kui teadus rahva kommunistlikust kasvatusest." Sellist pedagoogikat hindas F. Klement kahtlemata tähtsamaks kui iga üksikut eriteadust, sealhulgas ka luminestsentsi, ning mõtles ja töötas palju selle teaduse aluste loomiseks. Seda kinnitab ka fakt, et 1967. a. toimus Tartus teaduslik-metoodiline kõrgema kooli pedagoogika alane konverents teemal "Kool ja kirjandusteadus", mis oli esimene taoline NSV Liidus /25/.

Oma sõnavõttudes ja kirjutistes pühendas F. Klement palju tähelepanu ka mitmesugustele teistele kasvatusküsimustele. Selliste küsimuste hulka kuuluvad näiteks internatsionaalne kasvatustöö /26/, esteetiline kasvatustöö /27/, üliõpilaste omavalitsuse küsimus /28/ jt. Tuleb märkida, et F. Klementi artiklid kasvatustöö kohta, milledest vaid üksikutele saime viidata, kujutavad endast sisuliselt tolleaegses Tartu Riiklikus Ülikoolis tehtud kasvatustöö teoreetilist üldistust. Sisuliselt oligi meie ülikooli kollektiiv see suur eksperimentaalne kasvatustöö uurimise laboratoorium, kust sai alguse nii mõnigi hiljem üleliiduliselt levinud ettevõtmine. Üheks selliseks ettevõtmiseks oli näiteks üliõpilaste suvine töötamine ehitustel /29/. Aga juba 1958. aastal rõhutas F. Klement ülikooli nõukogus oma sõnavõtus üliõpilastes tööarmastuse kasvatamise vajadust /30/.

Kuigi ülaltoodud materjal näitab, kui suurt tähelepanu omistas F. Klement kasvatustöö probleemidele, ei taotle me käesolevaga niisuguse mulje jätmist, nagu oleks Klement min-

-1- № 2 Д/1 1965
Знаменский/Р-Га)

Классификация мероприятий по
вопросу о развитии научных
исследований в ^{высшей и средней школе} университетах.

1. По общему мнению, что в СССР разви-
тие научных исследований происходит
в основном, в ^{основном} специальных научных
университетах, ~~в высшей школе~~ в вузах,
невозможно значительно расширять
размах и уровень исследовательской
работы и свои организационные
условия.

- 4/ В пользу университета проводятся
совместные заседания с Ин-том
Землеустройства и Бораники АН СССР.
 - 5/ Работники Тартуских ин-тов
АН СССР довольно широко участвуют
в учебной работе университета
(на позасеивной основе или в
аудиториальном порядке).
 - 6/ Кроме основной связи с Тартускими
ин-тами АН СССР имеется также
терминальная работанность.
- И/к 65 Ф. Клементи

Foto 5. F. Klementi käsikirjalise töö (konspekt ettekan-
deks EKP Keskkomiteele) algus ja lõpp (1965).

gil oma töö perioodil seadnud ülikoolis esikohale vaid pedagoogilise töö. F. Klement oli ja jäi elu lõpuni seisukohale, et primaarseks õppe-kasvatustöö taseme määramisel on õppejõudude kõrge teaduslik-pedagoogiline kvalifikatsioon ja ustavus nõukogude kodumaale. Ülaltoodust aga nähtub selgesti, millised vastutusrikkad ülesanded ta püstitas ülikooli õppejõudude kollektiivile üliõpilaste kasvatustöös. Ka järel-dub siit, et F. Klementi veendumused vajadusest pühendada suuremat tähelepanu pedagoogilistele probleemidele kasvasid ja tugevnesid koos ülikoolis töötatud aastatega.

Kasvatustöös toetus F. Klement oma lähimatele abilis-tele - prorektoritele õppetöö alal (I. Sildmäe, eriti aga kaua aega sellel kohal töötanud K. Püss) ning parteikomiteele. Nii hakati 60-ndate aastate algul kasvatustööd üli-koolis tegema ülikooli nõukogu poolt kinnitatud poliitkasvatustöö plaani kohaselt, kuulates regulaarselt parteikomitee sekretäri aruandeid selle plaani täitmise kohta.

Kasvatustöö eri aspektina peaksime vaatlema F. Klementi osavõttu ja mõju ülikooli parteiorganisatsiooni tööle, samuti rektori ja parteiorganisatsiooni vastastikuseid suhteid. Selleks tuleks hoolikalt läbi uurida vastavad arhiivimaterjalid. F. Klementi tegevus printsipiaalse kommunisti-na on üldtuntud. Rektarina oli ta oluliselt huvitatud aga ülikooli teaduslik-pedagoogilise kollektiivi parteilisest kasvust. Jätame selle väga tähtsa probleemi edaspidiseks detailsemaks uurimiseks. Käesolevas töös konstateerime vaid, et läbimõeldud kasvatustöö tulemusena kasvas kiiresti kommunistide arv ülikoolis ja 1965. aastaks oli ülikooli parteiorganisatsioonis juba 434 liiget, neist 125 üliõpilased ja 207 õppejõud. Rõhuv enamik üliõpilasi kuulus ÜLKNÜ ri-dadesse ja suutis ELKNÜ TRÜ komitee juhtimisel iseseisvalt lahendada vastutusrikkaid ülesandeid.

IV

Ülikooli kollektiivi kiire kasvu, eriti aga teadusliku töö intensiivistumise tõttu jäi ülikooli materiaalne baas tema kollektiivile varsti kitsaks. 1952/53. õppeaasta aru-ande järgi oli ülikoolil õppepinda 18 664 m², üliõpilasi

2189 ja õppejõude 310; 1965. aastal oli ülikoolil õppepinda vaid 7500 m², üliõpilaste arv aga oli kasvanud 3473-ni ja õppejõudude arv 470-ni. Paljud varem õppetstarbeks kasutatud ruumid olid antud teaduslikele allasutustele ja uutele, juurdeloodud kateedritele ja teaduskondadele tööruumideks. Juurde oli ehitatud vaid praktiliselt mõned ühiselamud ja Kääriku spordikompleks kehakultuuriteaduskonnale. Ülikool kasvas kiiresti oma kuuest välja.

On levinud arvamus, nagu oleks ülikooli kitsaksjäämine olnud tingitud tema rektori mitteküllaldasest tähelepangust ülikooli materiaal-tehnilise baasi vastu, mis lihtsalt ei olevat jäänud tema huvialade piirkonda. Selle kasuks räägiks nagu asjaolu, et ka F. Klementi poolt publitseeritud artiklites räägitakse suhteliselt vähe ja alles päris viimasel perioodil ülikooli materiaal-tehnilisest baasist. Vaatleme, kuidas valgustavad seda küsimust ülikooli nõukogu protokollid.

Üks esimesi suuremaid ehitamisi ülikoolis oli endise ülikooli kiriku ümberehitamine õpperaamatukoguks. Sellega hakati tegelema juba 1952. a. /31/. Rektor puutus aga kohe kokku ehitusalaste raskustega, mis seisnesid peamiselt Tartu linna ehitusorganisatsioonide väheses võimsuses. Ümberehitus sai teoks alles mõne aasta pärast. Ometi hakkas ruumikitsikus ähvardama ülikooli juba päris 50-ndate aastate algul. Õnnetuseks hakkas ülikooli ehitustegevust takistama formaalne asjaolu, mis seisnes selles, et varem esitatud aruannete järgi oli ülikool õppepinna poolest ühe üliõpilase kohta NSV Liidus teisel kohal ning kõik rektori taotlused kõrgemalseisvate organite ees lükati pikemalt asja arutamata tagasi /32/. Polnud ju ehitusvõimalused meie vabariigis tol ajal kuigi head, mida rektor ka ise suurepäraselt teadis. 1957. a. lõpul /33/ oli ülikooli nõukogus arutamisel küsimus õppetöö materiaalsetest tingimustest ja õpperuumidest. F. Klement esines pikema sõnavõtuga, milles näitas mitmesuguseid võimalusi olukorra parandamiseks. Juba järgmise aasta esimesel nõukogu koosolekul oli arutusel ja kinnitati ülikooli perspektiivplaan 1959. - 1965. a. /34/. Tõsi, see plaan jäi ülikooli sisemiseks plaaniks ja oli ehitustegevuse seisukohalt suhteliselt tagasihoidlik. Siiski kasvasid 1952. aastaga võrreldes 1962. aastaks ülikooli ka-

pitaalehituse summad 61,4 tuhandelt rublalt 270,0 tuhandeni, kapitaalremondi summad aga 50,0 tuhandelt 166,0 tuhandeni /35/. Samal, 1962. aastal kandis rektor ülikooli nõukogule järjekordselt ette, et ülikooli poolt taotletakse uute ruumide ehitamist, kuid ministeerium ei anna luba, sest arvulised näitajad ülikooli jaoks on ikkagi paremad kui teistes kõrgemates koolides /36/. Vahepeal kujunes eriti teravaks ülikooli raamatukogu olukord, kus asju hakkas ajama noor energiline direktor L. Peep. Raamatukogu olukorda arutas ülikooli üldsus, ning jõuti niikaugemale, et vabariigi juhtkond andis loa võtta raamatukogu ehitus järgmise viis-aastaku plaani. Samal ajal toimus ka süstemaatiline töö füüsikakorpuse eelprojekti loomise kallal. Oli juba valitud projekteeriv asutus ja ülikool esitas lähteandmed küllalt tänapäevase ja suure õppe-teadusliku hoone projekti loomiseks. Selle tööga oli rektor väga hästi kursis ja innustas igati selle tegijaid - suurt gruppi ülikooli füüsikakateedrite töötajaid.

Tõukeks ülikooli majandusliku baasi arengule oli kahjutuli peahoones 1965. a. detsembri lõpus. Kuigi kahjutules hävis vaid tühine osa ülikooli varadest, oli fakt, et selline sündmus toimus, ja see viis ülikooli majandusliku baasi küsimuse vabariigi juhtkonna tähelepanu keskpunkti. Kahjutule tekkimise põhjusi ja olukorda analüüsis F. Klement oma ettekandes ülikooli nõukogule 24. detsembril 1965. a. väga kriitiliselt /37/. 1966 - 1968 ilmus rida F. Klementi artikleid, kus juba arutatakse ülikooli majandusliku arengu konkreetseid küsimusi /38-40/.

Tartu Riikliku Ülikooli tööd tervikuna arutas EKP Keskkomitee Presiidium. Peale paljude muude küsimuste anti hinnang ka ülikooli materiaalsele baasile. Seda otsust arutas ülikooli nõukogu 27. mail 1966. a. /41/. Ülikooli kollektiivile oli see tõeliseks entusiasm ja innustuse allikaks. Rektori juhtimisel asuti energiliselt koostama uut ülikooli arengu perspektiivplaani, mis pidi saama meie vabariigi juhtivatele partei ja valitsusasutustele ülikooli edasise tugevdamise aluseks. Plaani esialgse variandi koostamine lõpetati väga kiiresti ja juba 27. jaanuaril 1967. a. arutati seda ülikooli nõukogu koosolekul, kus see kiideti üld-

joontes heaks /42/. Plaan kiideti heaks ka kõrgemalseisvates organites ja algas intensiivne töö selle realiseerimiseks.

F. Klementi ülalkirjeldatud tegevus võitluses ülikooli majandusliku baasi tugevdamise eest võimaldab meil teha järelduse, et need küsimused olid pidevalt rektori praktilise tegevuse päevakorras ja kõigile raskustele vaatamata pandi juba sel perioodil alus ülikooli materiaalse baasi ümberkujundamisele. Siinjuures ei saa aga jätta märkimata, et ülikooli materiaal-tehniline baas osutus lühikese aja jooksul juba nii mahajäänuks, et tekkis terav konflikt kollektiivi teadlaste potentsiaali ning ülikooli tegelike materiaalsete võimaluste vahel. Ka ei olnud F. Klement ülikooli materiaal-tehnilise baasi arendamisel nii järjekindel kui kvalifitseeritud õppejõudude kaadri kujundamisel. Oluliseks takistuseks oli siin tema kui ausa kommunisti ja üldriiklikest huvidest lähtuva juhi seisukoht, mille kohaselt paljude teiste NSV Liidu ülikoolidega võrreldes meie ülikooli olukord oli tunduvalt parem. Peame nentima, et just see seisukoht oli ülikooli kollektiivile vastuvõetamatu ning põhjustas mitmeid kriitilisi esinemisi ja isegi konflikt-olukordi.

V

Tehkem öeldust lühike kokkuvõtte. Esimeseks põhijärelduseks on, et F. Klement täitis talle antud ülesande ja lubaduse, mille ta andis ülikooli nõukogu koosolekul rektori ametisse astudes. Seda, millises ulatuses see ülesanne täideti, aitavad iseloomustada tabelis 2 toodud andmed.

Teiseks põhijärelduseks tuleb lugeda, et oma tööga ülikooli rektorina jättis F. Klement Eesti NSV kultuuriloosse püsiva jälje - temaga on oluliselt seotud uue, sotsialistliku intelligentsi kujundamine meie vabariigis.

Kõrgeks hinnanguks F. Klementi ja kogu ülikooli kollektiivi tööle oli ülikooli autasustamine 1967. a. kevadel Tööpunalipu ordeniga silmapaistvate saavutuste eest õppe-, teaduslikus ja kasvatustöös. F. Klementi isiklike teeneid hindas valitsus talle rea ordenite, medalite ja aunimetuste

Mõned andmed ülikooli kohta
1951/52. ja 1969/70. õppeaastal

	1951/52. õppeaasta	1969/70. õppeaasta
Üliõpilasi:		
statsionaarseid	2094	4184
mittestatsionaarseid	421	2089
Lõpetajaid:		
statsionaarseid	386	554
mittestatsionaarseid	44	232
Õppejõudude arv	300	518
neist doktoreid [⊗]	26	44
neist kandidaate [⊗]	59	239
Publikatsioonide arv (ilma po- pulaarteaduslike töödeta)	11	1158
Teaduslike allasutuste arv	0	13
Põhivahendite seis	5,4 milj. rbl.	12,07 milj. rbl.
Ühiselamud	9000 m ²	20 000 m ²

⊗ Arvestatakse ainult Kõrgema Atestatsioonikomisjoni poolt juba kinnitatud kraade.

andmisega, millest kõrgeim oli sotsialistliku töö kangelase nimetuse andmine 1969. aastal.

Oma käsitluses valisime välja vaid kolm F. Klementi teaduslik-organisatoorse töö põhisuunda, mis tihedasti seostuvad Tartu ülikooli arenguga ja nõuavad enim esiletõstmist. Seetõttu jäid käsitlemata sellised aspektid F. Klementi elust ja pürgimustest nagu näiteks tema tegevus kommunistina, tema luminestsentsialane teaduslik töö, teaduslik-organisatoorne töö Eesti NSV Teaduste Akadeemia tegevliikmena, vahetu pedagoogiline tegevus noorte luminestsentsiuurijate kasvatamisel, F. Klement kui teaduseloolane ja paljud muud aspektid. Täielikult jätsime kõrvale F. Kle-

Suur osa teaduse meie teaduse
efektiivsuse tõstmisel ~~on~~ ise enesest
mõista on meie kõrgemal koolil
ja teaduslike asutuste töö ~~on~~ bare-
mal organiseerimisel, kuid see on
juba teine teema.

Prof. F. Klement

7. VI 73

Klement

Foto 6. F. Klementi viimase trükitud töö "Teaduse areng ja kool" /25/ käsikirja lõpp.

menti kui isiksuse iseloomomaduste analüüsi. Kõik see ei mahtunud käesoleva töö raamidesse. Need probleemid jäävad edaspidiseks uurimiseks.

K i r j a n d u s

1. R e b a n e, K.-S. Feodor Klementi seitse aastakümnet. - Kristall ja valgus. Tln., 1976, lk. 5-16.
2. Р е б а н е К.-С.К. Ф.Д. Клемент и развитие люминесценции в Тарту. Уч. зап. ТГУ, № 346. Тарту, 1975, с. 3-13.
3. P i n o, N. Õpetlane oma koolkonnaga. F. Klement - 70. - "Horisont", 1973, nr. 5, lk. 36-37.
4. О развитии физики в Советской Эстонии за годы 1945 - 1966. Тарту, 1968.

5. TRÜ nõukogu protokollid, nr. 11, 13. juuni 1951.
6. К л е м е н т, F. Taastame oma Ülikooli endise kuul-
suse. - "Tartu Riiklik Ülikool", 1951, 1. sep-
tember.
7. К л е м е н т, F. Õppe- ja teadusliku töö taseme uue
tõusu eest Tartu Riiklikus Ülikoolis. - "Rahva
Häääl", 1951, 29. september.
8. К л е м е н т Ф. За дальнейший подъем самостоятель-
ной научной работы студентов. "Tartu Riiklik
Ülikool", 1952, 21. märts.
9. К л е м е н т, F. Teaduse ja praktika loova koostöö
edasise tõusu eest. - "Edasi", 1953, 15. veeb-
ruar.
10. Vt. näiteks F. Klementi sõnavõtt TRÜ nõukogu koosole-
kul nr. 1 19. veebruaril 1954 (teadusliku töö
aruande kohta).
11. К л е м е н т Ф.Д. К истории возникновения Тартуско-
го центра физики твердого тела. - Труды ИФА АН
ЭССР, № 42. Тарту, 1974, с. 6-24.
12. TRÜ nõukogu koosolekute protokollid nr. 2, 29. märts
1957.
13. К л е м е н т, F. Loova jõuga uute ülesannete täit-
misele. - "Tartu Riiklik Ülikool", 1954, 3. sep-
tember.
14. К л е м е н т Ф.Д. Это дала Советская власть.-"Вест-
ник высшей школы", 1957, № II, с. 40-47.
15. К л е м е н т Ф.Д. По-новому развивать связи вузов и
научных учреждений. - "Правда", 1960, 6 июня.
16. К л е м е н т Ф.Д. Мысли о науке. - "Советская Эсто-
ния", 1961, 31 декабря.
17. TRÜ nõukogu koosolekute protokollid, nr. 2, 23. veeb-
ruar 1968; nr. 6, 30. mai 1969.
18. К л е м е н т Ф.Д. Предмет исследования - ВУЗ. -
"Комсомольская правда", 1965, 14 декабря.
19. TRÜ nõukogu koosolekute protokollid, nr. 1, 19. veeb-
ruar 1954.
20. TRÜ nõukogu koosolekute protokollid, nr. 3, 29. aprill
1955.
21. TRÜ nõukogu koosolekute protokollid, nr. 2, 2. märts
1956.

22. TRÜ nõukogu koosolekute protokollid, nr. 2, 14. veebruar 1958.
23. К л е м е н т Ф.Д. Выступление на Всесоюзном совещании работников высшей школы в Кремле (4 - 7 июля 1961 г.). - Всесоюзное совещание работников высшей школы в Кремле. М., 1961, с. 190-193.
24. К л е м е н т Ф.Д. Пересмотреть дидактику. - "Учительская газета", 1963, 28 ноября.
25. К л е м е н т, F. Ülikoolist kõneleb meie rektor. - "Tartu Riiklik Ülikool", 1967, 29. detsember; К л е м е н т, F. Teaduse areng ja kool. - "Edasi", 1973, 12. juuni.
26. К л е м е н т, F. Internatsionaalsest kasvatustööst Tartu Riiklikus Ülikoolis. - Noorte maailmavaate kasvatamisest. Tln., 1966, lk. 13-25.
27. К л е м е н т, F. Esteetilisest kasvatuses. - "Tartu Riiklik Ülikool", 1967, 16. detsember.
28. К л е м е н т, F. Mida ma arvan üliõpilaste omavalitsusest. - "Tartu Riiklik Ülikool", 1967, 14. aprill.
29. TRÜ nõukogu koosolekute protokollid, nr. 9, 30. detsember 1958.
30. TRÜ nõukogu koosolekute protokollid, nr. 5, 28. juuni 1961.
31. TRÜ nõukogu koosolekute protokollid, nr. 4, 14. märts 1952.
32. TRÜ nõukogu koosolekute protokollid, nr. 3, 29. aprill 1955.
33. TRÜ nõukogu koosolekute protokollid, nr. 7, 27. detsember 1957.
34. TRÜ nõukogu koosolekute protokollid, nr. 1, 17. jaanuar 1958.
35. TRÜ nõukogu koosolekute protokollid, nr. 2, 9. veebruar 1962.
36. TRÜ nõukogu koosolekute protokollid, nr. 8, 26. oktoober 1962.
37. TRÜ nõukogu koosolekute protokollid, nr. 10, 27. detsember 1965.
38. К л е м е н т, F. Tartu ülikool 1966. - "Kodumaa", 1966, 19. jaanuar.

39. K l e m e n t, F. Kuhu ja kuidas Ülikool ehitada. - "Edasi", 1966, 15. november.
40. K l e m e n t, F. TRÜ aastatel 1967 - 1980. - "Tartu Riiklik Ülikool", 1967, 9. veebruar.
41. TRÜ nõukogu koosolekute protokollid, nr. 5, 27. mai 1966.
42. TRÜ nõukogu koosolekute protokollid, nr. 1, 27. jaanuar 1967.

О ПОДГОТОВКЕ НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИХ КАДРОВ
ВЫСШЕЙ КВАЛИФИКАЦИИ В ТАРТУСКОМ ГОСУДАРСТВЕННОМ
УНИВЕРСИТЕТЕ В 1944-1970 гг.

М. Рейнфельд

Переформирование Тартуского университета в советское высшее учебное заведение началось после восстановления советской власти в Эстонии и продолжалось в послевоенные годы. В годы фашистской оккупации и Великой Отечественной войны уменьшился профессорско - преподавательский состав университета на 41%, причем профессоров осталось лишь 54% от довоенного периода. Кроме того, университету был нанесен большой материальный ущерб. В связи с трудностями комплектования профессорско-преподавательского состава в послевоенные годы штаты профессоров часто заполняли из состава младшего научно-учебного персонала и преподавателей средних школ. Бывшие научные звания и степени преподавателей в первые годы после войны просто переименовывались в соответствии с существующими в советских вузах. Но весной 1945 года перед ректоратом университета возник вопрос о квалифицированных профессорско-преподавательских кадрах с официальным научным признанием. Была создана комиссия для перееаттестации степеней магистра и доктора, которые были присвоены до июня 1940 года. Предложения комиссии по перееаттестации рассматривались на Ученом совете ТГУ. Окончательное утверждение проходило в ВАК-е. В 1945-50 годы было перееаттестовано 44 докторских и 131 кандидатская степень и выдвинуто ходатайство на 52 профессорских и 93 доцентских званий /1/.

Советское правительство обращало большое внимание на вопросы налаживания учебной и научной работы в ТГУ на основании постановления Совета Наркома Эстонской ССР нр. 450 от 9-го мая 1945 г. "Об основании научных исследовательских институтов и факультетов Тартуского государственного университета". Была создана база для улучшения научно-исследовательской работы и подготовки квалифицированных научно-педагогических кадров: 13 научно-исследовательских институтов с 32 секциями по специальностям /2/. Во время учреждения Академии Наук Эстонской ССР за основу приняли научно-исследовательские институты при Тартуском государственном университете,

как структурно, так и по содержанию. В августе 1945 г. вышел приказ Комитета высших школ СССР под номером 415 "О мерах усиления Тартуского государственного университета", на основе которого были сделаны предложения Тартускому госуниверситету о присвоении права защиты научных степеней. Со стороны ректората были сделаны предложения разрешить защиту в ТГУ докторских диссертаций по IOI специальности и дополнительно к этим специальностям - защиту кандидатских диссертаций по 5I специальности. Начиная с 30-го декабря 1945 года университет получил право сначала принимать к защите только кандидатские диссертации по 34 специальностям, но позже, в 1946 году был расширен круг специальностей до 86 и дано право принимать к защите докторские диссертации. /3/

Юридические основания подготовки высококвалифицированных профессорско-преподавательских кадров в ТГУ были заложены 30 декабря 1945 г., когда был утвержден первый список специальностей для защиты кандидатских диссертаций, а с 3 июля 1946 года утвержден список специальностей по докторским диссертациям. Тартуский государственный университет в течение двух десятилетий оставался единственным вузом Советской Эстонии, где была предоставлена возможность защищать докторские диссертации по многим специальностям. В связи с этим на университет возлагалась ответственность за подготовку кадров высшей квалификации для вузов и научных учреждений всей республики.

При внедрении в жизнь этих постановлений Тартускому госуниверситету пришлось преодолеть ряд трудностей роста. Большинство довоенного преподавательского состава получило свое образование и научные степени в буржуазном университете и несмотря на то, что многие из них были готовы честно работать в советском университете, их идейно-политическая подготовка была явно недостаточной, в какой-то мере мешала и апатичность. Итак, на партийную организацию и малочисленный состав преподавателей общественных наук возлагалась большая ответственность - преподавание основ марксизма-ленинизма не только студентам, но и идейно-политическое воспитание преподавателей. Совсем иным был и принцип, по которому преподаватели должны были заниматься не только преподаванием, но и воспитанием студентов. Это было новое явление, свойственное только советскому университету, и к нему надо было приспособиться.

В процессе переезда научных степеней преподаватели должны были критически пересмотреть свою "научную продукцию". Большим затруднением для профессорско-преподавательского состава была плохая ориентация в достижениях советской науки из-за нехватки специальной литературы и недостаточного владения русским языком, а также из-за наличия привычной ориентации лишь на западную литературу. В 1944 и 1945 г. Ленинградская библиотека им. Салтыкова-Щедрина и Ленинградский государственный университет передали ТГУ 35000 томов научной литературы и учебников.

Сразу же после возобновления деятельности университета началась систематическая работа по идейно-политическому воспитанию преподавателей, в которой большую роль сыграл вечерний университет марксизма-ленинизма. В условиях неликвидированного обострения идеологической борьбы эта работа была довольно трудной.

Приказ министра высшего образования СССР "О работе Тартуского госуниверситета" от 28 июля 1947 г. положил начало систематическим командировкам профессорско-преподавательского состава в лучшие центры учебной и научной работы СССР для изучения опыта, для повышения научной квалификации, а также для подготовки аспирантов на базе вузов СССР. Этим же приказом другие вузы были обязаны командировать своих лучших специалистов выступить с лекциями и целыми курсами лекций в Тартуском госуниверситете в соответствии с предложениями университета. Постановление обязывало Тартуский университет развернуть более широкую работу по повышению научной, воспитательной и идейно-политической квалификации преподавателей /4/.

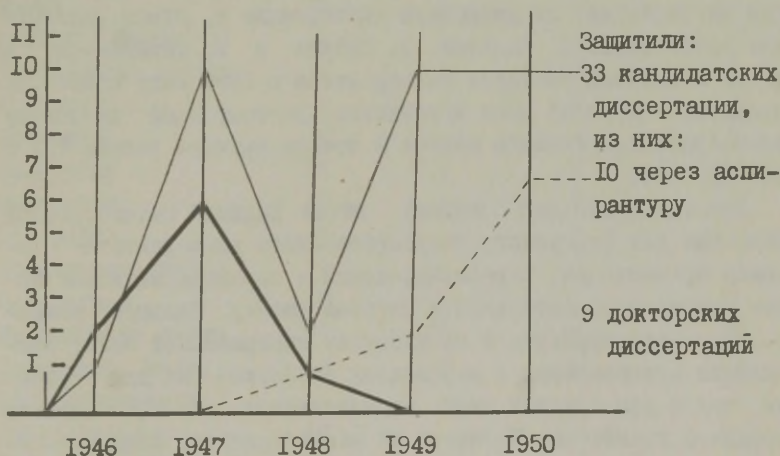
В дальнейшем положения правительства и приказы министерства содействовали улучшению подготовки квалифицированных научно-педагогических кадров в ТГУ, повышению уровня научной и идейно-политической квалификации профессорско-преподавательского состава. Мероприятия университета по подготовке научно-педагогических кадров и повышению квалифицированного профессорско-преподавательского состава можно проиллюстрировать с помощью конкретных данных. В таблице I дается обзор роста квалифицированных преподавательских кадров в ТГУ 1944-1950 гг. за счет защиты кандидатских и докторских диссертаций.

Первой диссертацией, защищенной перед Ученым советом ТГУ

10 июля 1946 г., была диссертация преподавателя А. Пунга на соискание ученой степени кандидата сельскохозяйственных наук. Из аспирантов первым защитил диссертацию на соискание ученой степени кандидата сельскохозяйственных наук П. Аранди в 1948 году. С 1948 года начались в ТГУ защиты кандидатских диссертаций представителей других учебных и научных учреждений Эстонской ССР.

Таблица I

Рост квалифицированных преподавательских кадров
в Тартуском государственном университете
с 1946-1950 гг. /5/

Первая диссертация из других братских республик была защищена в 1950 году. Преподаватели ТГУ использовали возможности повышения своей научной квалификации в других вузах и научных учреждениях. В 1949 году кандидатские диссертации защитили в Москве, в Академии Общественных Наук Р. Антонс и В. Рейман, а в 1950 году закончил целевую аспирантуру в Московском госуниверситете и защитил диссертацию А. Уустал.

Защита докторских диссертаций в ТГУ началась в 1946 году. В этом году свои докторские диссертации защитили фармацевт Х. Михельсон и ветеринар Р. Сяре. В 1947 году докторские диссертации защитили О. Халлик, Г. Кангро, Х. Керес, К. Кырге, А. Локк, Э. Сийрде и в 1948 году - А. Марланд в Институте ботаники АН СССР. Надо отметить, что материалы для написания докторских диссертаций, защищенных в этот период,

уже имелись у диссертантов и лишь требовали разработки или уточнения.

Данные о защите кандидатских и докторских диссертаций в период 1946-1950 гг. в источниках не точные. В протоколах Ученого совета университета отражены все защищенные диссертации в ТГУ, но отсутствуют диссертации, защищенные вне университета. В учете научной работы ТГУ отражены оба вида диссертантов, но не всегда точно. Изданная в ТГУ в 1961 году библиография "Диссертации, защищенные в Тартуском госуниверситете с 1946-1959 гг." не включила несколько диссертаций, начиная с первых защищенных в университете в послевоенные годы диссертаций: кандидатскую диссертацию А. Пунга, докторские диссертации О. Халлика, Э. Сийрде и Х. Михельсона. А данные юбилейной выставки университета в 1952 году совсем не совпадают с данными этих источников. Поэтому нами за основу взяты протоколы Ученого совета и отчеты научной работы ТГУ с 1946-1950 гг.

Восстановительный период после Великой Отечественной войны был для Тартуского государственного университета периодом организации, переформирования и перевода на новые основы учебно-воспитательной и научной работы. Большое внимание следовало обратить и на развитие материальной базы, составление оригинальных и переводных учебников как для студентов, так и для средних школ, на выполнение важных заказов народного хозяйства. Несмотря на все трудности, были заложены основы подготовки научно-педагогических кадров. Но в восстановительный период роль квалифицированных кадров оставалась все-таки скромной, что отражено в таблице 2.

Анализируя квалификацию научно-педагогических кадров ТГУ в разрезе отрасли науки в 1950 году, видно, что 72% из преподавателей не имели научных степеней. Имеющие степени распределились неравномерно как по количеству, так и по докторским степеням. Совсем не было квалифицированных преподавательских кадров по специальностям экономика, физкультура и искусствоведение. Лучше обстояло дело с квалифицированными кадрами по специальностям медицина, фармацевция, биология.

Из общего количества преподавателей университета докторские степени имели только 8% и кандидатские 19,4%. Существенного изменения в росте квалифицированных научно-педагогических кадров не было достигнуто и в последующие годы, но увеличилось в значительной мере количество преподавателей,

Таблица 2

Квалификация научно-педагогических кадров в Тартуском государственном университете в различных отраслях науки по состоянию на 15 сентября 1950 г. /6/

Отрасль науки	Количество преподавателей	из них имели научные степени		не имеют научных степеней
		доктор	кандидат	
Физико-математ.	19	2	5	12
Биология	13	4	2	7
Химия	19	1	5	13
Геология-минер.	6	1	-	5
Технические науки	4	-	2	2
История	8	-	5	3
Экономия	6	-	-	6
Филология	55	1	8	46
Философия	11	-	3	8
География	3	-	1	2
Юридические науки	14	-	6	8
Педагогика	5	2	3	-
Медицинские науки	71	11	15	45
Фармацевт. науки	5	2	2	1
Искусствоведение	-	-	-	-
Физкультура	40	-	-	40
Военные науки	14	-	-	14
	293	24	57	212

которые использовали возможности для повышения квалификации в других братских республиках. Можно назвать ряд причин этого медленного роста дополнительно к вышеназванным. Ведь созданной в 1946 году Академии Наук ЭССР также требовались высококвалифицированные научные кадры. Советский университет существовал в Эстонии очень незначительный период, еще не было опыта и навыков планомерного развития квалифицированных кадров. Помимо прочего упомянем и большую преподавательскую нагрузку, неудовлетворительные бытовые условия послевоенных лет и т.д. Но к концу периода уже появляются первые выпускники советского университета, из числа которых можно было формировать молодые научно-преподавательские кадры. Большое внимание уделялось повышению идейно-политического уровня

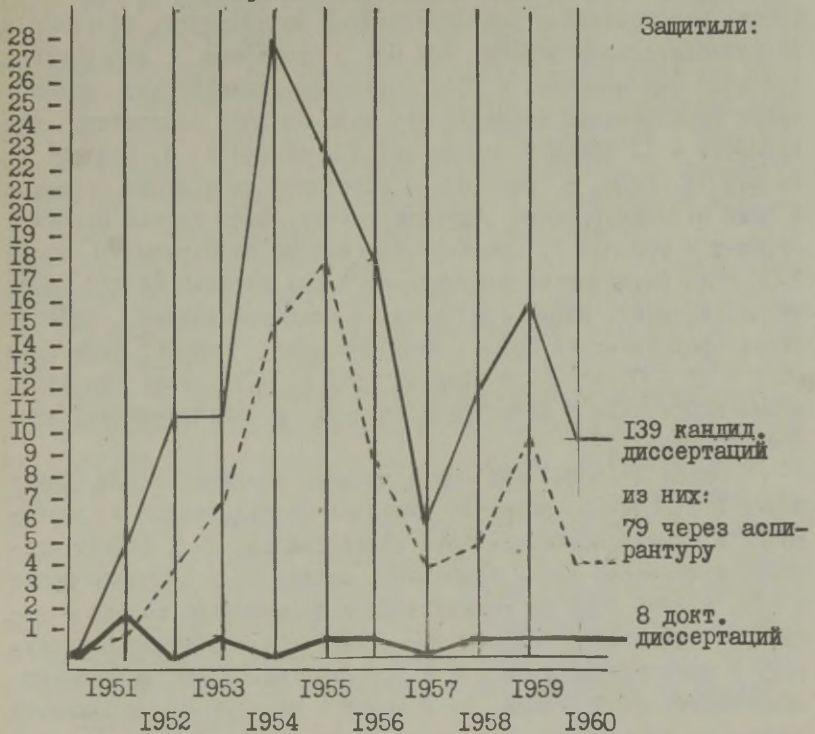
преподавателей. С целью изучения марксистско-ленинской теории 120 преподавателей занимались в Вечернем университете марксизма-ленинизма, 197 человек занимались самостоятельно и 25 человек - заведующие кафедрами, принимали участие в работе философского семинара. Партийная и профсоюзная организации университета организовали для них вспомогательные собеседования по четырем разделам: по основам марксизма-ленинизма, политической экономии, диалектическому и историческому материализму и международным отношениям. /7/

Эффективное планирование научных исследований, управление и стабилизация исследовательских направлений осуществлялись в 1951-60 гг., что в итоге привело к хорошим результатам. Но научно-педагогические кадры высшей квалификации в эти годы характеризовала тенденция уменьшения, а не увеличения. В 1951 году на базе трех факультетов университета была создана Эстонская сельскохозяйственная академия, которая также нуждалась в квалифицированных профессорско-преподавательских кадрах, видимо, поэтому рост докторов наук в этот период значительно снижается по сравнению с восстановительным периодом.

Из таблицы 3 видно, что количество докторов в течение десяти лет увеличилось на восемь человек: П. Вихалем, А. Пинт, Х. Моосберг, А. Каск, О. Перов, Ю. Лепик, К. Эйхвалд, В. Алттоа. Из них пятеро защитили докторские диссертации в других научных центрах СССР. Однако нагрузка Ученого совета ТГУ при приеме к защите диссертаций увеличивалась с каждым годом, так как увеличилось не только количество диссертантов из своего университета, но и извне. Например, по физико-математическим специальностям в ТГУ защитили кандидатские диссертации в 1947-1959 гг. преподаватели и аспиранты из ТГУ - 16, а извне 20: 10 - из Академии Наук ЭССР, 2 - из Таллинского политехнического института, 7 - из Латвийской ССР и 1 - из Киргизского госуниверситета. А по фармацевтическим наукам университет подготовил для себя в 1950-1959 гг. только 4 кандидатов наук, остальные диссертанты были: 1 из Академии Наук ЭССР, 6 из Ленинграда, 2 из Ташкента, 3 из Риги, 3 из Одессы, 3 из Харькова, 1 из Львова и 1 из Казахстана /9/. Приблизительно такая же картина наблюдается и по другим отраслям наук, несколько в меньшем количестве. Но здесь же мы можем говорить о росте научного авторитета Тартуского госуниверситета. Вот почему и нагрузка Ученого совета ТГУ постоянно

Таблица 3

Рост квалифицированных научно-педагогических кадров в ТГУ 1951-1960 гг. /8/

возрастала. Соответственно росту количества преподавателей высшей квалификации расширялся и круг специальностей, по которым ТГУ приобретал право принимать к защите докторские и кандидатские диссертации. Увеличение количества специальностей, допускаемых к защите в ТГУ утверждалось ВАК-ом, одновременно утверждался и новый состав Ученого совета 1953 и 1954 годов. В 1954 году ректорат университета ходатайствовал о разделении Ученого совета на два ученых совета и в конце того же года - на три ученых совета. Итак, с 1954 года в университете начали функционировать три ученых совета по специальностям медицина и фармакология, история и филология, юридические науки, физика, математика, биология и геолого-минералогия./10/

Если проанализировать таблицу 3, то бросается в глаза резкое увеличение количества защищенных диссертаций в 1954

году, а в последующие годы такое же резкое сокращение. Чем это объясняется? Через аспирантуру новые научные и педагогические кадры начали подготавливаться с 1946 г., но надо отметить затруднения с комплектованием аспирантуры, особенно в восстановительный период, так как в это время выпускников ТГУ было еще немного. В 1954 году свои кандидатские диссертации своевременно защитило довольно большое количество аспирантов - 11 человек, среди них К. Сийливааск, И. Пеэгель, Х. Рятсеп, Х. Курм, В. Кельдер, 4 аспиранта из прежних приемов и один в Ленинградском госуниверситете. Этот крутой подъем и отражен в таблице 3. Снижение количества диссертантов после 1956 года объясняется применением новых требований при защите диссертаций. Новые требования к диссертационным работам стали предъявляться после постановления Совета Министров СССР и ЦК КПСС от 20-го августа 1956 г. - "О мерах по улучшению подготовки и аттестации научных и научно-педагогических кадров" /II/.

С одной стороны, они содействовали развитию науки, связи науки с практикой, обращали внимание на недостатки в организации и планировании научного исследования. Но с другой стороны, применение новых требований нуждалось в приспособлении к ним. В 1956 году из заканчивающих аспирантуру только 3 аспиранта защитились вовремя, 10 аспирантов закончили аспирантуру и представили работы и у большинства из них была объявлена защита диссертаций, но в связи с нехваткой публикаций защиты не состоялись. В среднем защита переносилась на 2-3 года. Но зато повышалась квалификация диссертационных работ как по содержанию, так и по актуальности.

Важную роль играло использование преподавателями формы одногодичной аспирантуры, особенно среди тех, у кого в готовом виде имелся первый вариант диссертации или материалы диссертации в стадии черновика. Одногодичную аспирантуру кончали в основном в других вузах или научных учреждениях Советского Союза, например, в Ленинградском госуниверситете, который был шефом ТГУ. До 1960-го года успешно использовали форму одногодичной аспирантуры: Л. Роотс, Ж. Ананьева, Э. Брандт, В. Матин, С. Ныммик и другие. Коэффициент полезного действия этой формы аспирантуры мог бы быть гораздо больше, если бы все факультеты использовали ее интенсивнее, что нашло свое выражение в протоколах Ученого совета и в отчетах о научной работе.

Самыми важными, с точки зрения формирования научного потенциала Тартуского госуниверситета, были последние пятнадцать лет, из которых проанализируем 1960-70 гг. В эти годы меры усовершенствования научного исследования и подготовки квалифицированных научно-педагогических кадров были под постоянным вниманием партии и правительства. Постановление 1960 года еще более повышало требование к актуальности тематики диссертационных работ с позиций развития народного хозяйства и культуры. Повышалась требовательность к присвоению научных степеней. Постановления партии и правительства от 1961 года переводило на новые основы подготовку научно-педагогических кадров с высшей квалификацией. Самой важной из принятых мер был перевод соискателей докторских степеней на два года на должность старших научных сотрудников. Для вузов утверждались дополнительные штаты старших научных сотрудников. Для аспирантов были утверждены некоторые льготы: в заочной аспирантуре был установлен дополнительный выходной день в неделю с оплатой 50%, а на четвертом году - 1-2 выходных дня без содержания зарплаты. Стационарные аспиранты получили разрешение сразу после окончания вуза без 2-летнего стажа работы поступать в аспирантуру по рекомендации научных советов. В целях улучшения подготовки квалифицированной научной смены разрешалось привлечь к работе отпущенных на пенсию профессоров в качестве профессоров-консультантов на полставки с сохранением пенсии. /12/.

Дополнительные меры правительства по дальнейшему улучшению подбора и подготовки научных кадров продолжались и в 1962 году. В штаты вузов была введена должность стажеров-исследователей для молодых специалистов /13/.

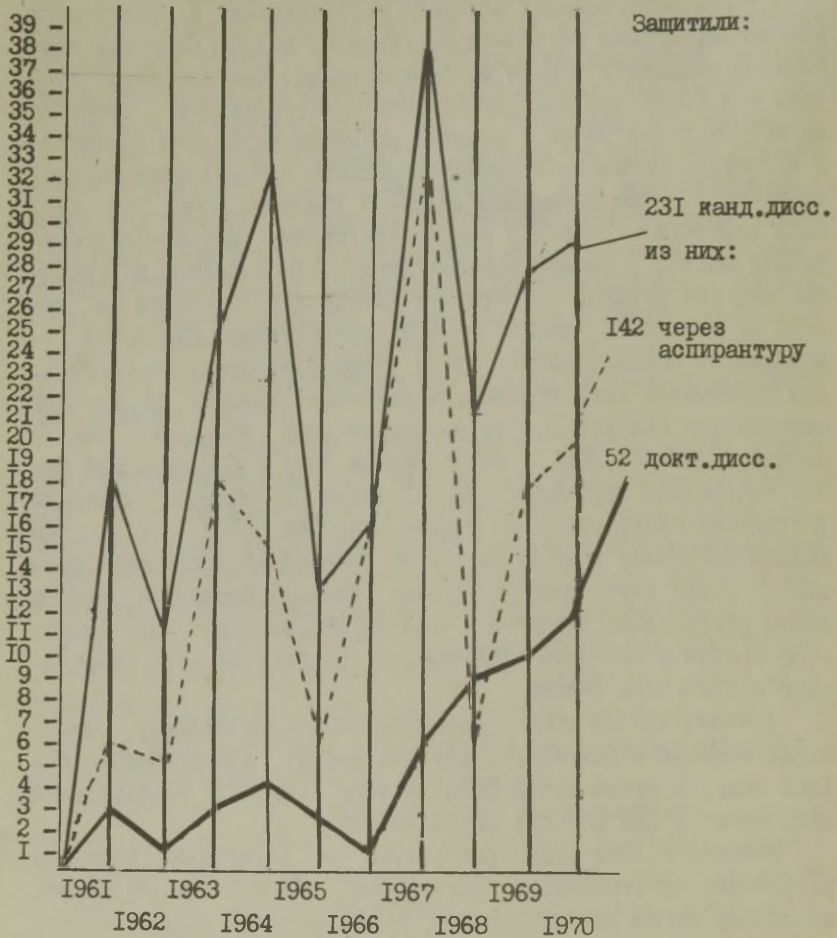
Начиная с 1964 года предприятия - учреждения получили разрешение ассигновать из своего фонда научные исследования на основе договоров, передавать вузам машины и аппараты для научных исследований /14/.

В 1967 году в центре внимания были вопросы аспирантуры в вузах. Если проследить, какие результаты дали меры партии и правительства для улучшения подготовки квалифицированных научно-педагогических кадров в ТГУ, то можно констатировать, что итоги в этот период 1961-70 гг. были гораздо лучше, чем в прежние годы (1945-1960).

Рассматривая рост повышения квалификаций научно-педагогических кадров ТГУ 1961-1970 гг., можно видеть значительное

Таблица 4

Рост квалифицированных преподавательских кадров в ТГУ 1961-1970 гг. /15/

улучшение положения, особенно относительно кадров с высшей квалификацией, т.е. количество докторов наук увеличилось приблизительно в 3 раза, по сравнению с прошедшим десятилетием и почти удвоилось по сравнению с послевоенным периодом (с 1945 г.) Количество защитивших кандидатскую диссертацию возросло по сравнению с прошедшим десятилетием в 1,9 раза и по сравнению со всем послевоенным периодом - в 1,3 раза. В 1965 году на совещании, организованном Комитетом координации научных исследований при Совете Министров СССР, научный про-

ректор ТГУ доцент И. Таммеорг отметил некоторые основные благоприятствующие факторы для подготовки квалифицированных научно-педагогических кадров в ТГУ: систематическая работа с соискателями докторской степени, начиная с 1960 года, распределение дополнительных должностей старших научных сотрудников для заканчивающих докторские диссертации, введение перспективных планов для повышения квалификации всех преподавателей на кафедрах с конкретными сроками для подготовки кандидатских и докторских диссертаций, постоянная проверка и требовательность со стороны кафедр, факультетов, ректората и общественных организаций. Все эти меры помогли создать благоприятную общественную атмосферу для повышения научной квалификации и расширения политического кругозора преподавателей /15/.

Росту количества кандидатских диссертаций помогли и одноступенчатая аспирантура дополнительно к основной аспирантуре, и использование должностей стажеров для оформления диссертационных работ, для сдачи экзаменов кандидатского минимума и сбора материалов. Внимание общественности было направлено на вопросы подготовки кадров для вузов. В газетах "Ноорта Хяял" и "Эдази" и в центральных газетах под рубриками "Аспирантура" и "Слово имеет ученый" анализировались вопросы подготовки кадров, повышения квалификации профессорско-преподавательского состава и т.д.

Постановление правительства 1964 года, на основе которого предприятиям-учреждениям предоставлялось право ассигновать научные исследования в форме договора, актуализировало тематику научных исследований, исходя из потребностей конкретных предприятий и возможности проверять на практике итоги исследовательских работ. Хозяйственные договоры создавали материальную базу для создания проблемных лабораторий. До 1960-го года было только 3 проблемные лаборатории, в том числе и вычислительный центр, к 1970-му году появилось 9 новых проблемных лабораторий с 216 штатными работниками, среди которых было 22 доктора и кандидата наук. На базе проблемных лабораторий в 1968-70 гг. было защищено 21 докторская и 66 кандидатских диссертаций. /16/

Динамику роста квалификации профессорско-преподавательского состава по отраслям наук показывает таблица 5. Надо отметить большой рост квалификации преподавателей юридического факультета: 83% со степенями, из них 21% докторов.

Таблица 5

Динамика роста квалифицированных научно-педагогических кадров в Тартуском госуниверситете в 1955, 1960, 1965, 1970 гг. /17/

Отрасль науки	1955		1960		1965		1970		Всего преподавателей 1970 г	Из них имеют научную степень %	Докт. степень %
	Док.	Кан.	Док.	Кан.	Док.	Кан.	Док.	Кан.			
Физика-мат.	3	8	3	19	4	30	6	39	115	37	5
Химия	-	3	-	3	-	8	2	20	64	33	3
Биология	5	5	3	10	2	23	5	30	60	53	17
Геол.-мин.	-	3	-	4	-	4	1	4	6	83	17
Техника	-	-	-	1	-	1	-	2	12	17	-
История	1	9	1	13	3	19	6	24	38	76	16
Экономия	-	5	-	7	-	11	2	18	44	45	5
Философия	-	1	-	4	-	6	2	6	15	40	13
Филология	1	19	2	20	4	25	7	40	104	43	7
География	-	1	-	3	-	5	1	6	21	29	5
Юридическ.	1	10	2	12	2	13	6	18	29	83	21
Педагогика	1	7	1	6	1	14	-	24	75	32	-
Медицинск.	10	26	10	41	12	53	27	79	157	63	17
Фармацевт.	2	3	2	3	1	3	-	4	10	40	-
Искусствов.	-	1	-	1	-	-	-	1	2	50	-
	24	101	24	147	30	215	65	315	774	46	9

Количество квалифицированных преподавателей в геологических-минералогических науках тоже высокое - 83% со степенями, из них - 17% докторов, в исторических науках 76% преподавателей с научными степенями и 16% из них - докторов. Самый большой факультет по количеству преподавателей - медицинский, из 157 преподавателей 63% со степенями, из них - 17% докторов. Но средний уровень квалификации преподавателей ТТУ оставался еще не очень высоким: из 46% преподавателей с научными степенями только 9% было докторов.

Из таблицы 4 ясно видно, что постоянный рост докторских диссертаций начинается с 1967 г., что отражено и в таблице 5 - к 1970 году почти удваивается количество докторов, по сравнению с 1965 годом. Одними из низких по количеству квалифицированных преподавателей являются педагогические науки - только 32% с научными степенями, особенно негативен этот факт и по той причине, что университет готовит будущих педагогов.

Все эти проценты не просто цифры для университета, они содержат в себе и отражение роста нового поколения научно-педагогических кадров, основание новых научных школ, существенный вклад в развитие науки Советской Эстонии. В эти данные включена и дружеская помощь братских республик, видных научных центров Советского Союза по подготовке квалифицированных научно-педагогических кадров для Тартуского госуниверситета.

С другой стороны, анализ возрастания научного потенциала Тартуского госуниверситета дает возможность сделать вывод, что университет стал *alma mater* для многих ученых из других братских республик.

Научные связи ученых Тартуского госуниверситета с другими вузами и научными учреждениями как в Советском Союзе, так и за рубежом с каждым годом увеличиваются. Все вместе взятое составляет научный потенциал Тартуского госуниверситета, на котором основывается сегодняшний научный облик и предпосылки подготовки высококвалифицированных молодых специалистов.

Источники

1. Архив Тартуского госуниверситета (АТГУ), оп. I, д. 3I, лл. 36-327; д. 5I, лл. 2-440; д. 69, лл. 2-22I; д. 97, л. I33; д. I25, лл. 24-II4; оп. I8, д. 3; д. 37
2. АТГУ, оп. I, д. I8, лл. I-I2.
3. АТГУ, оп. I, д. 8, лл. I7, 27-29; д. I6, лл. II-I5; д. 28, лл. 24-26.
4. АТГУ, оп. I, д. 48, лл. 47-49; д. 50, лл. 9-I0.
5. АТГУ, оп. I, д. 3I, лл. 226-320; д. 5I, лл. 246-556; д. 69, лл. I22-I79; д. 53, л. 7; д. 97, лл. 22-47; д. I25, лл. I32-269; д. I34, лл. 2I-22; Диссертации, защищенные в Тартуском госуниверситете. Библиографический указатель Тарту, I96I.
6. АТГУ, оп. I8, д. 33, л. 46.
7. АТГУ, оп. I8, д. 33, л. 6.
8. АТГУ, оп. I, д. I50; д. I68; д. I94; д. 225; д. 252; д. 283; д. 3I5; д. 343.
9. АТГУ, оп. I, д. 383; д. 384; д. 4I4.
Диссертации, защищенные в Тартуском государственном университете I946-I959 гг. Библиографический указатель Тарту, I96I.
10. АТГУ, оп. I, д. 233, лл. 6-27.
- II. Постановление Совета Министров СССР и ЦК КПСС от 20 августа I956, № II74 о мерах по улучшению подготовки и аттестации научных и научно-педагогических кадров - "Бюллетень Министерства высшего образования СССР", I956, октябрь, с. I-3.
12. Постановление ЦК КПСС и Совета Министров СССР от I3 июня I96I № 536 "О мерах по улучшению подготовки научных и научно-педагогических кадров". - Собрание постановлений правительства СССР, I96I, № I0, ст. 79, с. 206-2I0
13. Постановление ЦК КПСС и Совета министров СССР от I2 мая I962 № 44I "О мерах по дальнейшему улучшению подбора и подготовки научных кадров". - Собрание постановлений правительства СССР, I962, № 7, ст. 57, с. I46-I50.
14. Постановление ЦК КПСС и Совета Министров СССР от 20 февраля I964 № I63 "О дальнейшем развитии научно-исследовательской работы в высших учебных заведениях". - Собрание постановлений правительства СССР, I964, ст. I5, с. 44-49.

15. АТТУ, оп. I, д. 507, лл. 418-421; д. 550, лл. 66-70; д. 522, лл. 220-227; Текущий архив ТТУ. Отчеты о научно-исследовательской работе Тартуского государственного университета за 1965, 1966, 1967, 1968, 1969, 1970 гг; Тартуский государственный университет. Библиография 1965, 1966, 1967, 1968, 1969, 1970 гг.
16. И. Таммеорг. О работе с соискателями докторских степеней. - Подготовка научных кадров в Советской Эстонии. Тексты выступлений (на эстонском языке), Таллин, 1965, с. 30-31.
17. Текущий архив ТТУ, отчет о научно-исследовательской работе ТТУ за 1970 г., с. 108-109, 151-152.

TRÜ KAUGÕPPEOSAKONNA TEGEVUSEST
AASTAIL 1945 - 1975

V. Naamer

Kaugõppeosakonna avamist Tartu Riiklikus Ülikoolis hakati ette valmistama 1940. a. sügissemestril. Üliõpilasi taheti hakata vastu võtma "kirja teel õppimise" osakonda 1941/42. õppeaasta algusest. Ettevalmistustöid juhtis prof. G. Räägo, tehniliseks tööjõuks oli H. Kurm (praegu TRÜ pedagoogikakateedri dotsent). 1941. a. suvel alanud Suur Isamaasõda aga katkestas kaugõppeosakonna avamiseks tehtavad ettevalmistused.

Pärast Tartu fašistlikest okupantidest vabastamist algas ülikoolis õppetöö 17. novembril 1944. Kuigi purustatud Tartus tuli päevase osakonna tööle rakendamiseks ületada rohkesti mitmesuguseid raskusi, asuti siiski ka ette valmistama kaugõppeosakonna avamist. Seda nõudis rahvamajanduses ja kultuurialal valitsev terav puudus nõukoguliku haridusega spetsialistidest.

26. detsembril 1944 pöördus ülikool Eesti NSV Hariduse Rahvakomissariaadi poole ettepanekuga mittestatsionaarse õpetuse alustamiseks ja esitas juhendi selle korraldamiseks /1/.

16. veebruaril 1945 teatas Eesti NSV Hariduse Rahvakomissariaat ülikoolile, et "esitatud mittestatsionaarse õpetuse teostamise kord on Hariduse Rahvakomissariaadi poolt vastuvõetavaks tunnistatud" ja lubati asuda selle teostamisele /2/.

Ülikooli poolt koostatud juhend nägi ette, et "kõik Õigusteaduskonna, Ajaloo-Keeleteaduskonna ja Matemaatika-Loodusteaduskonna matemaatikaosakonna üliõpilased, peale individuaalplaani kohaselt õppijate, kes kaaluvatel põhjustel on avaldanud soovi loengutest vabastamiseks, arvatakse rektori otsusega alates 15. jaan. 1945 mittestatsionaarselt õppivaiks üliõpilasiks". 1. veebruariks 1945 pidi dekaan koostama igale mittestatsionaarsele üliõpilasele 1944/45. õppeaastaks õppeplaani ja selle koos juhendiga mittestatsionaarse õppimise kohta üliõpilasele kätte andma või postiga koju saatma. Untlasi pidi dekaan teatama õppejõududele mittestatsionaarselt õppivate üliõpilaste nimed. Õppejõud pidid aga üliõpilastele saatma nende soovil õppeprogramme ja metoodilisi juhendeid.

1945. a. lõpuks pidi ülikool organiseerima mittestatsionaarseks õppetööks vajalike õpikute ja õppevahendite muretsemise. Selle aasta sügisest tuli hakata vastu võtma nii statsionaarseid kui ka mittestatsionaarseid üliõpilasi ning 1946. a. sügiseks nähti ette korrespondentsõpingute läbiviimine täies ulatuses /3/.

16. veebruaril 1945 saatis Eesti NSV Hariduse Rahvakomissariaat ülikoolile ka Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu 2. veebruari 1945. a. määruse nr. 88. Nimetatud määrusega ("Soodustuste ja puhkuste võimaldamise kohta kõrgemate õppeasutuste õhtuste sektorite üliõpilastele ja externidele eksamite ning arvestuste sooritamiseks") kohustati Eesti NSV riiklikke asutusi, ühiskondlikke organisatsioone ja ettevõtteid võimaldama kõrgemate õppeasutuste externidele kõrgema õppeasutuse vastava väljakutsekirja alusel lisapuhkust palga edasimaksimisega

a) arvestuste ja eksamite sooritamiseks kuni 10 tööpäeva aastas;

b) laboratoorsete ja praktiliste tööde, konsultatsioonide ning eksamite sooritamise ajal kuni 30 tööpäeva aastas;

c) riigieksamite sooritamiseks kuni ühe kalendrikuu ulatuses.

Lisapuhkus riigieksamite sooritamiseks kuni ühe kalendrikuu ulatuses palga edasimaksmisega oli ette nähtud ka õhtuste sektorite üliõpilastele. Riigieksamite sooritamise ajaks anti eksternidele ja õhtuste sektorite üliõpilastele õigus kasutada ühiselamuid ja saada stipendiumi üldistel alustel statsionaarsete üliõpilastega, kui nad ei saa palga /4/.

Siinkohal peatugem terminoloogial. 1940. a. tarvitusel olnud "kirja teel õppimine" on sama, mis 1944. a. "korrespondentsõpetus", "mittestatsionaarne õpetus" ja "kaugõpetus" ning tänapäeva "kaugõpe". Dots. R. Kleisi andmeil on "kaugõpe" saadud saksa keelest (Fernstudium) eesmärgiga vabaneda küllalt pikast ja kohmakast "mittestatsionaarsest õpetusest".

Võib arvata, et Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu 2. veebruari 1945. a. määrust nr. 88 rakendati ka mittestatsionaarsetele üliõpilastele soodustuste andmisel. Seda kinnitab ka Eesti NSV Hariduse Rahvakomissariaadi poolt Ülikoolile saadetud kiri nr. 1226 30 oktoobrist 1945 /5/.

1945. a. juulis andis Eesti NSV Hariduse Rahvakomissariaat juhendi mittestatsionaarse õpetuse korra kohta Tartu Riiklikus Ülikoolis ja Tallinna Polütehnilises Instituudis. See juhend pidi kehtima kuni korrespondentsõpetuse sektorite lõpliku väljakujunemiseni ja fikseeris õppetöö mittestatsionaarsel viisil toimumise korra TRÜ Õigusteaduskonnas, Ajaloo-Keeleteaduskonnas ja Matemaatika-Loodusteaduskonna matemaatikaosakonnas ning TPI Majandusteaduskonnas.

Nimetatud juhend kordab TRÜ poolt esitatud juhendit peaaegu sõna-sõnalt. Täiendavalt oli mittestatsionaarsetele üliõpilastele ette nähtud õigus võtta dekaani loal osa loengutest, praktikumidest ning seminaridest teise kõrgema õppeasutuse mõnes teaduskonnas, kui see on asukoha tõttu hõlpsamini kättesaadav. Kui nõuded ja õppetöö maht olid samad, võis teises kõrgemas õppeasutuses sooritada ka arvestusi. Eksamid tuli aga igal juhul sooritada oma teaduskonnas juures /6/.

Kahjuks ei ole õnnestunud leida täpseid andmeid kaug-

õppetöö tegeliku korralduse kohta 1944/45. õppeaastal. On vaid teada, et 18. veebruaril 1945 - 2 päeva pärast Eesti NSV Hariduse Rahvakomissariaadilt saadud teadet, et TRÜ ettepanek mittestatsionaarse õpetuse teostamise korra kohta on vastuvõetavaks tunnistatud - saatis TRÜ õppeprorektor õppeosakonna juhatajale ja dekaanidele kirja, milles neid informeeritakse eespool nimetatud teatest, saadetakse ära-kiri TRÜ vastavast juhendist ja Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu 2. veebruari 1945. a. määrusest nr. 88. Ühtlasi teatatakse, et ülikooli juhendis ettenähtud tähtpäevi tuleb arvestada järgmiselt: 15. jaanuari asemel 1. aprill ja 1. veebruari asemel 15. aprill. Sisseastumiseksamid mittestatsionaarsesse osakonda pidid toimuma 20. - 25. märtsini 1945 /7/.

Täie hoo sai kaugõppetöö ülikoolis aga 1945/46. õppeaasta algul. 28. septembril 1945 tegi TRÜ rektor Eesti NSV Hariduse Rahvakomissariaadile ettepaneku kinnitada TRÜ õppeprorektori abiks mittestatsionaarse õpetuse alal prof. Aleksander Pint. Eesti NSV Hariduse Rahvakomissariaat teatas 8. oktoobril 1945 prof. A. Pindi nimetamisest sellele kohale arvates 1. septembrist 1945 /8/.

Juba 10. oktoobril 1945 saadab prof. A. Pint dekaanidele ja marksismi-leninismi kateedri juhatajale kirja, milles soovitab lähemal ajal kateedri koosolekul läbi arutada järgmised küsimused.

A. Milliseid õppevahendeid ja õpetamisvõtteid peetakse soovitavaks ja rakendatavaks mittestatsionaarses õppetöös?

Omalt poolt soovitati kasutada järgmisi võimalusi:

- 1) loengute organiseerimine Tartus ja Tallinnas (näit. kord nädalas),
- 2) loengute korraldamine raadio kaudu,
- 3) konspektide koostamine üksikutes õppeainetes või raskemates peatükkides,
- 4) tähtsamate ja hästi ettevalmistatud loengute steno-grafeerimine,
- 5) üliõpilaste koostatud konspektide läbivaatamine, redigeerimine ja paljundamine,
- 6) kirjanduse kasutamise juhendite koostamine.

B. Mis ajaks saadakse vajalikud õppevahendid igal üksikul erialal muretseda ja rakendada?

C. Kes (milline õppejõud) võtab nende muretsemise või korraldamise enda peale?

Andmeid sooviti juba 17. oktoobriks 1945 /9/.

11. oktoobril 1945 nõudis prof. A. Pint dekaanidelt 20. oktoobriks 1945 mittestatsionaarsete üliõpilastega tehtava õppetöö koormustabeleid 1945/46. õppeaasta kohta /10/.

13. oktoobril 1945 esitas prof. A. Pint Eesti NSV Hariduse Rahvakomissariaadile kinnitamiseks mittestatsionaarsete õppetöö õppeplaanid /11/.

15. oktoobril 1945 nõudis kaugõppeosakonna inspektor-metoodik (sellel kohal töötas 1. oktoobril 1945 prof. J. Aul) prof. A. Pindi ülesandel dekaanidelt hiljemalt 29. oktoobriks 1945 üliõpilaste iseseisva töö juhendeid. Ühtlasi näidati, mida juhend peaks sisaldama /12/.

Nagu selgub Eesti NSV Hariduse Rahvakomissariaadi 30. oktoobri 1945. a. kirjast, oli prof. A. Pint esitanud Eesti NSV Rahvakomissariade Nõukogule määruse projekti mittestatsionaarsete õpetuse korraldamiseks riigiteenistuses olevatele teenistujatele. Leitakse, et kõikide asutuste juhatajate käest alluvate õppimist nõuda ei saa, kuid õpetajate suhtes on see teostatav /13/.

Seejärel korraldati 2. novembril 1945 kaugõppetöö küsimustes kaugõppeosakonnas dekaanide nõupidamine.

Eeltoodust nähtub, et prof. A. Pint suunas oma lähema abilise prof. J. Auliga kaugõppetööd kindlakäeliselt ja asjatundlikult. Siinjuures olgu märgitud, et prof. A. Pint oli sel ajal 35-aastane ning omas nõukogude kõrgemas koolis töötamise kogemusi.

Tema ettevõtlikkus kaugõppe suunamisel jätkus. 22. novembril 1945 saatis ta Eesti NSV Hariduse Rahvakomissariaadile kirja, milles palus abi 18 õpiku ja õppevahendi trükkimiseks mittestatsionaarsetele üliõpilastele (kokku 183,5 trpg.) /14/.

1945. a. novembris asuti ka talvise õppe-eksamisessiiooni ettevalmistamisele. See nähti ette korraldada 3.-13. jaanuarini 1946 /15/.

17. detsembril 1945 pöördus prof. A. Pint uuesti Eesti NSV Hariduse Rahvakomissariaadi poole õppekirjanduse muretsemise asjus. Ta viitab sellele, et Moskvas on mittestatsionaarsetele üliõpilastele õppekirjanduse paljundami-

seks eriline büroo, ning teeb ettepaneku selline büroo luua ka Eesti NSV Hariduse Rahvakomissariaadi juurde /16/.

20. detsembril 1945 võttis Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu vastu määruse nr. 1110 riigiteenistuses olevate isikute kvalifikatsiooni tõstmiseks ja mittestatsionaarse õpetuse korraldamiseks. Selle määrusega kohustati rahvakomissariaate ja keskasutusi võimaldama keskkharidusega isikuil astuda mittestatsionaarselt õppima kõrgematesse koolidesse. Õpetajaid, kohtu- ja majandustöötajaid, kes töötavad kohtadel, kus nõutakse kõrgemat haridust, kohustati aga astuma kõrgematesse koolidesse ja lõpetama õpingud hiljemalt 1951. a.

Eksamite ja arvestuste sooritamiseks ning laboratoorsete ja praktiliste tööde tegemiseks ettenähtud lisapuhkust kohustati keskasutusi üliõpilastele võimaldama, kuid palgata. Ainult diplomitöö kaitsmiseks ja riigieksamite sooritamiseks võis saada 1 kuu stipendiumi üldistel alustel statsionaarsete üliõpilastega /17/. Selline kord kehtis kuni 1954. aastani. Erandiks olid vaid õigusteadust õppivad kaugõppijad. Nendel oli õppepuhkus ette nähtud palga säilitamisega /18/.

26. detsembril 1945 pöördus A. Pint õpikute trükkimise asjus otse Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu esimehe sm. A. Veimeri poole. Taotleti 6 õpiku kirjastamist 60,5 trpg. ulatuses /19/.

1945/46. õppeaasta sügissemestril toimus ka kaugõppeosakonna faktiline iseseisvus. 15. oktoobril 1945 pöördus õppeosakonna ülem prof. A. Kipper kaugõppeprorektori ja õppeprorektori poole kirjaga nr. 1634, milles ta teeb ettepaneku piiritleda asjaajamine "kaugõpetuse kantselei" ja õppeosakonna kantselei vahel ning kõik mittestatsionaarsete üliõpilaste toimikud anda üle kaugõppeosakonnale hiljemalt 20. oktoobriks 1945. Viimane pidi hakkama korraldama ka kirjavahetust mittestatsionaarsete üliõpilastega /20/.

Nagu selgub Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu 19. jaanuari 1946. a. määrusest nr. 44 "Eesti NSV õpetajate kvalifikatsiooni tõstmise kohta mittestatsionaarse õppuse korras", pöörati õpetajate haridustaseme tõstmisele erilist tähelepanu. Õpetajatelt nõuti kõrgema hariduse omandamist 1. augustiks 1951, samal ajal vabastati nad õppemaksust ja

nähti ette tasuda nende sõidukulud konsultatsioonidele, õpingute kontrollimisele ja eksameile ning tagasisõitmiseks. Eesti NSV Hariduse Rahvakomissariaati kohustati organiseerima konsultatsioonipunktid ülikooli ja Vabariikliku Õpetajate Täiendusinstituudi juures. Ühtlasi lubati Hariduse Rahvakomissariaadil kulutada iga aasta kuni 1 % üldisest õppejõudude kvalifikatsiooni tõstmise summast õppetööd hästi korraldanud haridusosakondade, pedagoogiliste õppeasutuste ja nende õppejõudude ning paremini edasijõudnud õpetajate premeerimiseks (p. 5) /21/. Eesti NSV Hariduse Rahvakomissari 7. märtsi 1946. a. käskkiri nr. 89 nõudis veel, et mittestatsionaarselt õppivad õpetajad vabastataks igasugusest klassivälisest tööst 4 õhtut nädalas, välja arvatud puhkepäev /22/.

Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu 1946. a. 29. mai määruse nr. 487 "Spetsialistide mittestatsionaarse ettevalmistuse kohta" p. 4 näeb ette mittestatsionaarsetele üliõpilastele soodsamate õppe- ja töötingimuste loomiseks kohustada asutuste ja ettevõtete juhatajaid vabastama mittestatsionaarsed üliõpilased tööst õhtuti, õigeaegselt andma õppepuhkust, eraldama kohti tootmispraktikaks ja lubama üleminekut tööle oma erialal /23/.

3. - 13. jaanuarini 1946 toimus esimene kaugüliõpilaste õppe-eksamisessioon. Kohale ilmus kaugüliõpilasi 56 %. Kõigile eksameile ilmus aga kõigest 2 % /24/. Seega olid tulemused üsna kesised. Kuid kaugõppeosakond, analüüsinud sessiooni tulemusi, leidis, et tulemusi mõjutasid ka mitmed objektiivsed põhjused. Leiti, et ära on tehtud siiski suur töö ja edaspidi peaksid ka tulemused paranema.

1945/46. õ.-a. alguses oli ülikoolis 194 kaugüliõpilast. See oli 9,5 % TRÜ üliõpilaste üldarvust sel õppeaastal.

Kaugüliõpilaste arv hakkas aga järjekindlalt kasvama. Maksimaalne arv saavutati 1963. a. - 2813 üliõpilast. Üliõpilaste üldarvust moodustasid kaugüliõpilased kõige suurema osa (47,5 %) aga siiski 1961. a. (2745). Sellest peale hakkas statsionaarsete üliõpilaste arv küllalt jõudsalt kasvama, kaugüliõpilaste arv aga vähenema. IX viisaastakul oli kaugüliõpilaste keskmine arv aastas 1878, mis moodustab 29,5 % TRÜ üliõpilaste koguarvust.

1975/76. õ.-a. algul oli kaugüliõpilasi 1826. Üliõpilaste üldarvust moodustas see 27,9 %. Kaugüliõpilaste arv edaspidi ilmselt väheneb, sest paljudel erialadel on kõrge-
ma haridusega töötajaid juba piisavalt ja on märgata huvi vähenemist kaugõppe teel õppimise vastu.

Kui jälgida kaugõppe teel ülikooli lõpetajate arvu, siis näeme, et a. 1946 - 1950 lõpetas ülikooli kaugõppe teel 38 töötajat ehk keskmiselt 6 töötajat aastas, mis moodustab kõigist TRÜ lõpetajaist neil aastail vaid 2,8 %.

A. 1951 - 1955 oli lõpetajaid juba keskmiselt 43 töötajat aastas ehk kõigist neil aastail lõpetanuist 9,9 %.

A. 1955 - 1960 oli lõpetajaid keskmiselt 113 aastas ehk 18,7 % kõigist neil aastail TRÜ lõpetanuist ning a. 1961 - 1966 keskmiselt 239 lõpetajat aastas ehk 33,6 % kõigist neil aastail TRÜ lõpetanuist.

Edasi hakkas kaugõppe teel ülikooli lõpetajate arv vähenema. 1966 - 1970 oli lõpetajaid keskmiselt 217 aastas ehk 29 % ja 1971 - 1975 keskmiselt 207 töötajat aastas ehk 22,8 % kõigist neil aastail TRÜ lõpetanuist.

Üldse on lõpetanud ülikooli kaugõppe teel a.1945-1975 4140 üliõpilast (vt. tabel 1). Nende arv oleks muidugi suurem, kui kaugõppijate õppeedukus oleks olnud kõrgem ja väljalangevus väiksem. Õppeedukuse ja väljalangevusega seotud probleemid vajavad aga üksikasjalikumat uurimist. Võrdluseks olgu toodud 1945/46. õppeaasta ja 1974/75. õppeaasta õppeedukus ja väljalangevus.

1945/46. õ.-a. algul oli TRÜ-s 194 kaugüliõpilast. Kevadise õppe-eksamisessiooni alguses olid kohustatud eksameid sooritama 157 üliõpilast. Neist sooritasid eksamid kõigis ainetes 5 ehk 3,2 %. Õppeaasta jooksul tuli juurde 196 üliõpilast, kuid lahkusid mitmesugustel põhjustel 218 ja lõpetasid 22. Õppeaasta lõpuks jäi alles 150 üliõpilast. Väljalangevus seega 55,9 %.

1974/75. õppeaasta alguseks õppis ülikoolis 1711 kaugüliõpilast. Kevadise õppe-eksamisessiooni algul olid kohustatud eksameid sooritama 1556 üliõpilast. Neist sooritasid eksamid kõigis ainetes 520 ehk 33,4 %. Õppeaasta jooksul lahkus ülikoolist mitmesugustel põhjustel 253 ja lõpetas ülikooli 199 üliõpilast. Väljalangevus - 15 %.

TRÜ kaugõppe teel lõpetanute arv
1945. - 1975. a.

Eriala	Lõpetanuid	Neist	
		ülikooli õppeplaanide järgi	ped. instituudi õppeplaanide järgi
Õigusteadus	807	807	
Ajalugu	668	543	123
Rahandus ja krediit	460	460	
Eesti keel ja kirjandus	449	327	122
Kaubandusökonomika	318	318	
Vene keel ja kirjandus	275	233	42
Kehakultuur ja sport	223	223	
Inglise keel ja kirjandus	174	174	
Geograafia	159	84	75
Bibliograafia	123	123	
Matemaatika	96	43	53
Kaubatundmine	77	77	
Saksa keel ja kirjandus	67	67	
Tootmispsühholoogia	65	65	
Pedagoogiline psühholoogia	38	38	
Bioloogia	36	36	
Bioloogia-keemia	31	-	31
Farmaatsia	27	27	
Füüsika	12	12	
Tööstusökonomika	11	11	
Prantsuse keel ja kirjandus	9	9	
Rahvamajanduse planeerimine	7	7	
Kohtupsühholoogia	2	2	
Geoloogia	2	2	
Statistika	2	2	
Keemia	1	1	
Astronoomia	1	1	
Kokku	4140	3692	448

Seega on õppetöö tulemused aastate jooksul paranenud ja väljalangevus vähenenud. Oluliselt on paranenud kaugüliõpilaste varustatus õppekirjandusega (Ülikool üksi kirjastas 1974. a. 1044 trpg. õppe- ja metoodilisi materjale, peale selle veel kirjastuse "Valgus" kaudu ilmunud õpikud). Kuid endiselt on kitsas õpperuumidega, liiga vähe on paranenud kaugüliõpilaste olmetingimused õppe-eksamisessioonide ajal.

Ülikooli kaugõppetööd on juhtinud kaugõppeprorektorina aastail 1945 - 1948 prof. A. Pint, aastail 1948 - 1954 E. Ertis, aastail 1954 - 1966 J. Adojaan, aastail 1966-1969 L. Kangur ja alates 1969. aastast V. Haamer.

Neist perioodidest kõige raskemateks ja vastutusrikkamateks on olnud algusperiood - kaugõppetöö alustamine ülikoolis ja selleks vajalike tingimuste loomine - ning 1950-ndate aastate lõpp ja 1960-ndate aastate algus. Neil aastatel võeti ette mitmeid olulisi samme kaugõppetöö organisatsiooni ja õppetingimuste parandamiseks. Nimetagem neist olulisemad:

- 1958. a. algul alustas tööd kaugõppeosakonna initsiatiivil muretsatud rotaprint õppe- ja metoodiliste materjalide paljundamiseks;

- 1958. a. avati vastuvõtt ülikooli juurde loodud Kaugõppe Ped. Instituuti 7 erialale;

- 1960. a. alustati kaugõppijaile raadioloenguid;

- 1961. a. lähendati kaugõppe juhtimine teaduskondade juhtimisele, kujundati välja kaugõppetöö juhtimise praegune struktuur ülikoolis.

Positiivselt mõjus kaugõppetööle ka Eesti NSV Ministrite Nõukogu 20. juuli 1959. a. määrus nr. 273 soodustuste suurendamise kohta kaugõppijaile.

Tänapäeval on kaugõppetöös peamine õppetöö kvaliteedi tõstmine ja väljalangevuse vähendamine.

A l l i k m a t e r j a l e

1. TRÜ Arhiiv, nim. 1, s.-ü. 5, l. 7.
2. TRÜ Arhiiv, nim. 1, s.-ü. 5, l. 2.
3. TRÜ Arhiiv, nim. 1, s.-ü. 5, l. 7.
4. TRÜ Arhiiv, nim. 1, s.-ü. 5, l. 1.
5. TRÜ Arhiiv, nim. 1, s.-ü. 5, l. 41.
6. TRÜ Arhiiv, nim. 1, s.-ü. 5, l. 6.
7. TRÜ Arhiiv, nim. 1, s.-ü. 5, l. 3.
8. TRÜ Arhiiv, nim. 1, s.-ü. 5, l. 17.
9. TRÜ Arhiiv, nim. 1, s.-ü. 5, l. 18.
10. TRÜ Arhiiv, nim. 1, s.-ü. 5, l. 23.
11. TRÜ Arhiiv, nim. 1, s.-ü. 5, l. 25.
12. TRÜ Arhiiv, nim. 1, s.-ü. 5, l. 27.
13. TRÜ Arhiiv, nim. 1, s.-ü. 5, l. 41.
14. TRÜ Arhiiv, nim. 1, s.-ü. 5, l. 48.
15. TRÜ Arhiiv, nim. 1, s.-ü. 5, l. 54.
16. TRÜ Arhiiv, nim. 1, s.-ü. 5, l. 61.
17. TRÜ Arhiiv, nim. 1, s.-ü. 5, l. 68.
18. TRÜ Arhiiv, nim. 1, s.-ü. 5, l. 67.
19. TRÜ Arhiiv, nim. 1, s.-ü. 5, l. 58.
20. TRÜ Arhiiv, nim. 1, s.-ü. 5, l. 26.
21. TRÜ Arhiiv, nim. 1, s.-ü. 5, l. 11.
22. TRÜ Arhiiv, nim. 1, s.-ü. 5, l. 43.
23. TRÜ Arhiiv, nim. 1, s.-ü. 5, l. 59.
24. TRÜ Arhiiv, nim. 1, s.-ü. 5, l. 40.

16. SAJANDI I POOLE GRAAFIKA TRÜ TEADUSLIKUS RAAMATUKOGUS

T. Nurk

TRÜ Teaduslikus Raamatukogus säilitatakse vanade ja haruldaste raamatute kõrval ligi 7000 gravüüri, litograafiat ja joonistust. Graafikakollektsiooni rajas prof. K. Morgenstern (1770-1852), kes oli 1803 asutatud ülikooli muuseumi juhataja, töötades samaaegselt ülikooli õppejõuna ja raamatukogu direktorina. Graafika ostmisel pidas ta eelkõige silmas teoseid, mida sai kasutada näitlike õppevahenditena kunstiajaloo ja esteetika loengutel, kuid ei jätnud omandamata ka tõeliselt väärtuslikke ja haruldasi lehti.

19. sajandi keskel otsustati muuseum arendada välja antiikkunstikoguna. Sellega seoses anti maalid, joonistused ja gravüürid ülikooli joonistuskoolile, kus oli ka õppetöös vajalik kunstikogu. Sajandi lõpul joonistuskool likvideeriti ja selle kunstiväärtused paigutati ülikooli raamatukogusse.

Vastavalt K. Morgensterni komplekteerimisprintsibile sisaldab TRÜ Teadusliku Raamatukogu graafikakogu valdavalt 19. sajandi alguse vaselõikeid ja litosid, millele lisa annavad joonistuskoolile kuulunud õppematerjalid. Kuid üsna rohkesti on ka eelnenud sajandite teoseid saksa, Madalmaade, itaalia, prantsuse ja inglise meistreilt. Kuna K. Morgensternil olid muuseumi täiendamiseks kasutada tagasihoidlikud summad, osta tahtis ta aga mitut liiki kunstiväärtusi (maale, skulptuure, gemme, münste jm.), siis graafika muretsemisel ei saanud ta hankida ülevaatlikumalt ühe meistri või koolkonna teoseid, vaid püüdis saada igalt midagi. Seetõttu on ülikooli raamatukogu graafikakollektsioon võrdlemisi küllustatud ilmega, kuid sisaldab küllaltki vanu ja haruldasi teoseid. Käesolevas artiklis püütakse anda ülevaade raamatukogu vanimatest, 16. sajandi I poole vasegravüüridest ja puulõigetest.

Graafikakunsti areng algas 14. - 15. sajandi vahetusel eelkõige Saksamaal ja Madalmaadel. Seal hakati puuplaadilt trükkima pilte, mis seletasid ja illustreerisid piiblilugusid ja pühakute legende. Trükikunsti leiutamise järel 15. sajandi keskel rakendati puulõiget raamatuillustratsioonina.

Paarkümmend aastat pärast puuplaadi kasutuselevõtmist hakati pühapilte, mängukaarte, ornamente jm. paljundama vaskplaadi abil.

15. sajandil jäid nii puu- kui ka vaselõige anonüümsete käsitöömeistrite ringi. Uue sajandi künnisel hakkasid paljundamisvõimaluste vastu huvi tundma ka maalikunstnikud, kellest parimaid tulemusi saavutas Martin Schongauer (u. 1450-1491). Ta on loonud 115 vaselõiget, mis enamikus kujutavad Maarjat ja Kristust. Tema teostes valitseb pühalikult harras meeolelu, figuurid on elavalt ilmestatud, keha mattunud gooti kunsti pärandina rikkalikku voldistikku. M. Schongaueri loomingust on ülikooli raamatukogus leht "Trooniv jumal-isa" (B. 70), mida võib pidada Toome graafikakogu vanimaks leheks /1/.

M. Schongaueri vaselõiked võitsid suure poolehoiu, neid jäljendati ja kopeeriti rohkesti. Seda tõendab leht "Kristuse sündimine" (B. 2), mis kannab küll M. Schongaueri tähti ja märki, kuid ei ole tema tehtud ja on omistatud umbes samal ajal töötanud tundmatule meistrile, kes jäljendas M. Schongaueri Maarjat ja rakendas detaile tema kompositsioonidest.

Graafika hoogne edasimineku algas 15. - 16. sajandi vahetusel ja seostub kolme meistriga, kelleks olid Albrecht Dürer Saksamaal, Lucas van Leyden Madalmaadel ja Marcantonio Raimondi Itaalias. Nad olid kaasaegsed ja avaldasid üksteisele mõjutusi.

Albrecht Dürer (1471-1528) oli mitmekülgne renessansiaja inimene: õppinud kullassepaks, töötab ta maalikunstniku ja graafikuna, omas laialdasid teadmisi matemaatikast ja mehaanikast, tegeles ehitus- ja fortifikatsiooniküsimustega. Rahvusvahelise tunnustuse saavutas ta aga oma puu- ja vaselõigetega nende sügava ning haarava sisu, samuti tehnilise viimistletuse tõttu. Kui varem oli puu- ja vaselõigete väljendusvahendiks põhiliselt kontuur, siis A. Dürer andis viirutuse abil varjundirikka pinna. Tema teosed olid eeskujuks kaasaegsetele ja järgnenud põlvete graafikule.

A. Düreri loomingust on tänapäeval teada 105 vasegraafivööri ja 189 puulõiget. Sellest suurest tööst on ülikooli raamatukogus 19 puulõiget.

Toomel leiduvatest A. Düreri puulõigetest väärrib eel-

kõige nimetamist "Püha perekond kolme jänesega" (B. 102), mis on valminud ajavahemikul 1494 - 1498. A. Dürer õppis M. Schongaueri vasegravüüridest, mida selgesti näitab jänestega püha perekonna madonna, kes tuletab meelde M. Schongaueri harrast Maarjat, kuid on inimlikum ja emalikum. Eriti paalub selles kompositsioonis A. Düreri huvi ümbritseva elu vastu ja fantaasia liita tervikuks erinevaid detaile: Maarja lapsega, nende kohal krooni hoidvad inglid, taga avar Saksa maastik, ees lopsakas taimestik ja kolm vallatlevat jänest.

Tõmmis on tehtud rikkumata plaadilt, sest hilisemate tõmmiste juures on märgitud jälgi mõradest ja kriimudest, mis olid tekkinud plaadi alumisse ossa. Selle puulõike väärtust tõstab oletus, et kuni 1498. aastani lõikas A. Dürer ise oma puuplaate, hiljem kasutas õppinud käsitöölisi, kelle tööd juhendas ja jälgis.

Düreri-aegseks võib pidada lehte "Jeesus Kristus Emmauses" (B. 48), mis kuulub 32. lehena "Väikesesse passiooni", mille 36 puulõikes avaneb Kristuse kannatuselugu. Sarja esimeses väljaandes a. 1511 trükiti iga pildi tagaküljele järgmist pilti tutvustav ladinakeelne värss. Ülikooli raamatukogu eksemplaril ongi teisel küljel read uskumatust Toomast, keda kujutas järgnenud, 33. leht.

A. Düreri puulõikekunsti üheks meisterlikumaks saavutuseks peetakse 20 lehest koosnevat sarja "Maarja elu" ajavahemikust 1502 - 1510. Kunstnik kujutab jumalaemaga seotud sündmusi, nagu neist jutustasid keskaegsed kirikumehed, kuid tõlgendab neid inimliku soojusega, mis laseb sarja vaadelda tema kaasaegse saksa naise elukäiguna. Sidet tegelikkusega suurendab tolleaegses rõivastuses tegelaste asetamine Saksa maastiku või renessansiehituste taustale.

TRÜ Teaduslikus Raamatukogus säilitatakse sellest sarjast pärast kunstniku surma trükitud 17 lehte (B. 78-92, 94-95; puuduvad tiitel, teine ja kaheksateistkümmes leht). A. Dürer tegi plaatide valmimise järel proovitõmmiseid ja a. 1511 andis välja sarja tervikuna, varustatult ladinakeelsete tekstidega. 16. sajandi keskel ja 80. aastail lasti välja veel mitu tiraazi ilma kommentaarideta. Tundub, et ülikooli raamatukogus olevad lehed pärinevad sajandi keskelt, sest plaadid on olnud veel heas korras, viirutatud pinnad on terved ja kontuur katkemata, välja arvatud mõned murdekohad piltide piirjoontes. Paberi uurimine dateerimiseks pidepunkte ei an-

na, sest lehed on tihedalt kleebitud aluspapile /2/.

A. Düreri teoseid on väga palju kopeeritud ja jäljendatud. Sellest on näiteid ka ülikooli raamatukogus. A. Düreri vaselõikes teostatud passioonist on vastupidine koopia Kristuse vangivõtmisest (H. 183) /3/. Selle kohta on öeldud, et kui see olnuks õiget pidi, võinuks selle ära vahetada originaaliga. Puulõikest "Ristija Johannese pea maharaiumine" on ka vastupidine koopia (H. 1857), milleks on kasutatud oforti ja vaselõiget, kopeeritud ilmselt 17. sajandil. Veel on raamatukogus Kristuse ristilt mahavõtmist kujutav vaselõige, mis kannab A. Düreri märki. Sellele vastavat teost ei leidu aga A. Düreri teoste kataloogides, tegemist on võltsinguga.

A. Düreri looming oli kõrgpunktiks saksa graafikakunstis. Tema kodulinna Nürnbergis ja ka teistes keskustes töötanud järgmist generatsiooni tuntakse nn. väikemeistrite nime all, sest nad lüüdsid väikeses formaadis teoseid. Nende hulgas on väljapaistvamaid Soestis tegutsenud Heinrich Aldegrever (1502 - p. 1555), kes oli oma oskusi arendanud A. Düreri teoste eeskujul. Tema loominguga moodustavad 290 vaselõiget piibli ja mütoloogia ainetel ning ornamendid, mis osalt on koondatud sarjadeks. 1550. a. loodud sarjast "Heraklese vägiteod" (13 lehte) on Tartus kolm vaselõiget (B. 87, 93 ja 95), mis näitavad aine elavat interpreteerimist ja head tööoskust. Tervikuna on raamatukogus neljast lehest koosnev "Susanna lugu" (B. 30-33), üks viimaseid H. Aldegreveri teoseid, sest pärast 1555. a. puuduvad temast teated. Sellest sarjast eksisteerivad väga täpsed koopiad, kuid Tartus olev sari vastab kõigile originaali tunnustele.

Puulõige jäi pärast A. Dürerit üha enam trükikunsti teenistusse. Kuulsatest kunstnikest kasutasid seda Saksamaal isa ja poeg Granachid, kelle töökojast tuli üksiklehti, kuid ka raamatute illustratsioonid ja tiitlikujundusi. Granachite töökoda esindab Tartus 1561. a. pärinev "Philipp Melanchtoni portree" (B. 153), mille teostajaks on Lucas Cranach Noorem (1515-1586), kes täiel määral jälgis ja jätkas isa laadi. Portree võib lagoonilise, kontuurile rajatud väljendusviisiga.

Madalmaadel nagu Saksamaalgi jõudis 16. sajandi I poollel graafika anonüümsete käsitööliste juurest tunnustatud kunstniku kätte. Madalmaadel oli selliseks kunstnikuks Lucas van Leyden (1494-1533), kelle huvi puu- ja vaselõike vastu õhutasid A. Düreri teosed. 1521. a. kohtusid mõlemad kunstnikud Antverpenis.

L. van Leydeni graafikaloomingu moodustavad 174 vasegravüüri ja 28 puulõiget. Sellest tööst on Tartus 8 vase-lõiget. Peale selle on 6 lehte, mis võivad olla koopiad.

Raamatukogus leiduvate L. van Leydeni teoste hulgas väärrib esiletõstmist üks tema loomingu tippteoseid - "Kuningate kummardamine" (B. 37). Selles paelub kunstniku oskus asetada evangeeliumi tegelased maisesse miljöösse ja ümbritseda neid tegelastega, kes omavad kunstniku kaasaegsete näojooni. Samasugust inimlikku ja vahetut lähenemist piiblainestikule on tunda pattulangemise stseenides (B. 8 ja 9) ja Kristuses, keda ähvarleb Deemon (B. 41) või piinavad sõdurid (B. 73). Pühalikumate meeleolu õhkub lehtedest, mis kujutavad Maarjat lapsega (B. 81), Magdaleenat (B. 124) ja eremiit Antóniust (B. 116).

1521. a. graveeris L. van Leyden 14 lehest koosneva Kristuse kannatuseloo, millest ülikooli raamatukogus on kuus lehte (B. 47, 51, 52, 54, 55 ja 56). Kuid seni pole olnud võimalust kindlaks teha, kas need on originaalid või koopiad, sest umbes sada aastat hiljem kopeeris Jan Muller (1571-1628) kogu sarja ja märkis oma nime esimesele lehele, mis aga Tartus puudub. Selgust saab tuua raamatukogule kuuluvate lehtede kõrvutamise originaalidega. Kindlaks L. van Leydeni koopiaiks on "Madonna lapse ja kahe inglisa puu all", mis on tehtud peegelpildis. Üldiselt on L. van Leydeni teoseid vähe kopeeritud.

L. van Leydeni vaselõikeid peetakse haruldusiks, sest kunstnik graveeris oma plaate väga õrnalt, seetõttu ei andnud need eriti palju tõmmiseid. 16. sajandi algul polnud Madalmaadel L. van Leydeniga samaväärset kunstnikku.

Itaalias ei olnud 15. sajandil graafika eriti levinud. Puulõige oli peamiselt trükikunsti teenistuses, vaselõiget kasutasid kullassepad ornamentide või väikeste pühapiltide jäädvustamiseks. Mõnevõrra kõitis vaselõige ka maalikunstnike tähelepanu.

16. sajandil algas itaalia vaselõike hoogne tõus tänu Marcantonio Raimondile (u. 1480-1527/34). Õpi-aegadel kullassepatöökojas oli ta tutvunud A. Düreri teostega ja neid hulgaliselt kopeerinud. 1510 asus ta Rooma, sõbrunes Raffaeliga ja järgmised 10 aastat pühendas ta Raffaeli teoste populariseerimisele. Raffael oli oma aja ülistatumaid meistreid, kelle maale imetleti ja peeti täiuslikeks. Raffaeli loomingu laiemaks tutvustamiseks graveeris M. Raimondi vaskplaadile tema joonistusi ja kavandeid, seejuures ei jäljendanud ta neid täpselt, vaid andis omapoolse tõlgenduse.

M. Raimondi ja Raffaeli koostööst on Tartus "Püha õhtusöömaaeg" (B. 26), mida on peetud M. Raimondi üheks viimistletumaks leheks. Ülikooli raamatukogu tömmis on tehtud sajandi keskel kirjastaja Antonio Salamanca poolt, kusjuures kontuure ja kohati pinda on uuritsaga süvendatud, retusitud, mis pole aga täiesti hävitanud M. Raimondi gravüüridele iseloomulikke hõbejat üldtooni /4/.

Pärast Raffaeli surma a. 1520 graveeris M. Raimondi ka teiste kunstnike ja antiikkunsti teoste järgi. Neist on huvitavaim M. Bandinelli joonistusest tehtud suur leht "Püha Laurentiuse martüürium" (B. 104). Sellest on teada kaks varianti. Teinud valminud plaadilt rea tömmiseid, tõmbas M. Raimondi timuka vasakus käes hoitud hargi varre pikemaks ja hõõrus välja paremas käes olnud hargi, millest trükkimisel jäi siiski õrn kontuur, mis on näha ka Tartus oleval eksemplaril /5/.

M. Raimondi teoseid kopeeriti juba tema elupäevil, rohkesti aga järgnenud aegadel; puhuti kanti koopiale üle ka kunstniku monogramm või märk. Nii on Toome raamatukogus neli vana koopiat, millest kolm kannavad M. Raimondi tähti.

Nõudmine Raffaeli ja tema koolkonna teoste gravüüride järele oli suur, seetõttu hakkas M. Raimondi kasutama abiliisi. Meistrile väga lähedases laadis töötas Marco Dente, nimetatud da Ravenna (surn. 1527), kes teostas 77 lehte, neist osa M. Raimondi gravüüride järgi. On arvatud, et üks Tartus leiduvatest M. Raimondi koopiatest, "Madonna hälliga" (B. 63, koopia A), on tehtud M. Dente poolt. Otse Raffaeli joonistusest on ta graveerinud lehe "Helena röövimine" (B. 210), mis järgmise sajandi tömmisena kulunud plaadilt trükituna on pisut hallipoolne. Teine M. Dente teos on "Madonna kalaga" (B. 54). Et abilise graveering oli väga lähedane meistri omale,

siis hilisem väljaandja, värskendanud plaati, lõikas sellele ka M. Raimondi märgi, et tõmmiseid müüa suure meistri teostena. Tartu eksemplar kuulub sellesse järeltiraaži.

Teine võimekas M. Raimondi abiline oli Agostino dei Musi, kodulinna järgi kutsutud Venezianoks (u. 1490-p.1536). Raffaeli teostest tehtud gravüüridest on temalt Tartus va-sakpoolne, nn. Pythagorase grupp Vatikanis asuvast suurest seinamaalist "Ateena kool" (B. 492). Tõmmis kuulub plaadilt trükitud tiraaži teise sajasse.

A. Musi töötas ka teiste kunstnike eeskujude põhjal. Tema gravüüride hulgas on üks esilekündivamaid "Ronijad" ("Cascina lahing", B. 423), mis näitab üht osa Michelangelo poolt Firenze raekoja saalile kavandatud seinamaali kartooneist. Leht pärineb teise saja tõmmiste hulgast.

Kolmandaks M. Raimondi töökoja esindajaks Tartus on meister, kes märkis oma lehtedele vürfli ja tähed B või BV. Kunstiajaloo tunti teda kaua aega nimetuse all Meister Vürfliga. Hilisemal ajal on arvatud selle märgi taga peituvat Benedetto Verinist. Temalt on ülikooli raamatukogus kuus 17. sajandi tõmmist. Eriti ilus on nendest vaselõige Raffaeli vaibakavandist "Putode mäng" (B. 30).

M. Raimondi ja tema koolkond alustasid vaselõike rakendamist reprodutseerimiseks. See jäigi vaselõike peamiseks ülesandeks kuni litograafia kasutusele võtmiseni 19. sajandi algul.

16. sajandi I veerandil oli Rooma kõige elavamaks graafikakeskuseks Itaalias ja püsis sellena ka pärast M. Raimondi töökoja tegevuse lakkamist. Teistes linnades viljeldi graafikat vähe, kuid ühte-teist on Tartusse pudenenud neistki kunstikeskustest. Haruldasiks peetakse põhiliselt Sienas teutsenud maalikunstniku Domenico Beccafumi (1486-1551) vaselõikeid. Toome raamatukogus on temalt leht "Jeesus templis" (B. 2), kahjuks küll hilisema, tugevasti retuüitud plaadilt trükitud tõmmisena.

Veneetsia oli 16. sajandil elav ja maailmeline maalikunstikeskus, graveerimist harrastati seal vähe. Veneetsia koolkonna kuulsaim esindaja Tizian olevat proovinud mõnevõrra oforditehnikat, pidades siiski tõhusamaks lasta vilunud meistril lõigata oma sullejoonistusi puusse. 1566. a. seisis Tiziani teenistuses Niccolo Boldrini, et lõigata puuplaati 15 suureformaadilist sullejoonist. Sellest ühistööst

on Tartus "Simson ja Delila" (P. 5), mis ilmekalt annab edasi Tiziani hoogsat suletõmmet /6/.

Tiziani õpilastest tundis lühikest aega graveerimise vastu huvi Domenico C a m p a g n o l a (sünd. 1482/84). Temalt pärineb ilus vaselõige "Keisri pearaha".

Peale tuntud meistrite teoste on ülikooli raamatukogus vähem nimekate vasegraveerijate omi. Nii on põhiliselt kirjastaja ja raamatukaupmehena Roomas tegutsenud Antonio S a l l a m a n c a l t (u. 1500-1562) kaks antiikreljeefidelt tehtud amatsooni pead, mis kuuluvad 30-lehelisse sarja "Vanaaja sõjakad naised". Kirjastajale töötanud Enea V i c o (1527-1567) meisterlikku vaselõiketehnikat tõendab M. Raimondi ühe tuntuma lehe "Lucretia" (B. 16) vastupidine koopia.

16. sajandi I poolel olid vase- ja puulõige väga viljakad Saksamaal, Madalmaadel ja Itaalias, kuna Prantsusmaal ja Inglismaal ei olnud sel ajal tähelepanuväärivaid tulemusi.

TRÜ Teadusliku Raamatukogu graafikakollektsiooni väärtuslikemaks osaks on M. Schongaueri ja A. Düreri lehed, millele lisanduvad L. van Leydeni vaselõiked. Haruldasiks võib pidada ka M. Raimondi ja tema koolkonna teoseid. Väärtuseta pole ka vanad koopiad. Need ümmarguselt kuuskümmend lehte annavad küllaltki hea ülevaate graafikakunsti varase arenguetapi parimatest saavutustest.

K o m m e n t a a r i d

1. Teoste nimetusele on sulgudes lisatud B ja number, mille all teos esineb A. Bartschi kataloogis "Le Peintre Graveur" (Vienna, 1802-1821). See kataloog on jäänud aluseks kõigile hilisemal ajal koostatud kataloogidele.

2. Lehtede kuulumist A. Dürerile on kinnitanud Ö. Utteri poolt tehtud ekspertiis Riiklikus Ermitaažis Leningradis. Vt. "Kunst", 1972, nr. 1.

3. A. Düreri teoste koopiaiad on kõige täielikumalt registreerinud J. Heller teoses "Das Leben und die Werke Albrecht Dürer's (Bamberg, 1827)". Koopia nimetusele on lisatud H ja number, mille all seda leida kataloogis.

4. Itaalias tegutsesid graviüride kirjastajad agaramalt kui teistes maades. Nende teenistuses seisnud graveerijad

teostasid plaate kaasaja kunstiloomingust ja antiikpärandist, millelt tehti tõmmiseid suurtes tiraažides. Kirjastajad hakkisid ka vanu plaate, lasknud neid retušsida, trükkisid neilt tõmmiseid, millele märkisid oma nime. Sageli käisid plaadid läbi mitme kirjastaja käest.

5. 1524 graveeris M. Raimond Raffaeli õpilase G. Romano poolt P. Aretino sonettidele joonistatud illustratsioonid. Sonetid ja nende pildid pahandasid paavst Clemens VII, kes laskis tiraaži hävitada ja M. Raimondi vangiks panna. Ippolito de' Medici ja B. Bandinelli eestkostmisel vabanes kunstnik vanglast ja graveeris tänuks B. Bandinelli joonistuse. Gravüür kutsus aga esile originaali autori pahameele, sest M. Raimondi oli muutnud mõningaid detaile ja lehe mõõtmeid, nagu ta varem oli tavatsenud teha Raffaeli kavanditega.

6. A. Batschi teosele täienduseks koostas J.D. Passavant kataloogi "Le Peintre-Graveur" (Leipzig, 1860-1864). Selles registreeritud teoste leidmiseks on nimetuse järele märgitud P ja number.

ACADEMIA GUSTAVIANA JA ACADEMIA GUSTAVO-CAROLINA
HOONEIST TARTUS 17. SAJANDIL

Niina Raid

Academia Gustaviana sünnile eelnes gümnaasiumi asutamine Tartusse. Viimane avati 13. oktoobril 1630 majas, kus Poola ajal oli asunud jesuiitide kolleegium. See maja ning maatükk olid a. 1585 (1583?) saanud jesuiitide ordu omaks ja hoone oli korda seatud kolleegiumi tarvis. Kui gümnaasium peatselt ülikooliks muudeti, jäi selle kasutusse kolleegiumihoone. Uue ülikooli avamine toimus sealsamas 15. oktoobril 1632 /1/. Seinavaipadega pidulikult dekoreeritud suures auidooriumis pidas avakõne Johan Skytte.

Ülikooli esimene asukoht oli vanas majas, mida juba a. 1599 oli parandatud ning millesse oli muretsetud vajalik sisseade. Kui hoone 1603. a. jälle jesuiitide kooli valdusse läks, olid kõik puitosad - ka ukсед ja kenad kassettlaed - ära põlenud, katus hävinud. Hoone oli kahekorruseline ning üsnagi vanamoelise ilmega. Alumisel korrusel asus ruumikas

koldega saal, selle taga väiksem tuba. Teine majapool oli jagatud kaheks ruumiks. Ülemisel korrusel, kuhu viis sisetrepp saalist, oli samuti neli tuba. Maja oli elamu laadi, vana ja väike. Sisustuseks olid Academia Gustaviana ajal kahhelahjüd, pingid, kateedrid. Ülikoolil oli algperioodil selles kasutada neli teise korruse ruumi, neist kaks loengusaalidena.

Ilmselt tegutses alumisel korrusel triviaalkool, mis oli mõeldud ingeri, eesti ja läti soost poiste jaoks. Hoone lagunenud seisund tekitas muret juba 1634. a. Kolmekümnendate aastate lõpul arutleti eelseisva remondi üksikasju, kuid siis tõusis päevakorda teise maja hankimine. Leiti, et kolleegiuhihoone asus ebamugaval ja ebatervislikul kohal ja selle välismüüride parandamine oleks liiga kulukas. (Muuhulgas paluti luba murda müüride parandamiseks kive Toomkiriku varemeist.) Kitsastele peahoone ruumidele lisandus Herman Raverdingilt (Harmen Rauding/er/ /2/) 1638. a. ostetud maja Püha Jaani tänavas, kuhu seati sisse ülikooli trükikoda, arhiiv ja raamatukogu /3/.

Kus asus eelvaadeldud hoone? Endise Maarja kiriku ümbrus - praeguse peahoone ala - on vana Tartu topograafias üks keerukamaid küsimusi. Tänavaid on just sellel kohal ümberprojekteeritud. Kunagine Maarja tänav (Väike Maarja ja Suur Maarja) ja sellega ristuv väiksem, samuti kadunud tänavake on nähtavad vaid 17. sajandi keskpaigast pärineval .G. Schwengelli Tartu plaanil. Sellel pole hoonete asetust märgitud, ent meid huvitavale krundile on kirjutatud "Jesuviter Collegium wyst" - jesuiitide kolleegium tühi /4/ (joon. 1).

Nimelt oli maja juba 1646. a. varemeis ja 1675. a. anti krunt sekretär Dryanderi lesele kasutamiseks /5/. Maja võis paikneda umbes praeguse ülikooli peahoone lõunatiiva läänepoolse osa kohal, nagu märgib juba linnaarhivaar E. Tender /6/.

Ülikoolile taotletav uus krunt asus Püha Jaani tänavas samanimelise kiriku portaali vastas, Lutsu ja Väikese Gildi (praeguse Võimla ja H. Abovjani) tänava vahelises lõigus. Sellel asuva hoone müürid olid veel tugevad, ja pealegi oli seal maad, et rajada hortus medicus, arstirohtude aed. Eeliseks oli ka krundi asukoht: linna südames, 1698. a. ostetud trükikoja ja raamatulao läheduses. Kindralkuberner B. Oxenstierna nõustus taotlusega pärast vana hoone kontrollimist, sest see leiti olevat "nõnda kõlbmatu, et professorid mitte just ilma hädahüta võisid seal õpetust anda". 1640. a. paluti kuningalt

otsuse kinnitamist. Samal ajal alustati ehitustöid, kuna õp-
 petöö jätkus Maarja kiriku (praeguse ülikooli peahoone kohal)
 väikeses kooriosas. Seal asusid kantslid ja pingid. Akadee-
 milised pidustused peeti aga kiriku kõrgkoores. Veel 1654. a.
 palus akadeemia "das alte Auditorium bey Sanct Marien Kir-
 chen ... cum pertinentijs zuerestituiren" /7/ (Maarja kiriku
 juures asuvat vana auditooriumi selle juurde kuuluvaga en-
 nistada).

Joon. 1. Ülikooli ehitiste paiknemine 17. sajandil Tartus.
 Joonistanud U. Hermann.

1) Academia Gustaviana (jesuiitide kolleegiumi) asukoht 1632-
 1639; 2) Academia Gustaviana 1642-1656 ja Academia Gustavo-
 Carolina 1690-1699, praegu Ülikooli tn. 28; 3) Academia Gus-
 taviana trükikoja asukoht; 4) hävinud Maarja kirik ülikooli
 praeguse peahoone kohal; 5) Jaani kirik.

Academia Gustaviana kolmas hoone oli samuti enne 1582.
 aastat ehitatud, kuid esimesest suurem ja paremini säilinud.

Teateid selle kohta leidub Wybersi revisjoniraamatus, vanimas Tartu krunte tutvustavas käsikirjalises köites /8/ (joon. 2). Püha Jaani tänava läänepoolse krundiomanike seas oli poola pan Andreas Orzechowsky, kes sai maja endale 1582. a. Rootsi kuningas Karl IX kinkis selle 1601. a. asehaldur Clas Mecksile (Mextten). Kui kahe aasta pärast Poola võim taastus, leidis mitmeid kreditore, kes Laiuse mõisa omanikult Orzechowskylt oma võlgu kätte nõudma ruttasid. 1605. a. sai krunt Jacob Wolsky omandiks. Pärast seda, kui linn 1625 jällegi Rootsi võimu alla läks, elasid majas Rootsi ametimehed.

Maja juurde kuulus ka aiaplats Allawakülas (Alevikülas-Karlova eeslinnas) ja teine Holmil Ülejõel, mille sissetulekud läksid 1592. a. alates kolleegiumi (üli)õpilaste ülalpidamiseks. 1636. a. läks aiaplats Clas Russenile.

16. sajandi lõpul oli A. Orzechowsky teinud majas ümberehitusi esinduslikkuse suunas. Seda kinnitab asjaolu, et Karl IX sõjakäigu ajal elas vallutatud Tartu selles majas Rootsi asehaldur. Poola ajal oli seal elanud Võnnu piiskop Otto Schencking (oli piiskopiks 1587 - 1621, suri 1632). Siis kui kerkis hoone akadeemiaale üleandmise mõte, oli see tühi. Seinad, sarikad, katus ja aknad vajasid kordaseadmist /9/. Tööga alustati veebruaris 1640. Pärast vundamendi parandamist, kõlbmatu müüristiku ja kivist vaheseinte lammutamist hakkas tööle müürimeister Hans Schenk. Augustikuul oli suurem osa majast üles ehitatud ja selleks oli kulunud 1633 riigitaalrit planeeritud 500 asemel. Järgmise aasta sügisel kaeti hoone katusekividega, peauks kaunistati 150 suurepealise ehisnaelaga, tehti aknad (klaassepp D. Frese) ja neisse paigutati Gustav Adolphi, Maria Eleonora ja riiginõukogu vapid. Nikerdaja Hieronymus Stadtler ja kunsttöölis Martin Bahr (Maarja kiriku kantseleri looja) sisustasid ruumid. Pidulik sisseõnnistus toimus 2. novembril 1641 /10/. Järgmisel aastal võeti hoone kasutusse. 1649. a. andmeil oli auditorium maius täiesti korras.

Akadeemiahoone 1640. a. välisilme on säilinud meie ajaani Liivi-, Eesti- ja Saaremaa fortifikatsiooniuülem Paul von Esseni joonistel aastast 1688 (joon. 3). Need tehti 1667. a. tulekahjus kannatanud hoone kirjeldamiseks. Kodanikumaja tüüpi ehituskompleksi tänavapoolse frondi lõpetas kolm toretsevat ehisviilu. Korruseid eraldas horisontaalne vöösimis. Hoone tähtsust rõhutati portaalide piduliku raamistusega. Õue-

158

Andreas Brzebowski
für die Kaiserliche Universität Prag 1582
Copia donationis

et
Confirmationis A. 1589.

Das Eyn in EE Dagh protocol verzeichnet fundus kaiserliche gantzig rüch,
weiße laß — — — Anno — 1593 den 17 September

Anno 1601 no. 1000 Cadu Ray warder, fund von Rayn Carl ab dem Carl
Meyßer, sammtligem Statthalter, ad hoc gogab, warder.

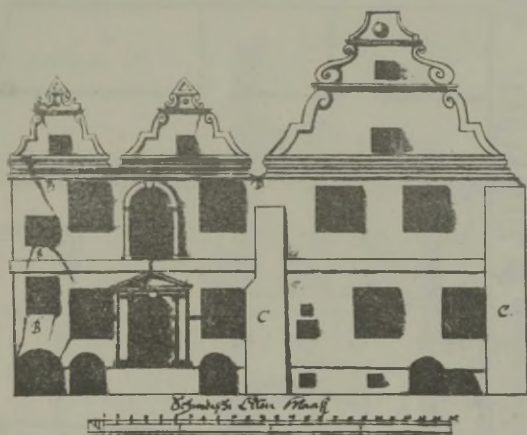
Anno 1603, da no. 1000 der kaiserliche warder, haben sich diese Creditoren, gogab
die Herr Sigismond zu dem Kaiser von Carl Andrean Brzebowski zu fundus gogab
für den kaiserlichen von dem kaiserlichen Jacob Wolsky, der sein schuld für den kaiserlichen
dem groß kaiserlichen Justificirer, von dem Mandatum Intromissionis kaiserliche
darauf die Intromission gogab, propter debite — Anno 1605. 16 July.

Anno 1625 da no. ab dem kaiserlichen Intromissionen de notation gogab
dem kaiserlichen Justificirer Sigismond zu dem kaiserlichen Academie gogab.

poolne külg oli kainelt lihtne. Aknavaade reeglipäratu paiknemine viitab majas toimunud ümberehitustele, mis põhjustasid ka tugipilarite lisamise /11/.

Handelsk. Auf der Nord. Gate
 - in der Akademie f. D. 1688

Handelsk. Auf der Nord. Gate
 - in der Akademie f. D. 1688

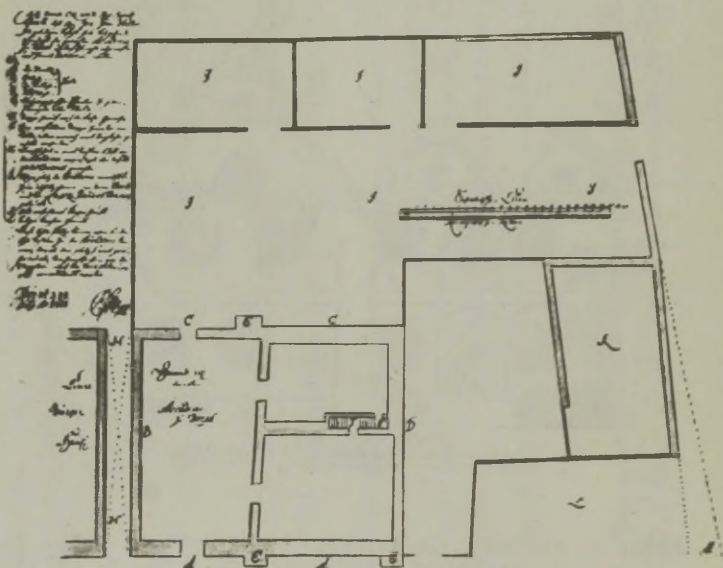

Joon. 3. Academia Gustaviana hoone esikülg 1640. a. P. v. Esseni joonise järgi 1688. a. (Stokholmi riigiarhiiv.)

Hoone plaanil on alumise korruse vasakul poolel lai läbitav ruum, paremal kaks auditooriumi, mille vaheseinas asus ülakorrusele viiv trepp. Lisatud seletus ütleb viimasel korrusel olevat neli ruumi: suur auditoorium, konsistooriumituba, raamatukogutuba, pedellikamber. Sissesõidu kohal - äärmine vasak kaarava - asetsesid akadeemilised kartsad: kolm väikest kambrit (joon. 4).

1642. a. valminud hoone kandis kokkuhoiu ja parandustöö pitserit, ometi näis see rahuldavat õppeasutuse vajadusi. Pärast linna vallutamist venelaste poolt 1656. a. sai maja kannatada (rauti ära /rõdu/palke jmt.) ja 1667. a. tulekahjus muutus varemeiks. Rootsi kuningale soovitati uueks akadeemia

asukohaks asehaldur Otto Reinhold Taube maja, mis kaheksakümnendate aastate keskel toorehitisena valmis sai. See asetses endise Ülikoolihoone vahetus läheduses Jaani ja Munga (praegu Ülikooli ja H. Abovjani) tänava nurgal, hilisemal krundil nr. 54. Kuningas pidas aga silmas järjepidevust Academia Gustavianaga ja andis käsu avada Academia Gustavo-Carolina vanas kohas.

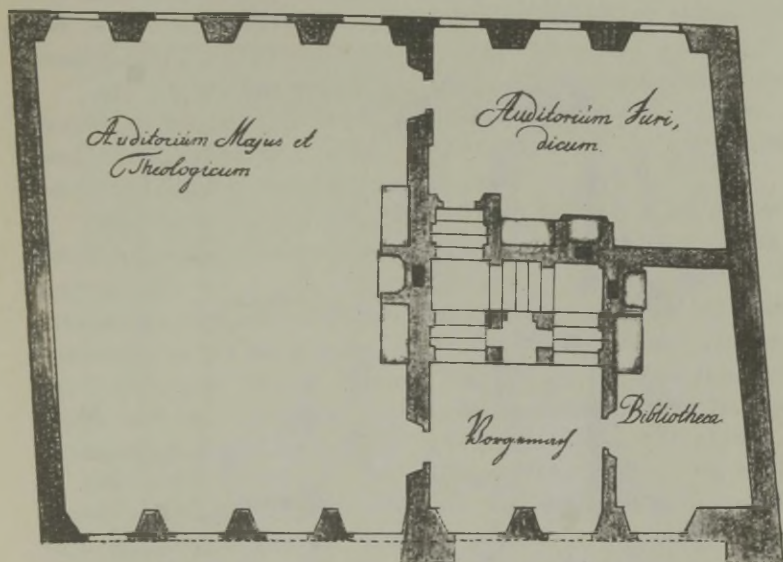

Joon. 4. Academia Gustaviana hoone plaan 1640. a. P. v. Essen'i joonise järgi 1688. a. (Stokholmi riigiarhiiv.)

Hoone järjekordsel ülevaatusel leiti vundament veel hea olevat, kuid kõik neli välisseina tuli täielikult lammutada. Vana vundament piiras uusehitise mõõtmeid. Kuigi P. v. Essen üritas omandada tühja naaberkrunti Lutsu (Võimla) tänava nurgal (hiljem kr. 61), et selles suunas maja laiendada, ei leidnud ta võimudelt toetust. Essen'i valmisstatud plaanil (1690) on akadeemiamaja mass endine, tugipiilarid säilinud, kuid fassaadi aknad on ühtlustatud ja reeglipäraselt reastatud. Hoone kaeti nn. mõisakatusega (rootsi

k. säteritak). Ruumijaotus oli endine, muudatus toimus ainult trepi asetuses. Vana kitsas seinatrepp kadus ära mugava trepikoja planeerimisega alumise korruse keskele.

1689. a. jaanuariks olid vanad müürid lammutatud, sama aasta septembrikuul uued valmis. Akadeemia sisseõnnistamine toimus 18. augustil 1690.

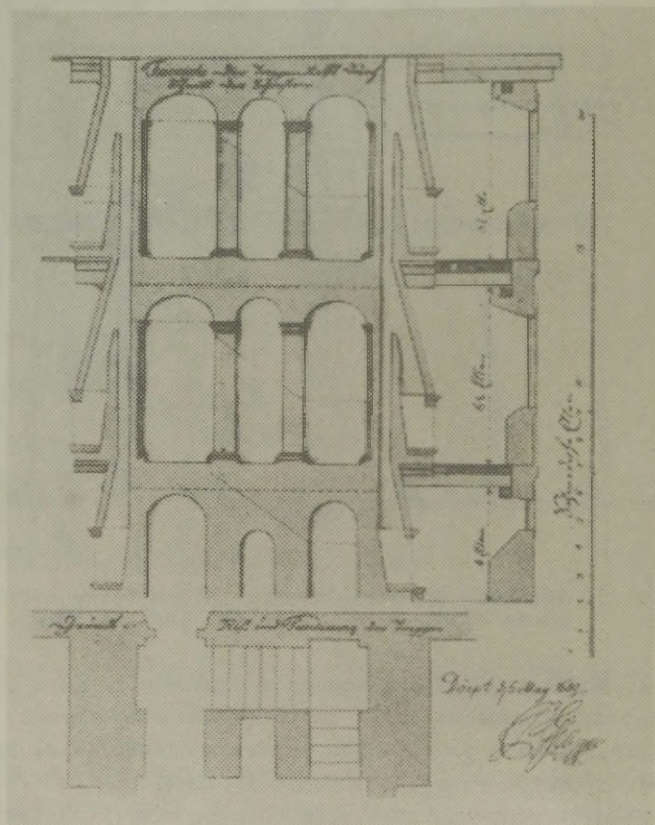
Joon. 5. Academia Gustavo-Carolina hoone teise korruse plaan 1690. a. P. v. Esseni joonise järgi.

A. Molleri järgi oli Academia Gustavo-Carolina üles ehitatud "uusima maneeeri järgi ja kõige oma sisustusega - ka teedrite, pinkide ja rõdudega suures auditoriumis, ka toolide ja laudadega konsistooriumi (nõukogu) saalis" /12/.

Hoone korrapärastatud ning valgeks krohvitud fassaad ja raske katus selle kohal andsid ehitisele väärrika ja ühtse ilme. Selle asukoht lubas mõelda tulevikule, kuid juba 1695. a. tekkis ülikooli Pärnusse üleviimise mõte ja 25. juulil 1699 lõpetati akadeemia tegevus Tartus. Pärast akadeemia ärakolimist oli maja komandandi elamuks, 1704. a. jäi see Vene kroonule. Sellal olid tõeliselt vanad vaid alusmüürid ja ühes

keldrivõlvikus ümarmäärne uks kohal, kus kitsas müüritrepp oli suubunud alla /13/.

. 18. sajandi esimene Tartu linna majade revisjoniraamat (1734) nimetab eelvaadeldud hoonet Püha Jaani tänavas endiselt "Academien-Haus" /14/. 1758. a. revisjoniraamatus öeldakse see olevat kõrgele kroonule kuuluv lagunenud müüritistik /15/.

Joon. 6. Academia Gustavo-Carolina hoone trepikoja läbilõige 1690. a. P. v. Esseni joonise järgi.

1766. a. andmed teatavad, et endine akadeemia on nüüd uus kohtuhoone ("neues Gericht") /16/. Korraldust kroonumaja kiireks korrastamiseks täitsid müürimeister G. Melk ja kolm

müürsepaselli /17/. 1769. a. nimetati hoonet kohtu- ehk kantseleimajaks /18/.

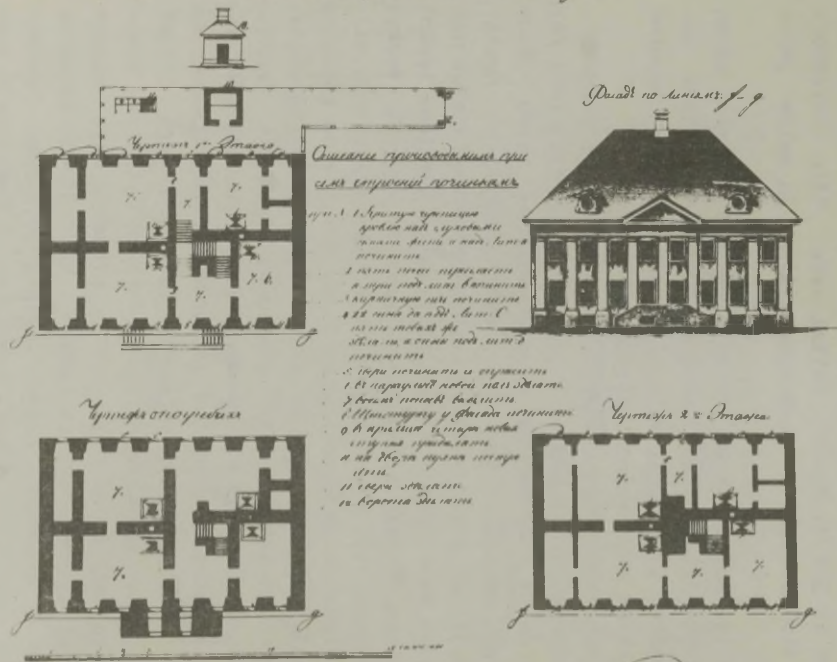
1775. a. Tartus mõllanud suurest tulekahjust jäi maja puutumata, sest kogu kvartal pääses hävingust /19/. Tulekahjule järgnenud kruntide uuesti nummerdamisel 1786. a. sai see kreposteerimisnumbri 60, mis kehtis muutmatult kuni 1940. aastani /20/. Linnaplaani kirjelduses oli selle krundi suurus "29 □ Ruthen 45 3/4 □ Ellen". Sellel asus "die Oeconomie und dessen Eintheilung" - majandusvalitsus ja selle jaoskonnad /21/.

Alates 19. sajandist on säilinud rohkesti andmeid hoone remontide kohta /22/. Veel 20-ndate aastateni oli alles Esseni planeeritud trepikoda, välisilmes säilis kõrge barokse moega mõisakatus kuni sajandi lõpuni.

Leningradi arhiivist (ЦГИА СССР) leidsin kaks projektilehte majandusvalitsuse hoonest ajavahemikust 1815 - 1820 /23/. Arhiivileht nr. 1 /24/ kujutab hoone varasemat seisukoost koos ettepanekutega remondi tegemiseks. Kahekorruselisel soklikorrusega majal on peaaegu korrustekõrgune täiskelpkatus madalal paikneva kahe ümmarguse ärkliaknaga ja üheainsa keskel asuva korstnaga. Üheksa pilastriga fassaadi kroonib keskel kolmnurkfrontoon, tekitades kaheteljelise keskrisaliidi, mille ees on mõlemapoolse üleskäiguga etik. Huvitav on võrrelda hoonet 17. sajandil samas asunud akadeemiamajaga. Selle väliskuju on korrapärasastatud. Vasakul paiknenud sissesõit (kangialune) (joon. 4), mis 1643. a. dokumendi põhjal kuulus läbipääsuna kõrvalkrundile, on muudetud vaadeldava hoone koostisosaks kõikidel korrustel. Sellest tulenebki kaheksa aknaga front (joon. 7). Kangialuse kohta on ehitatud kaks piklikku kambrit, mis kokku säilitavad selle endise pindala. Maja algset ruumilahendust on vaheseintega jagatud, kuid Esseni esinduslik trepikoda on säilinud. Plaanil seletuses toodud paranduste iseloom osutab põhjalikku korrastamist (muuseas ka fassaadide krohvimist, katuseakende kivikatuste parandamist jne.).

Teine projektileht /24/ esitab põhjapanevaid muudatusi alates keldrikorrusest, mis on nüüd võlvitud servjoonvõlvidega (joon. 8). Sissesõidu tugimüüri seesmine vundament on lammutatud. Kesksel trepikoda on laiendatud, ruumide jaotus muutunud. Frontoonil ilutseb riigivõimu sümbol tsaarikull. Üuepoolne, piiratud krundiala, mille värav asus Lutsu tänavas, on mõlemal plaanil palju kitsam kui Rootsi ajal.

Планъ дѣтскаго Экономаи Данца

Архитекторъ С. Ф. Брейткрузъ

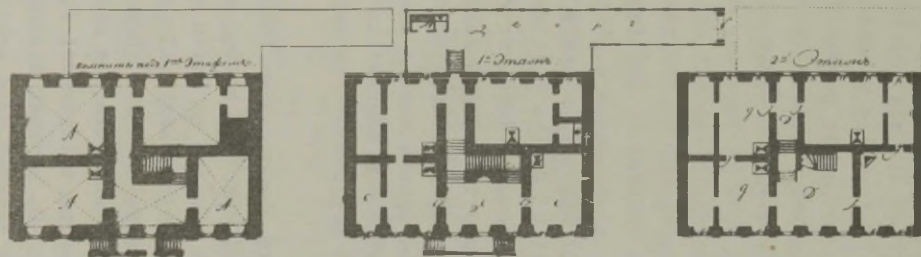
Жон. 7. Tartu õkonoomiamaja eestvaade ja korruste plaanid. Arhitekt C. F. Breitkreutz 1815 ... 1820. (ЦИГА СССР, ф. I488, оп. 2, 556, л. I.)

Планъ Императорскаго дома въ Дерптѣ

Императорскаго дома

- I. Главный входъ въ домъ
- II. Императорская зала
- III. Залъ для приема гостей
- IV. Императорская спальня
- V. Императорская ванна
- VI. Императорская туалетная комната
- VII. Императорская библиотека
- VIII. Императорская комната
- IX. Императорская комната
- X. Императорская комната

Joon. 8. Tartu ökonomiamaja eestvaade ja korruste plaanid. Arhitekt C.F. Breittkreutz 1815 ... 1820. (ЦИМА СССР, ф. I488, оп. 2, 556, л. 2.)

Nende projektide alusel on võimalik kindlaks teha, et hoone põhielemendid säilisid muutumatuna ligi sajandi.

1827. aastast pärinevad esimesed teated maakohtumaja (Landgericht) juures asuvast vanglast /25/. 1829. a. hindasid linna ehitusmeistrid C.F. Jahnentz ja G.F. Geist maa-kohtumaja 32 458 rbl. 60 kopikale /26/. 1837. a. kirjeldati Tartu vanglahoonet kui kitsaste ruumidega maja, mis ei vastavat parematest oludest (!) tulnud vangide ega kantselei vajadustele /27/. Selle ülemisel korrusel asus Landgericht, vangivalvuri korter ja paremast seisusest isikute arestikambrid, alumisel - mees- ja naisvangide kambrid, maksuamet (kreisirentei). Keldris oli invaliididekomando valve-ruum, vangla köök ja laoruum. Majas olid hollandi ahjud.

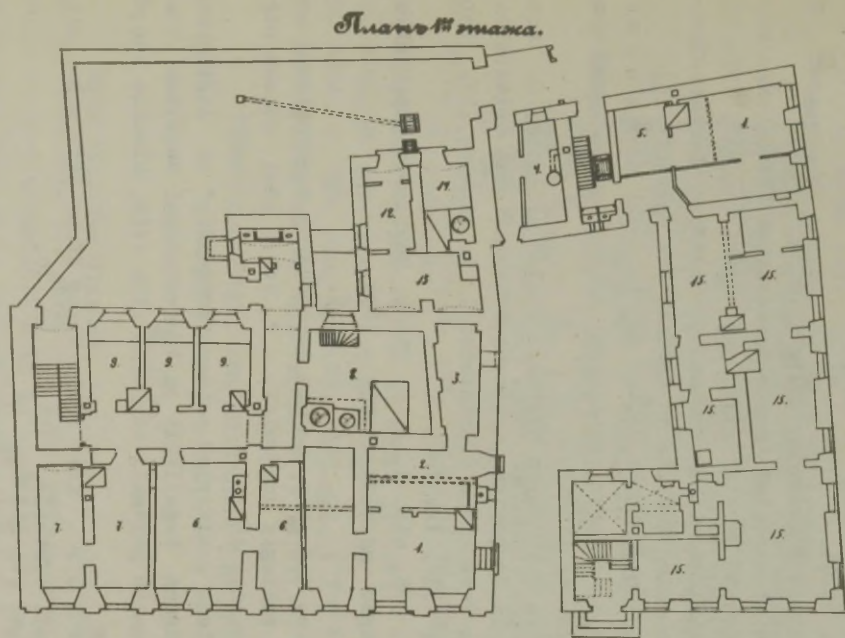
Kuuekümnendail aastail oli hoone seisund halb /28/. Välistkujult vastas see G. Breitzkreutzi 20-ndate aastate plaanidele. Seda tõendab L. Höflingeri lito Jaani kirikust vaatega läände: akadeemiamaja kõrge valmkatus ja frontoon paistavad vasakul kitsa tänavakese lõpetusena (1860. a.).

Arhitekt R. Guleke tegi kr. 60 ja kr. 61 ehitiste kohta plaanid (joon. 9) 1886. a. /29/. 1895 toimus ümberehitus /30/. Maja gabariit muutus kolmanda korruse pealeehitamisega. Vastavalt aja maitsele muudeti fassaadi ja katusekuju.

Praeguse kainestusmaja lõunaküljel on nähtav endise kahekorruselise hoone müüristiku kontuur, mis ebatasase piirdega eraldub hilisemast juurdeehitisest.

Academia Gustavianaga 1642 - 1656 ja Academia Gustavo-Carolinaga 1690 - 1699 seotud seitsmetelstkümnenda sajandi ülikoolimaja asukoht on Tartu vanalinna vanimas, 1775. a. suurest tulekahjust säilinud osas. Aeg on hävitanud võimaluse heita pilku kunagise jõuka hansalinna Tartu väliskujule. Praeguses kesklinnas on säilinud rikka skulptuurkaunistusega unikaalne tellisgooti Jaani kirik ja selle läheduses kodanikemaja 18. sajandi keskelt ja lõpust. Need moodustavad ülikooli tänaval vana arhitektuuri ansambli.

Kainestusmaja, resp. endine vangla kui tsaariaegne pärand ei sobi Tartu kesklinna, ülikoolihoonete vahetusse lähedusse. Selle suurepärase asukoht sugereerib mõtte, hakata kasutama eelvaadeldud ehitist taastatuna peatselt 350-aastaseks saava Tartu Riikliku Ülikooli ajaloomuuseumina.

Joon. 9. Kruntidel numbriga 60 ja 61 asunud ehitised. Arhitekt
R. Guleke 1886. a. (RAKA, f. 298, nim. 3, s.-ü. 484, l. 4.)

A l l i k a d j a m ä r k u s e d

1. RAKA, f. 995, nim. 1, s.-ü. 253, pagina 82.
2. RAKA, f. 995, nim. 1, s.-ü. 21865, pagina 45, 45b.
3. S. K a r l i n g . Tartu universitets byggnadshistoria under den svenska tiden. Svio-Estonica. Tartu, 1934, lk. 29-61.
4. Krigsarkivet Stockholm, Dorpat, nr. 2.
5. Hoonet ei lammutatud tänava õgvendamise tõttu, nagu kirjutab P. Prüller ajakirjas "Eesti Loodus", 1974, nr. 6. ("Academia Gustaviana ja Academia Gustavo-Carolina ning füüsika ja matemaatika õpetamine.")
6. RAKA, f. 3825, nim. 1, s.-ü. 21, lk. 23. E. T e n d e r . Kus asus Tartu rootsiaegne ülikool oma esimesel aastakümnel (1936?).
7. J. V a s a r . Tartu ülikooli ajaloo allikaid, I. Academia Gustaviana. Acta et Commetationes Universitatis Tartuensis (Dorpatensis), C. Annales XIV. Tartu, 1932, lk. 156.
8. RAKA, f. 995, nim. 1, s.-ü. 21865, Revisionsbuch aller Gründe und Plätze 1582 - 1656.
9. J. V a s a r , op. cit., lk. 126.
10. Laurentius Ludenius, Carmen heroicum in augurationem novi collegii academici... 2. Nov. 1641 consecrati. Dorpati, 1641.
11. Arhivilehe pealkirjas esinev "nord-külg" on ligikaudne määrang, tegelikult on tänavafassaad suunatud itta. Alumise portaali ees võis olla etik, ülemise ees rõdu.
12. A. M o l l e r . Kort beskrifning öfwer Est- och Livland. Wästerås, 1756, 3, lk. 40.
13. S. K a r l i n g , op. cit.
14. RAKA, f. 995, nim. 1, s.-ü. 21842, fol. 23b - 24.
15. RAKA, f. 995, nim. 1, s.-ü. 21866, l. 58.
16. RAKA, f. 995, nim. 1, s.-ü. 21858, l. 13.
17. Zmigrodsky album. Etnograafiamuuseumi fotokogu 738:49.
18. RAKA, f. 995, nim. 1, s.-ü. 24742, l. 4.
19. ЦГВИА (Центральный государственный военно-исторический архив в Москве), ф. 349, оп. I2, д. 4679, 20. august

1775; RAKA, f. 2623, nim. 1, s.-ü. 2049, l. 49;
S. Karlingi op. oit. lk. 52 järgi jäid müürid tu-
lekahjus püsti.

20. Teaduste Akadeemia Teaduslik Raamatukogu, ÕK (Õpetatud Eesti Seltsi kogu) 69.
21. RAKA, f. 995, nim. 1, s.-ü. 6862a, l. 3.
22. 1812. a. remontis C.A. Kranhaks jun. - RAKA, f. 955, nim. 1, s.-ü. 5457, l. 2.
23. Dateerimata projektide puhul tuli lähtuda neile allakir-
jutanud kubermanguarhitekti Christian Friedrich
Breitkreutzi tegutsemisajast. P. Campe, Lexicon Liv-
und Kurländischer Baumeister, Bauhandwerker und Bau-
gestalter von 1400 - 1850, Stockholm, 1951, S. 392
andmeil oli Breitkreutz Riias kubermanguarhitektiks
a. 1815 - 1820 (sünd. 1781, surn. 14. III 1820).
24. ЦГИА СССР (Центральный государственный исторический ар-
хив в Ленинграде), ф. I488, оп. 2, д. 556, л. I, 2.
25. Samal aastal ehitati majale juurde kivist tiibehitis (ЦГИА
СССР, ф. 216, оп. 2, д. 198, л. 32-34) ja ehitati üm-
ber 4 sülla 2 jala laiune barjääriga platvorm, mis
kitsendas liikumist Jaani tänaval.- Latv. CVVR (Lä-
ti NSV Riiklik Keskarhiiv), f. 10, nim. 2, s.-ü. 2845,
l. 1-3.
26. RAKA, f. 3828, nim. 1, s.-ü. 162, l. 2-2p. Kogu ehitis oli
93 sülda suur.
27. RAKA, f. 291, nim. 1, s.-ü. 9332, l. 1-7.
28. RAKA, f. 298, nim. 1, s.-ü. 9, l. 8, 14.
29. RAKA, f. 298, nim. 3, s.-ü. 484, l. 4.
30. Latv. CVVR, f. 10, nim. 2, s.-ü. 3316, l. 2.

KUNSTITEADLASED TARTU RIIKLIKUS ÜLIKOOLIS
AASTAIL 1944 - 1972 /1/

M. Eller

Tartu Riikliku Ülikooli taasavamine nõukoguliku kõrge-
ma õppeasutusena 17. novembril 1944. aastal seadis uude olu-
korda ja uute ülesannete ette ka kunstiajaloo õpetamise ning
sellealase teadusliku uurimistöö. Ümberkorraldused kandsid
nii sisulist kui organisatsioonilist iseloomu. Varasem ai-
nesüsteem kaotati ja õppetöö kogu ülikoolis viidi üle kur-
suste süsteemile. Kehtestati kindlad õppeplaanid ja -prog-
rammid, mis tuginesid marksistlik-leninlikule metodoloogia-
le kunsti ja tema ajaloo käsitlemisel. Kõige selle elluraken-
damine oli keerukas ja vastuoluline protsess, mille käigus
nii ja teistsugused vead ja eksimused, mis sugugi alati ei
lähtunud kunstiteadlastest, osutusid paratamatuteks kasvu-
raskusteks. Kokkuvõttes on oluline, et jõuti positiivsele
lõpptulemusel - kunstiteadusele vajaliku kaadri, ja see

oli esimestel sõjajärgsetel aastatel äärmiselt napp, järjekindlale ettevalmistamisele.

Aastail 1944 - 1950 tegutses TRÜ Ajaloo-Keeleteaduskonnas kunstiajaloo kateeder, mida juhtis kunstiteaduste kandidaat (1964. aastast doktor) professor (aastani 1946 dotsent) Voldemar Vaga. Lühemat aega töötasid kunstiajaloo kateedris assistentidena tol ajal äsjased ülikooli lõpetajad Niina Raid ja Heini Paas. 1950. aastal kunstiajaloo kateeder likvideeriti ja kunstiajaloo õppejõud on sellest ajast peale töötanud NSV Liidu ajaloo kateedri koosseisus. Pensionile siirdumiseni 1969. aastal oli kunstiajaloo professoriks V. Vaga. Ta on hiljemgi juhendanud õppeülesande korras individuaalplaani alusel õppivaid üliõpilasi ja kuulub teaduskonna nõukogu koosseisu.

Alles jäi kunstiajaloo kabinet, mille raamatukogu, diapositiivide, fotode, negatiivide jne. kogud on hindamatuks varamuks nii kunstiajaloo õppijaile kui ka kunstiajaloo uurijaile kogu vabariigist ja kaugemaltki. Pikemat aega töötas kabineti laborandina praegune ülikooli klassikalise muinasteaduse muuseumi juhataja Õie Utter. Kunstiajaloo kabinet ei olnud sõjapäevist säilinud kadudeta. Tema töö organiseerimises on ette tulnud mitmeid raskusi: sobivate ruumide leidmine ei olnud kerge, asukohta tuli sageli vahetada. Kabineti õppe- ja teaduslikuks tööks vajalikke kogusid on võimalust mööda täiendatud, kuid on tunda puudust uuemast kunstialasest kirjandusest jne.

Võrreldes 1920-ndate ja 1930-ndate aastatega on ülikooli osa meie kunstiteaduses mõneti muutunud. Endiselt on ta eesti kunstiajaloolaste peamiseks ettevalmistuspaigaks. Mõned meie vabariigi kunstiteadlased on küll õppinud Leninigradis või lõpetanud kunstnikena Eesti NSV Riikliku Kunstiinstituudi ja siis ümber kvalifitseerunud - näiteks tarbekunsti ajaloo uurijad -, kuid valdav osa meie kunstiajaloolastest on Tartu ülikooli kasvandikud. Arvuliselt on neid üle kolmveerandsaja.

Kunstiteadlasi vajavate asutuste võrk on sõjajärgsetel aastatega võrreldes märksa laienenud ja mitmekesisestunud. Seetõttu on ka ülikoolist ellu astunud kunstiajaloolaste tööülesanded olnud erilaadsed - tarvis on ajakirjanikke-publitsiste, aktuaalsete kunstinähtuste hindajaid, analüüsijaid ja propageerijaid, muuseumitöötajaid, kunsti kogujaid, säi-

litajaid ja uurijaid, teadlasi, kes süveneksid kunsti ajaloos eri etappide, üksikute kunstnike loomingusse, teoreetikuid, kunstiajaloo õpetajaid jne. Nii ei kujuta ülikooli sõjajärgsetel aastatel lõpetanud kunstiteadlased huvisuundadelt ja ainesse suhtumiselt sedavõrd ühtse ilmega koolkonda, nagu see oli ilmnenud näiteks kolmekümnendatel aastatel. Kuid 1920- ja 1930-ndate aastate teadusliku uurimistöö põhilised positiivsed jooned on siiski leidnud jätkumist ja edasiarendamist, esmajoones prof. V. Vaga töödes.

Prof. V. Vaga on oma peatähelepanu kontsentreerinud vana kunsti arengule Eestis. Üsna varakult ilmus temalt uurimus vene arhitektide ja skulptorite loomingust Eestis /12/. Uudseks oli siin probleemi asetuse uurimise asuti varem väga vähe puudutatud sidemeid vene kunstiga. Järgnevalt võttis prof. V. Vaga tööplaani XIII - XVI sajandi arhitektuuri ajaloo uurimise. Pikaajalise ja hoolika töö tulemusena, mida 1940-ndate aastate lõpul ja 1950-ndate aastate algul pidurdasid meie kunstiteaduses esilekerkinud ekslikud, vanemasse eesti kunsti alahindavalt suhtuvad seisukohad, valmis 1964. aastal Leningradis kaitstud doktoriväitekirjaks "Средневековая архитектура Эстонии" /3/. See on esimeseks Nõukogude Eesti kunstiteadlase doktoritööks. Keskaja arhitektuuri kõrval on prof. V. Vaga teiseks huvialaks olnud XIX sajandi baltisaksa kunst Eestis. Temalt on ilmunud raamat selle aja kunstist ja kunstielust Tartus /4/, ilmumas on samalaadne teos Tallinnast.

Ülikooli esimeseks aspirandiks kunstiajaloo alal oli Jaak Kangilaski, kes prof. V. Vaga järglasena asus kunstiajaloo õppejõu kohale. 1971. aasta sügissemestrist on ta Eesti NSV Riikliku Kunstiinstituudi õppejõud, kuid on jätkanud ülikoolis XX sajandi kunsti käsitlevate erikursuste lugemist. J. Kangilaski huvid suundusid kunstisotsioloogia /5/, kunstiteooria ja esteetika valdkonda. Eriti on ta töötanud sajandivahetuse prantsuse ja XX sajandi kunsti probleemide uurimisel. 1969. aastal kaitses ta kandidaadiväitekirja "Kunstnikerühmitus "Les Nabis" ja nende osa XIX saj. lõpu ja XX saj. alguse prantsuse maalikunstis" /6/. Koos Ott Kangilaskiga on ta kirjutanud populaarse raamatu kunstist ja selle ajaloo kohta /7/.

Kunstiajaloolastest töötab ülikoolis 1972. aastast alates veel kunstiteaduse kandidaat Tiina Nurk /8/, kelle hoo-

leks on Teadusliku Raamatukogu väärtuslikud kunstikogud (valdavalt XVII - XVIII sajandi inglise, hollandi ja prantsuse graafika), mille süstemaatilisele läbiuurimisele on nüüd tulemusrikkalt asutud /9/.

Kunstiajaloo õppejõuna luges prof. V. Vaga pika aja vältel üksi peaaegu kõiki kursusi üldisest, vene, eesti ja nõukogude kunstist. Süvendatult on ta erikursustes käsitletud keskaja kunsti, arhitektuuri ajalugu, vanemat kunsti Eestis, rootsi kunsti, prantsuse XIX saj. lõpu ja XX saj. alguse kunsti, graafilisi tehnikaid ja nende ajalugu jne. Ta on juhendanud praktikume Leningradis, Moskvas, Riias, Tallinnas, lisaks arvukaid, kõige mitmesugusematel teemadel kirjutatud eriseminari-, kursuse- ja diplomitöid. Siinkohal pole ruumi peetuda ÜTÜ ajalooringi tegevusel ja kunstiajaloo üliõpilaste aktiivsel osal selles.

Prof. V. Vaga on lisaks kunstiajaloolastele peetud loengutele lugenud mitmeid fakultatiivseid kunstiajaloo kursusi, kuhu tema erudeeritus ja süsteemikindel esitusviis on toonud kokku arvukalt kuulajaid erinevatest teaduskondadest. Ka J. Kangilaski loenguid külastas hulgaliselt teiste erialade üliõpilasi. Alates 1963. aastast loetakse ülikoolis kohustuslikku kursust kõigile ajaloo-osakonna üliõpilastele. Siin oli õppeülesande korras lektoriks Eesti NSV Teaduste Akadeemia kunstiajaloo sektori töötaja M. Eller, hiljem J. Kangilaski.

Ülikooli kunstiajaloo erialal lõpetanute teaduslik uurimistöö on leidnud kokkuvõtte terves reas kandidaadiväitekirjades. Eesti 13-st kunstiteaduse kandidaadist on 8 Tartu Riikliku Ülikooli kasvandikud. Tänu prof. V. Vaga doktorikraadile on 1964. aastast võimalik ülikoolis dissertatsioone kaitsta ka kunstiajaloo erialal. Prof. V. Vaga oponentiks olles on seda teinud 10 kunstiteadlast: B. Bernštein, M. Eller, L. Gens, J. Kangilaski, K. Kirme, R. Loodus, T. Nurk, H. Paas, E. Pihlak ja L. Viiraja. Varem olid Moskvas või Leningradis kraadi omandanud H. Kuma, A. Künnap ja I. Solomõkova.

Nagu märgitud, on kunstiajaloo tegelevate asutuste arv ja personal varasemaga võrreldes suurenenud ning nad on anda kanda võtnud rea funktsioone, mis enne lasusid ülikooli kunstiteadlastel. Nii näiteks asutati 1947. aastal Eesti NSV Teaduste Akadeemia kunstiajaloo sektor, mis küll 1950. aastal likvideeriti, kuid avati taas 1961. aastal eesti kunsti ajaloo uurimist koordineeriva teadusliku keskusena. Sektorit juhatab

sõjajärgsete aastate kunstiteadlaste esimese lennu lõpetaja I. Solomõkova. Koondanud autoritekollektiiviks mitmetes asutustes töötavad kunstiajaloolased, valmis sektori tuumikukuks olles kapitaalne eesti kunsti ajaloo üldkäsitlus kõige vanemast ajast kuni 1965. aastani /10/.

Eesti rahvusliku kunsti ja tänapäeva kunstnike loomingu kogumisel, propageerimisel ja uurimisel on kesksel kohal kunstimuuseumid. Nende põhikaader kuulub peaaegu eranditult ülikooli kasvandike hulka: Eesti NSV Riiklikus Kunstimuuseumis Inge Teder, Hilja Läti, Heini Paas, nooremast generatsioonist Mai Levin, Jüri Keevallik, Maire Toom jt., Tartu Riiklikus Kunstimuuseumis Vaike Tiik, Tai Koort, Virve Hinnov, Eha Ratnik, Taimo Kuusik, Mare Ruus jt., kui nimetada vaid mõningaid. Vanema kunsti uurimise keskuseks on kujunenud Vabariiklik Restaureerimisvalitsus (asut. 1950) ja tema filiaal Tartus. Siin on tulemusrikkalt edasi arendatud ülikooli kolmekümnendate aastate kunstiajaloolaste koolkonna traditsioone, eeskätt S. Karlingi õpilaste H. Üpruse ja V. Raami poolt, kes on oma kogemusi andnud nooremale põlvkonnale. Restaureerimisvalitsus on täienenud ka üsna äsjuste ülikooli lõpetajatega: Kaur Altoa.

Siin pole võimalik peatuda kaugeltki kõigi Tartu ülikooli lõpetanud kunstiajaloolaste tegevusaladel. Olgu märgitud vaid, et neid on vajatud organisatsioonilisele tööle kultuuriministeeriumis (Niina Tomps, Eda Liin), kunstnike liidus (Vilma Reinholm, Jüri Hain), kirjastustes (Hilja Jõgi, Mirjam Peil ENE toimetuses, Milvi Alas, Leili Keilend kirjastuses "Kunst"), ajalehtede toimetustes (Ressi Kaera, Jaak Olep), televisioonis (Peeter Urbila) jne. Ligi 40 kunstiteadlast on Eesti NSV Kunstnike Liidu liikmed, mis kõneleb nende aktiivsusest kunstikriitikuina.

Lõpetuseks olgu rõhutatud, et kunstiteadlaste tööle ja õpingutele ülikoolis on väga tõhusaks toetuspunktiks olnud kunstikabineti mitmekülgne ja kaasahaarav tegevus. Kunstikabinet ei ole ainult paik, kus saab ise "kunsti teha". Veelgi olulisem on kunstikabineti üldine atmosfäär, mitmesuguste erialade üliõpilaste kokkuliitumine kunsti nimel. Kui Tartus on kunstielu viimastel aastatel jäänud loiumaks, siis tänu kunstikabineti aktiivsusele ja töövormide mitmekesisusele on võimalus vahetuks kontaktiks elava, uue ja ärkse kunstiloominguga siiski olemas - osavõtt kabineti tööst,

tema korraldatud näituste külastamine, arutelud, kohtumised kunstnikega jne. Ülikooli kunstiteadlaste ja kunstiajaloo üliõpilaste edasise töö edukuse üheks eelduseks on sidemete süvendamine kunstikabinetiga.

K i r j a n d u s j a m ä r k u s e d

1. Käesoleva kirjutise allikaiks on TRÜ ja TRÜ ajalooteaduskonna NSV Liidu ajaloo kateedri arhiivides leiduvad materjalid; kasutatud on samuti ülikooli kunstiteadlastelt (prof. V. Vaga jt.) kirjapandud mälestusi. Teemat puudutavaist trükis avaldatud artikleist on mainitavad: kunstimuseumi käsitlevad peatükid raamatus "Eesti NSV muuseumid" (Tln., 1961, lk. 77-94 ja 141-156); M. E l l e r . Kunstiajaloo uurimine. Leninlik etapp eesti ajalooteaduses. Tln., 1970, lk. 252-282; I. S o l o m ō k o v a . Kunstiajalugu. - Eesti NSV Teaduste Akadeemia aastail 1965-1972. Tln., 1973, lk. 230-234.
2. V. V a g a . Vene arhitektide ja skulptorite teoseid baroki ja klassitsismi ajajärgust Eestis. - Eesti NSV Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised. Ajalugu, I. Tartu, 1947.
3. Väitekirj pole tervikuna trükist ilmunud, tema põhiseisukohad on avaldatud aga reas väljaandis: B. B a g a . Проблема пространственной формы в средневековой архитектуре Латвии и Эстонии. - Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised. Vihik 86. Tartu, 1960; V. V a g a . Tallinna keskaegne elamu. - Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised. Eesti NSV ajaloo küsimusi, I. Tartu, 1960, lk. 41-88; B. B a g a . Средневековые оборонительные сооружения Тарту. - Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised. Tõid kunstiajaloo alalt, I. Tartu, 1969, lk. 162-184; V. Vaga on ka üks "Eesti arhitektuuri ajaloo" (Tln., 1965) põhiautoreid.
4. V. V a g a . Kunst Tartus XIX sajandil. Tln., 1971.
5. J. K a n g i l a s k i . Kujutava kunsti osa rahva kommunistlikul kasvatamisel Eesti NSV-s. - Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised. Eesti NSV ajaloo küsimusi, IV. Tartu, 1965.

6. Väitekirjari pole tervikuna trükist avaldatud, selle seisukohad on avaldatud mitmetes artiklites: J. K a n g i l a s k i . Kunstnikerühmitus "Les Nabis" ja nende osa XIX sajandi lõpu ja XX sajandi alguse prantsuse kunstis. - "Kunst", 1965, nr. 1; J. K a n g i l a s k i . Kunstnikerühmituse "Les Nabis" esteetilised teooriad. - Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised. Vihik 223. Eesti NSV ajaloo küsimusi V. Tartu, 1968.
7. O. ja J. K a n g i l a s k i . Kunsti kukeaabit. Tln., 1967.
8. Veel Tartu Riikliku Kunstimuseumi töötajana kaitses T. Nurk väitekirja "Kõrgem kunstikool "Pallas" 1919-1940", mille kohta ta on avaldanud rea artikleid: T. N u r k . Kõrgema kunstikooli "Pallas" osa eesti graafika arendamisel. - "Kunst", 1965, nr. 1; T. N u r k . Kunstikool "Pallas" 1919.- 1924. aastal. - Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised. Ühiskonnateadused, 1967, nr. 1; T. N u r k . Kõrgem kunstikool "Pallas" ja selle osa eesti kunsti arengus. - Tartu Riikliku Kunstimuseumi Almanahh, II. Tartu, 1967.
9. On ilmunud T. Nurga koostatud ja eessõnaga kataloog: Inglise 18. saj. graafika TRÜ Teadusliku Raamatukogu fondides. Tartu, 1974.
10. Eesti kunsti ajalugu kahes köites. 2. kd. Nõukogude Eesti kunst 1940 - 1965. Tln., 1970. (Autorid: B. Bernštein, M. Eller, L. Gens, K. Kirme, H. Kuma, E. Lamp, R. Loodus, E. Pihlak); Eesti kunsti ajalugu kahes köites. 1. kd. 1. osa 1975; 2. osa 1977. Põhiautorid: M. Eller, V. Erm, L. Gens, K. Kirme, R. Loodus, M. Lumiste, E. Pihlak, V. Raam, J. Selirand, I. Solomõkova, K. Tihase, V. Vaga, L. Viiraja, H. Üprus.)

ФИЛОСОФСКИЕ ВЗГЛЯДЫ А. КООРТА В ПЕРИОД 1919-1940 гг.

Р. Руутсоо

А. Коорт был первым эстонским профессиональным философом, в 1927-1941 г.г. и 1947-1951 г.г. он работал преподавателем философии и педагогики в Тартуском университете. После основания Академии Наук ЭССР в 1946 г. его назначили академиком. Его философские взгляды претерпели глубокую эволюцию. После восстановления советской власти в Эстонии он становится сторонником марксистской философии. Ниже мы рассмотрим философские взгляды А. Коорта в период буржуазной власти.

В рассматриваемый период А. Коорт опубликовал 29 работ по философии и перевел на эстонский язык 5 книг буржуазных авторов по философии и психологии. Несмотря на то, что А. Коорт не был оригинальным философом, его деятельность в качестве преподавателя и популяризатора философии оставила значительный след в истории философской мысли в Эстонии и оказала большое влияние на весь духовный климат.^х Рассмотрение его взглядов представляет не только историко-философский интерес, но и содействует исследованию культурного развития в этот период.

Начальную философскую подготовку А. Коорт получил в Тарту в 1919-1924 г.г. Его учителями были представитель философии жизни В. Шмидт-Коварчик, позитивист К. Рамуль и В. Фрейман, который интерпретировал философию Платона в духе гуссерлианства. Под руководством В. Шмидт-Коварчика он написал свою магистерскую работу "Учение о типе в наше время" /Ю, 24/, где дал анализ использования понятия типа главным образом в психологии и социологии культуры. Несмотря на высокую оценку со стороны рецензентов (К. Рамуль, В. Шмидт-Коварчик), его работа была в основном описательной.

В 1924-1927 гг. А. Коорт был стипендиатом в Геттингене и Париже. Под руководством крупного психолога Н. Аха он вначале работал над проблемами мотивации, но не окончил своего исследования /I, 108/. Его главной исследовательской пробле-

^х О его педагогической деятельности см. статью автора "Filosoofia õpetamine Tartu Ülikoolis 1919-1940". Koguteoses: Tartu ülikooli ajaloo küsimusi 1, Tartu, 1975, lk. 194-203.

мой стала логика типа, хотя он занимался еще и многими другими философскими проблемами. Все это, несомненно, помогло ему усовершенствовать свою философскую подготовку, которая в условиях Тарту не могла быть глубокой. Он слушал лекции профессоров Ноля, Гейгера, Липпса и др. Его научным руководителем был ученик Дильтея Г. Миш. В 1926 г. А. Коорт учился один семестр в Париже, в Сорбонне.

Исследование философских взглядов А. Коорта несколько затруднено. Его тексты не могут стать для нас источником исследования без предварительного анализа.

Во-первых, несмотря на то, что его работы основываются на первоисточниках и широком использовании литературы, они представляют собой в основном объективистские обзоры взглядов разных философов.

Во-вторых, его тематика расплывчата, и здесь трудно обнаружить какую-то логику. Несомненно, что как форма его сочинений, так и широта его тематики во многом отражает условия его деятельности: отсутствие специального философского органа, необходимость освещать философскую жизнь на Западе и т.д.^х

Следовательно, ни тематика его исследований, ни пропаганда идей тех или других философов не может быть отправным пунктом при характеристике взглядов А. Коорта. Но это не значит, что у А. Коорта совсем отсутствовали философские убеждения.

Если внешняя форма и содержание статей А. Коорта были опосредованы условиями опубликования, его ролью как философа и т.д., то внутренне они необходимо были связаны механизмом мышления с аналогичной источниковедческой моделью,^х в которой отражались его представления о специфике философии, о философских методах рассуждения и доказательства.

Важнейшим компонентом проявления этой модели является способ философской критики. В общем критика А. Коортом буржуазной философии не была оригинальной, а входила в "обзор" как составная часть для возможно более объективного отраже-

^х Такую специфику статей А. Коорта не учитывает О. Штейн, когда предполагает прямую связь между убеждениями А. Коорта и тематикой его статей. Именно поэтому он характеризует его то как сторонника прагматизма, то как сторонника реализма. См.: O. Stein. Eesti kodanluse sotsioloogiast ja filosoofiast. Tln., 1965, lk. 9, 18.

ния положения реферируемой концепции в современной философии. Но выбор А. Коорта аспекта критики указывает на то, что он считал существенным в философском методе мышление. Глубина и последовательность критики характеризует и его самого как философа.

На основе направленности критики и по глубине анализа в развитии взглядов А. Коорта как идеалиста можно выделить три основных периода.

Первую группу его сочинений составляют "Язык и логика", "Об историческом сознании", "Гёте - естествоиспытатель и философ", "Философия и христианство" и его докторская диссертация "К вопросу о логике понятия типа". Главным содержанием этих произведений является противопоставление нерационального (историческое сознание, поэтическое мирозерцание, язык и т.д.) и рационального ("логические конструкции" Гегеля, "дискурсивное мышление", "логическое постижение истины" и т.д.). В своей статье "Философия и христианство" А. Коорт утверждает, что "главное направление в немецкой философии противоречит дискурсивному мышлению, которое ведет ... к исчезновению целостности человека, общности между людьми, человеком и природой, природой и богом." /2, II0/. Но он не идет дальше этих обвинений. Важно подчеркнуть, что под философией он понимает множественность равноправных мировоззрений. В связи с этим он критикует претензии христианства на роль единственно правильного мировоззрения.

В этом же духе написана его диссертация, главной целью которой является доказательство того, что понятие "тип" как "сущностное понятие" образуется в результате созерцания сущности явлений. По мнению А. Коорта, понятие "типа" выражает системную (организационную) структуру действительности, которую нельзя познать средствами логики, соответствующей мировоззрению механического материализма.

Можно сказать, что главной философской идеей, основным философским содержанием его произведений до 1934 г. является отрицание логической природы философского познания, голословная критика философского рационализма с позиций философии жизни.

Второй период в развитии философских взглядов А. Коорта приходится на 1934-1938 гг., когда им было написано много обзорных статей о взглядах буржуазных философов двадцатого столетия. Значительное место в этих статьях, содержащих в

общем положительную оценку взглядов буржуазных философов, занимает и критические замечания в их адрес. Можно выделить четыре аспекта этих критических замечаний.

Во-первых, он упрекает большинство буржуазных философов в конструировании. А. Коорт нигде специально не анализирует значение этого слова, но под ним можно понимать создание таких философских абстракций, которые противоречат фактам науки или недостаточно фундированы данными науки. "Конструированием" занимается, по его мнению, Гегель, Бергсон, Уайтхед, Хайдеггер, Александер и др.

Другим недостатком современной философии А. Коорт считает абсолютизацию субъективного опыта переживания, вчувствования. Этой точки зрения придерживаются прежде всего экзистенциалисты, но также и Бергсон. Стремлению прямо схватывать сущность, например, тотальности человеческого существования он противопоставляет историческое, объективное исследование явлений, как это, по его мнению, сделал Дильтей. Стремление познать непрерывность жизни прямо неизбежно ведет к мистике и иррационализму. Мы можем познать это только через ценности, созданные человеком на протяжении истории, — пишет А. Коорт.

В-третьих, А. Коорт указывает на логические противоречия в концепциях многих буржуазных философов, например, Шелера, Александера, Джемса и др. Эти противоречия являются, главным образом, неизбежным следствием субъективного идеализма этих философов. Например, если утверждать, что "главным органом познания метафизики является интуиция" — пишет А. Коорт в связи с концепцией Бергсона, — "то остается неясным, как эту метафизику можно вообще выразить в понятиях и передать другим /4; 34/.

В-четвертых, А. Коорт осуждает еще одну черту современной ему буржуазной философии — "редукционализм", с помощью которого философы пытались объяснить высшее через "низшее". Главным представителем этого течения являются, по мнению А. Коорта, З. Фрейд и К. Маркс. "Так же как великий социалист К. Маркс видел во всей высшей духовной жизни человека только надстройку над господствующими производственными отношениями, так и З. Фрейд пытается объяснить высшую духовную жизнь только внешним проявлением побуждений человеческой души" /5; 109/.

Несмотря на крайнюю абстрактность, в большинстве случаев

в направленности критики А. Коорта можно заметить значительные сдвиги в общей философской ориентации. Теперь А. Коорт уже не выступает за свободу мировоззрений, а ищет рациональные критерии истинного познания. Однако А. Коорт непоследователен в уточнении этих критериев. Он утверждает, например, что концепция Уайтхеда — крупное достижение, даже если "эта метафизика в какой-то мере (разрядка наша — Р.Р.) имеет эмпирическую основу" /6; 125/.

Важное место в оценке философских концепций сохраняют такие понятия как "близость к жизни", "близость к действительности", "созерцаемость", "созерцаемость понятий" и т.д. При этом он сознает, что критерий "близости к жизни", как, например, в философских концепциях Уайтхеда, еще не устраняет спекулятивности, и даже основывание теории на фактах не спасает такого философа, как Бергсон, от "иррационалистической метафизики" /7; 23/.

Непоследовательность А. Коорта в критике современной ему буржуазной философии и фактическое отступление от своих замечаний, несомненно, отражает нестрогость его образа мышления. Для него даже в какой-то мере не имеет значения противоречивость сделанных им выводов.

Это обстоятельство можно объяснить, во-первых, его объективистской позицией: он ознакомил своих читателей со взглядами Бергсона, Уайтхеда, Гуссерля и т.д. как с наивысшими достижениями буржуазной мысли, но совесть его как философа, как мыслящего человека не позволила ему умолчать о действительно содержательной критике в их адрес. Во-вторых, последовательное применение абстрактного требования "близости к науке" само собой еще не ведет к научной философии. С одной стороны, это ведет к ликвидации философии, которой всегда свойственен спекулятивный элемент. "Философии присущ свой способ образования и развития понятий и теории. Здесь мы сталкиваемся со следующей особенностью философского знания — высокой степенью научной экстраполяции с элементами постулирования его принципов, законов и категорий. Результаты этой экстраполяции отличаются и от аксиом дедуктивных теорий и от предложений, лежащих в основе теории и строящихся на обобщении опытных данных /8; 328/. С другой стороны, философские теории не "верифицируются" на основе сопоставления их с отдельными научными фактами. "Философские теории и понятия," — отмечает П.В. Копнин. — "настолько всеобща, что

всегда можно найти что-то, соответствующее данным теориям. Проверка их всеобщности в действительности происходит лишь тогда, когда результаты философского мышления, будучи выраженными в категориях, становятся методом научно-теоретического познания и практического действия человека"/9; 329/.

В этом же духе рассуждает А. Коорт и в своем обзоре о философском конгрессе, состоявшемся в 1937 году в Париже. В своем рассуждении о способности современной ему буржуазной философии решать стоящие перед обществом проблемы он приходит к пессимистическому выводу. Это значит, что, исходя из этого критерия, А. Коорт считает буржуазную философию неистинной, ненаучной. Но сам А. Коорт принципиального значения этого своего вывода не осознает и остается верным типичной для буржуазной философии антиномии двух типов мышления, основой которых является "противопоставление объективного метода логического анализа и субъективность синтеза, опирающегося на описание непосредственных данных сознания". /10;308/.

Единственным выходом из этой антиномии и вместе с тем путем преодоления плюрализма буржуазной философии для А. Коорта был бы переход на позиции материализма. Он же отрицает существование основного вопроса философии. Он считает основой каждой философской системы интуицию, идею, свободно выбираемую философию. "Всякая истинная метафизика основывается на каком-то переживании, какой-то более или менее конкретной интуиции, которую философ считает достаточно подходящей или плодотворной для объяснения различных явлений мира" /11;24/.

Из вышесказанного следует, что в период 1934-1938 гг. у А. Коорта появилось более критическое отношение к философскому иррационализму. Философия для него уже более наука, чем мировоззрение. Несмотря на это, он продолжает восхваление и разных иррационалистических философов, концепции которых действительно "характеризуются некоторым новым подходом к вопросам и не без основания претендуют на частную оригинальность". /12; 5/ Плюрализм буржуазной философии (преодоление которого остается для него главной задачей) теперь уже не признак свободы выбора мировоззрения, а недостаток, свидетельствующий о ее ненаучности.

Среди статей, написанных А. Коортом в 1938-1939 гг., можно выделить особую группу: "Проблема каузальности и современное естествознание", "О свободе воли" и "Культура и невроз". Это уже не просто обзорные, а проблемные статьи. В этих

статьях А. Коорт апробирует правильность той или иной философской интерпретации научных открытий в психофизиологии, психологии и микрофизике. С этой целью он анализирует факты, якобы подтверждающие ту или иную интерпретацию и приходит к выводу, что для окончательного решения проблемы фактов еще недостаточно. Но исследуемые им проблемы (проблема психофизиологического параллелизма, богатство способов физической детерминации процессов микромира) — по существу философские проблемы. Их решение зависит от занимаемой интерпретатором философской позиции. Отказ А. Коорта от их решения сразу же после того, как он начинает осуществление своей программы сближения науки и философии, означает отказ от философии.

В этом отношении характерна и его последняя книга "Введение в философию", 1938 (куда включен и материал этих статей), где он определяет онтологию уже как "науку наук" и делает попытку отделить онтологию от метафизики. Разные течения буржуазной философии он пытается в этой книге связать как разные аспекты решения общих философских проблем, но систематически осуществлять эту идею ему не удается. Характерным для него остается эклектический подход, для которого свойственен следующий тип рассуждения: "с одной стороны и с другой стороны", "правильно, но", "более — менее", "несмотря на это" и т.д.

Если следить за изменениями в самых существенных чертах его философских взглядов, то за весь период его деятельности в Тарту до социалистической революции 1940 года мы увидим, что его представление о сущности философии значительно эволюционировало. Он переходит от пропаганды релятивизма мировоззрений к пониманию философии как науки. В общей картине буржуазной философии XIX века его эволюция выражает отказ от представлений, свойственных философии жизни (прежде всего, в ее немецком варианте) и приближение к таким течениям, как неореализм и критический реализм. Этот вывод подтверждают и прямые свидетельства о его философских симпатиях. Эволюция взглядов А. Коорта связана, с одной стороны, с общими изменениями в соотношении влияния тех или иных течений буржуазной философии. Именно в 30-е гг. сильно растет популярность философии реализма. А. Коорт как популяризатор буржуазной философии реагировал на это статьями о взглядах Уайтхеда, Александера и т.д. Но, с другой стороны, после его возвращения в Тарту там сильно изменился философский климат. Уехал

В. Шмидт-Коварцик. К. Рамуль быстро эволюционировал в сторону философии позитивизма. В. Фрейман все больше и больше переходил на позиции философии критического реализма. Несомненно, что и это философское окружение влияло на взгляды А. Коорта. Но за эти годы А. Коорт развился как философ. Повысилась культура его философского мышления, расширился кругозор, он стал профессиональным философом. По определению А. Грамши, профессиональный философ "не только "думает" с большей логической строгостью, более последовательно и систематично, чем другие люди, он также знаком со всей историей мысли, то есть способен отдать себе отчет о развитии, проделанном мыслью до него, он в состоянии критически рассматривать проблемы в том виде, который они приобрели после всех попыток их разрешения ..." /I3; 39/.

Однако его деятельность в области философии сохранила преимущественно рецептивный характер. Это можно объяснить, в первую очередь, его личными качествами. Возможность несовпадения глубокого знания философии со способностью к "философскому мышлению" является общепризнанным фактом /I4; 7/. Но если отсутствие развитой способности к "философскому мышлению" у А. Коорта можно объяснить складом его ума, то его крайний объективизм объясняется той ролью, которую он играл как почти единственный профессиональный философ в то время.

Именно поэтому рецептивная деятельность А. Коорта приняла откровенно эклектический характер (это можно уже назвать эклектизмом второго порядка). Его целью было не вмещиваться в философскую борьбу открыто, пристрастно. Он пытался сохранить авторитет всех крупных буржуазных философов, хотя и критиковал их взгляды. Для сохранения видимости цельности буржуазной философии он прибегал даже к прямым компиляциям. Его попытки скрыть противоречия между разными концепциями принимали разнообразные формы, эволюционировали от отрицания познавательной значимости (научности) философии до стремления элиминировать философию как спекуляцию в позитивистском духе. Для характеристики философской природы А. Коорта можно применить оценку, данную К. Марксом другому геттингенцу - Рошеру, который, по мнению К. Маркса, "безусловно обладает большим - часто совершенно бесполезным - знанием литературы, хотя даже в этом сразу узнал я *alumnus* Геттингена, который не ориентируется свободно в литературных сокровищах

и знает только, так сказать, "официальную литературу"^x - respectable человек ... Но не говоря уже об этом, что за польза мне от субъекта, знающего всю математическую литературу, но не понимающего математики." /I5; 5I2-5I8/. "Его существенной особенностью является то, что он не понимает самих вопросов, и поэтому его эклектизм сводится в сущности лишь к натаскиванию отовсюду уже готовых ответов, но и здесь он не честен, а всегда считается с предрассудками и интересами тех, кто ему платит" /I6; 5I8/.

Однако, хотя такая направленность исследовательской деятельности сильно препятствовала развитию творческого мышления у его читателей, содействовала замалчиванию марксистской философии, А. Коорт дал в своих сочинениях в условиях буржуазной Эстонии довольно объективную картину состояния современной ему буржуазной философии. Его критика в адрес иррационализма препятствовала распространению в буржуазной Эстонии враждебной по отношению к человеку и науке открыто обскурантистской философии. В нарастающей позитивистской ориентации А. Коорта выражалось его сомнение в научности буржуазной философии.

Л и т е р а т у р а

1. Tartu Riikliku Ülikooli arhiiv, nim. 15/40, s-ü. 15.
2. А. К о о р т. Filosoofia ja kristlus. - "Usuteaduslik ajakiri", 1929, nr. 1.
3. А. К о о р т. Jooni W. Pilthey filosoofilisest mõtestikust. Raamatus: Kaasaegsest filosoofiast I. Tartu, 1938.
4. А. К о о р т. Henri Bergsoni loova evolutsiooni filosoofia. Raamatus: Kaasaegsest filosoofiast I.
5. А. К о о р т. Järeldõna. Raamatus: Alateadvus ja psühhoanalüüs. Tartu, 1936.
6. А. К о о р т. A.N. Whitehead'i organismi-filosoofia. Raamatus: Kaasaegsest filosoofiast I.
7. А. К о о р т. Henri Bergsoni loova evolutsiooni filosoofia.

^x Со стороны А. Коорта ограничение только "официальной литературой" выражается прежде всего в фактическом незнании марксистской философии.

8. П.В. К о п н и н. Диалектика, логика, наука. М., 1973.
9. Там же.
10. Т.А. К и с с е л ь. Идеализм против науки. М., 1971.
11. А. К о о р т. H. Bergsoni loova evolutsiooni filosoofia.
12. Современная буржуазная философия. М., 1972.
13. А. Г р а м ш и. Тюремные тетради. Избранные произведения. Т. 3. М., 1959.
14. М.Г. М а к а р о в. Об уровнях категории. Ученые записки ТГУ. Вып. 273. Труды по философии. XV. Тарту, 1971.
15. К. М а р к с и Ф. Э н г е л ь с. Сочинения. Т. 30.
16. Там же.

RIIA POLÜTEHNIKA INSTITUUDI KASVANDIKKE
TARTU ÜLIKOOI ÕPPEJÕUDUDENA -
MAJANDUSTEADLANE KARL MÜLLER

E. Jaanus

Mitmetest, kes omandasid mõõdunud sajandil kõrgema hariduse Tartu ülikoolis, said hiljem Riia Polütehnika Instituudi õppejõud (keemiaprofessor Wilhelm Ostwald, matemaatikaprofessor Gustav Kieseritzky jt.). Esines ka vastupidi-seid juhtumeid. Mitmest Riia Polütehnika Instituudi lõpetanust on hiljem saanud Tartu ülikooli õppejõud. Siinkohal leiab käsitlemist üks nendest, nimelt Tartu ülikooli esimene raamatupidamise õppejõud, dotsent ja kaubandusteaduse kandidaat Karl Müller, kelle tegevust kajastab peamiselt tema isiklik toimik /1/ ja toimik kaubandusteaduse osakonna asutamise kohta /2/.

Minevikus viljelesid raamatupidamist matemaatikud. Vanim raamatupidamisalane trükis, Luca Pacioli 1494. a. ilmunud "Aritmeetika, geomeetria, proportsiooni ja proportsionaalsuse summa", kuulub ühtlasi ka vanimate matemaatikaalaste trükiste hulka. Academia Gustavianas ja Academia Gustavo-Carolinas pidid matemaatikaprofessorid lugema muu hulgas ka arvestust (raamatupidamist) nii, nagu see oli kasutusel Tema Kuningliku Majesteedi kaameras. See oli kameraalne raamatupidamine. Alates 1803. a. luges kameralistikaprofessor muude kameraalteaduste hulgas ka raamatupidamist. Raamatupidamise õpetamiseks ei olnud eraldi õppejõudu.

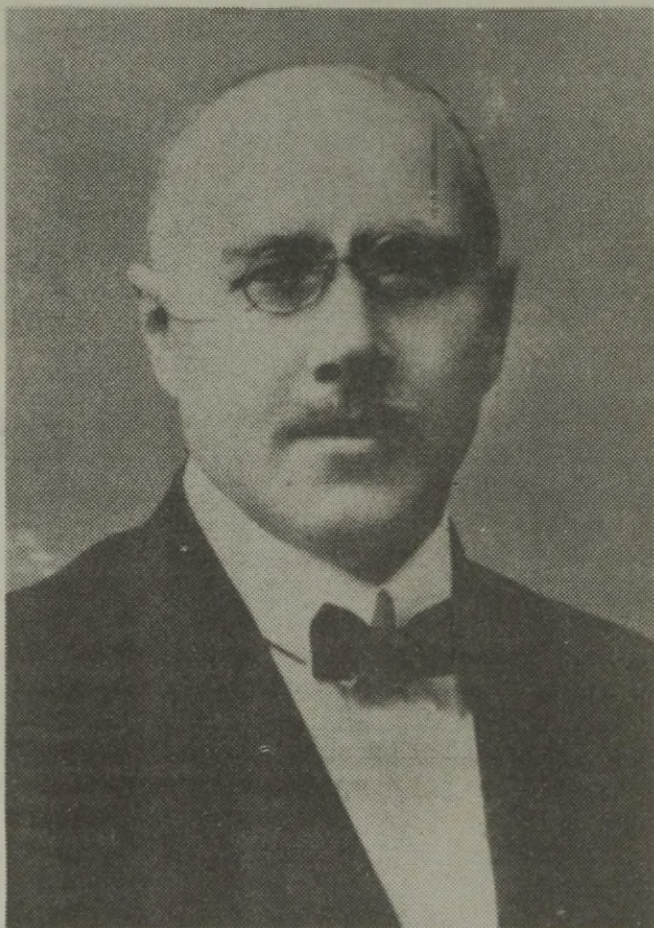
XIX sajandi teisel poolel kujunes Tartu kõrval ka Riia üheks tähtsamaks Baltimaade hariduskeskuseks. Nimelt kutsuti 1861. a. ellu Riia Polütehnika Instituut, mida siis nimetati polütehnikumiks. Vene riigis tollal teisi kõrgemaid polütehnika-õppeasutusi ei olnud. Õppetöö algas 1862. a. m. eelkoolis (Vorschule). Eelkool valmistas ette neid, kes oma keskhariduse olid omandanud mitte reaalkoolis, vaid (humanitaar- või) mõnes muus koolis. 1863. a. võeti vastu esimesed 16 üliõpilast, nendest 10 inseneri-, 4 põllumajandus- ja 2 keemiaosakonda. 1864. a. lisandus neile veel masinaehituse osakond ja 1868. a. kaubandus- (teaduse) ehk kommertsosakond. Õppeasutust peeti üheks parimaks mitte ainult Ve-

nemaal, vaid kogu Euroopas. Üliõpilasi tuli siia kogu Vene riigist, kuid mõned ka Saksamaalt, Austria-Ungarist, Inglismaalt ja mujalt. Rohkesti üliõpilasi oli Eestist. Esimese üliõpilasena on immatrikuleeritud Põltsamaa kandist pärinev Leon Kulbach põllumajanduse erialale. Kaubandusteaduse erialal said paljud hiljem Eestis tuntud pedagoogideks. Hans Margens rajas 1905. a. Tartus esimese eesti kaubanduskooli. 1910. a. sai ta loa avada Tartus kõrgemad kaubanduskursused. See oleks olnud esimene kõrgem majandusteaduslik õppeasutus Eestis. Õppetööks vajalikud ruumid valmisid osaliselt 1913. a. Kavatsus oli avada õppeasutus 1914. a. sügisel, kuid Esimese maailmasõja puhkemise tõttu jäi see teostamata. Kaubanduse erialainete pedagoogidena paistsid silma Johannes Kamar, Johann Sihver, Ernst Enno ja nende hulgas ka K. Müller.

Karl Bernhard Joseph Rudolph Müller sündis Kuressaares 1877. a. 19. mail (vkj. 7. mail). Tema isa Emil oli kantseleiametnik. 1900. a. kevadel lõpetas K. Müller Kuressaare gümnaasiumi ja siirdus Riia Polütehnik Instituudi kaubandusteaduse osakonda, mille enne teda, 30 aasta jooksul, oli juba lõpetanud 435 kaubandusteadlast.

Õppetöö Riia Polütehnik Instituudis oli korraldatud mitte kursuste süsteemis, vaid õppeainete põhimõttel. Programmis ettenähtud õppeainete omandamise järjekorra ja aja valikul oli üliõpilastel suur vabadus: õppeainete omandamise kord tuli vaid dekaaniga kooskõlastada. Loengutest osavõtt polnud kohustuslik. Niisugune süsteem soodustas üliõpilaste iseseisvuse ja individuaalsete võimete arenemist. Andekamad võisid õppeasutuse lõpetada tavalisest lühema ajaga.

Karl Müller immatrikuleeriti 1900. a. septembris matrikli nr. 6335 all. Sisseastumisel võistluseksameid ei nõutud. Tol sügisel oli kaubandusteadust õppivate üliõpilaste arv 312. Instituudis puutus ta sageli kokku ka oma endise klassikaaslasega Kuressaare gümnaasiumi päevilt, Konstantin Ramuliga, kes sellal õppis Riia vaimulikus seminaris ja kellest hiljem sai Tartu ülikooli psüholoogiaprofessor. Esimese eksami - saksa keele alal - õiendas K. Müller juba 9. oktoobril 1900. a. dotsent Alfred von Hedenstroemi juures. Viimane ise omandas kõrgema hariduse ja ajalookandidaadi kraadi Tartu ülikoolis. 1901. a. sooritas Müller ek-

Karl Müller (1877 - 1935).

sami kaubandusajaloos. 1902. a. järgnesid eksamid kaubandus-geograafiast, kaubandusaritmeetikast, entsüklopeedilisest keemiast ja füüsikast, vene börside organisatsiooni(de)st, kaubandus-, veksl- ja mereõigusest. 1903. a. kevadel õiendas ta järgmised eksamid: 16. mail raamatupidamine (suuline) hindele 5; 19. mail bakalaureus Lucien Dubois' juures prantsuse keel hindele 4,5; 22. mail John Woodi juures inglise keel hindele 5; 29. mail dotsent Vladislav Jakubovski juures vene keel hindele 4; 30. mail üheaegselt kirjalik eksam raamatupidamisest ja kommertsaritmeetikast hindele 4,5; 31. mail saksa keel dekaani, poliitilise ökonomia doktori Eugen von Bergmanni juures hindele 5. Viimased pooltosinat erialaeksamid õiendas ta 1903. a. lõpul: 3. septembril poliitiline ja kultuuri ajalugu hindele 4; 13. detsembril natsionaalökonomia hindele 5; 19. detsembril finantsteadus hindele 4,5; 21. detsembril statistika hindele 5; 22. detsembril kaubatundmine hindele 3,5. Järgmise, see on 1904. aasta veebruaris kaitses ta kandidaadidissertatsiooni teemal "Денежное обращение в России". Talle omistati esimese järgu kaubandusteaduse kandidaadi kraad.

Pärast Riia Polütehnik Instituudi lõpetamist töötas K. Müller 1904. a. mõnda aega ametnikuna Riia tolliametis. 1905. a. omandas ta Kaasanis saksa keele ülemõpetaja (vanemõpetaja) kutse ja hakkas Simbirski kommertskoolis õpetama saksa keelt, raamatupidamist, kirjajahetust ja kaubandusmatemaatikat. Järgmisel aastal kinnitati ta määraliseks ehk koosseisuliseks saksa keele õpetajaks. 1910. a. annetati K. Müllerile Püha Stanislause orden. Järgmisel aastal omistati temale kolleegiumiassessori tiitel ja aasta pärast ülendati õuenõunikuks. 1914. a. annetati K. Müllerile veel Püha Anna 3. järgu orden. Simbirskis oli ta samaaegselt lektoriks mitmesugustel kaubandusalastel kursustel. Ühtlasi tegutses ka kohtuekspertina raamatupidamise alal. 1918. a. lahkus K. Müller Simbirskist.

Seejärel tegutses K. Müller Riias (1918. a. novembrist kuni 1919. a. lõpuni) dotsendi kohusetäitjana oma endises kõrgkoolis. Riia Polütehnik Instituuti nimetati tollal "Baltische Technische Hochschule". 1919. a. lõpul sõitis ta Saksaamaale end täiendama. Kahe aasta jooksul tutvus K. Müller kaubanduslike ainetega ja nende õpetamise meetoditega Berliin-

nis, Hannoveris ja Hildesheimis. Erilist huvi tundis ta suu-
remate ettevõtete raamatupidamise vastu.

1920. a. paiku tekkis Eestist pärinevatel kaubandustea-
duse üliõpilastel raske olukord. Need, kes varem olid õppi-
nud Riia, Peterburi või teistes Venemaa kõrgkoolides, ei saa-
nud enam oma õpinguid kodanlikus Eestis jätkata, sest puudus
vastav õppeasutus. Nad pöördusid selles asjas haridusminis-
teeriumi ja Tartu ülikooli poole. 11. jaanuaril 1920. a. kor-
raldas osa endisi kaubandusteaduse üliõpilasi Tallimas koos-
oleku eesmärgiga otsida võimalusi ja astuda samme poolelijää-
nud õpingute lõpetamiseks. Koostati isegi soovituseliseks prog-
ramm, milles nähti ette kohustuslikke keeli 4 (eesti, vene,
saksa ja inglise) ja mittekohustuslikke 3 (prantsuse, rootsi
ja soome). Majandusteadusalastest õppeainetest soovitati järg-
misi: majandusteadus, majandusteaduse ajalugu, kaubandustea-
dus, kaubanduslik maadeteadus, statistika, kaubatundmine
(koos keemiaga), raamatupidamine (ka pankade ja tehaste ra-
amatupidamine), kaubanduslik arveteadus (harilik ja kõrgem),
kirjavahetus, ühistegevus, kindlustus- ja aktsiaseltside or-
ganiseerimine. Veel soovitati õppeainetena õigusteadust (tai-
viil-, kaubandus-, mere- ja sisevete laevasõiduõigus), mere-
asjandust ja ettelugemisi Eesti kohta. Sellelaadseid koos-
olekuid peeti mitmeid. Lõpuks saadeti memorandum haridusmi-
nister Konstantin Treffnerile.

Haridusministeeriumi ja Tartu ülikooli poolt astunud
sammude tulemusena otsustati avada õigusteaduskonna juures
alates 1. juulist 1920. a. kaubandusteaduse osakond. Muude
õppejõukohtade hulgas oli ette nähtud esialgu ka kaubandus-
matemaatika ja raamatupidamise lektoraat. Kui senini oli
raamatupidamise algeid loetud koos mõne teise ainega, siis
nüüd oli loodud esmakordselt Tartu ülikoolis raamatupidamise
lektori ametikoht.

Kes aga saab sellele ametikohale? 1921. a. tekkis kir-
javahetus Tartu ülikooli ja Karl Mülleri vahel. Viimane vii-
bis sel ajal veel Saksamaal. 10. veebruaril 1922. a. toimus
õigusteaduskonna nõukogu koosolek, kus tuli hääletamisele
kolm kandidaati raamatupidamise õppejõu kohale. Valimiste tu-
lemuseks oli: C. Bachmannil 2 häält poolt ja 7 vastu, P. Dob-
ronravinil 4 poolt ja 5 vastu, K. Mülleril 5 poolt ja 4 vas-
tu. Ükski neist ei vullanud eesti keelt sel määral, et oleks
loenguid võinud kohe pidada eesti keeles. K. Müller otsusta-

ti esitada ülikooli valitsusele kinnitamiseks raamatupidamise ja kirjavahetuse õpetajana ning lubada tal esialgu (üks aasta) pidada loenguid kas saksa või vene keeles. Ülikooli ajutise nõukogu koosolekul 21. veebruaril 1922. a. otsustati kinnitada Karl Müller dotsendi kohustetäitjaks. Tema poolt oli 7 häält ja vastu ei olnud ühtki.

10. märtsil 1922 kinnitati K. Müller ka haridusministri poolt sellele ametikohale. Tartu ülikooli nõukogu otsusel 25. aprillist 1922. a. loetakse Karl Müller raamatupidamise ja kirjavahetuse dotsendi kohustetäitja ametisse astunuks alates 20. aprillist 1922. a.

Sügisel 1922. a. algas K. Mülleri mitmekülgne tegevus Tartu ülikoolis. 7. oktoobril samal aastal andis ta ametivande (vannutas rektor Koppel). 1922/23. õppeaastal toimusid tema raamatupidamisloengud vene keeles, järgmisel õppeaastal juba eesti keeles. Raamatupidamise loengutel leidsid käsitlemist lihtraamatupidamine, kahekordsed itaalia, saksa ja ameerika süsteemid. Kirjavahetuse osas oli teoksil "Kontori praktika ja kaubandusliku kirjavahetuse" käsiraamatu koostamine. 1922. a. novembris tehti talle ülesandeks, et ta peale oma korralduste õppeainete loeks kuni praktilise ökonomia professori ametisse astumiseni õppeülesande täitjana eramajandusteadust. Seda ülesannet täitis ta aastatel 1923 - 1928. 20. oktoobril 1925. a. valis õigusteaduskonna kogu ta õigusteaduskonna sekretäri abiks (majandusteaduse osakonna jaoks). 15. märtsil 1926. a. toimusid õigusteaduskonna sekretäri valimised. K. Müller sai 6 häält ja teine kandidaat prof. Maim ühe hääle. Sellega oli K. Müller arvas 1. märtsist valitud üheks aastaks õigusteaduskonna sekretäriks. Sekretäri abi oli ta ka 1927. ja järgnevatel aastatel. 1926. a. septembris valiti ta eramajandusteaduse raamatukogu ajutiseks korraldajaks ja juhatajaks. Neid kohustusi täitis ta 1928. aastani.

15. detsembril 1927. a. moodustati õigusteaduskonna kogu poolt kolmeliikmeline komisjon, kellele tehti ülesandeks vaadata läbi dotsendi kohustetäitja K. Mülleri ülendamine dotsendiks. Komisjon leidis, et 1) K. Müller on täiehoole ja andumusega raamatupidamist ja kirjavahetust õpetanud; 2) ta on sel alal vilunud ja võib ka edaspidi seda ülesannet täita; 3) ta on õigusteaduskonna sekretärina ja abisekretärina süvenenud õppetöö korraldusse majandusteaduse

osakonnas. Võttes seda arvesse, valis õigusteaduskonna kogu 13. veebruaril 1928. a. K. Mülleri raamatupidamise ja kirjavahetuse dotsendiks; nädala pärast kinnitas selle ka hari-dusministeerium.

Majandusteaduste viljelemine Tartu ülikoolis üha süve-nes. 24. septembril 1928. a. toimus majandusteaduse osakonna õppejõudude konverents. Seal leiti, et eramajandusteaduse üld-osa lugemine tuleks teha ülesandeks eradotsent E. Fählman-ile. Dotsent Karl Müller, kes senini luges eramajandustea-duse ühe osana lühendatud kujul ka bilansside teooriat, hak-kas nüüd, alates juba 1928. a. sügisest, lugema bilansside te-ooriat suuremas ulatuses ja sundusliku ainena (2 tundi nädal- las vastava tasu eest).

Seoses lektor F. Bettaci surmaga tehti dots. K. Mülleri- le ülesandeks eksamineerida saksakeelses kirjavahetuses neid üliõpilasi, kes kadunu juures olid kursuse läbi kuulnud. 1929. a. lõpul tehti talle ülesandeks lugeda alates 1930. a. kevadsemestrist saksakeelset kirjavahetust (esialgu kevadse- mestril 1 tund nädalas ja sügissemestrist alates 2 tundi nädal- das vastava tasu eest). Tõllal nõuti, et majandusteadlane oskaks pidada teiste maade kaubandusettevõtetega kirjavahe- tust saksa ja inglise keeles. Samal aastal täitis ta ka aju- tiselt lühemat aega õigusteaduskonna prodekaani kohustusi.

1931. a. keskel paluti dots. K. Müllerial olla "tegelik- kude majandusteaduste seminari" juhatajaks. Veidi hiljem teh- ti talle ülesandeks eksamineerida majandusteaduskonna üli- õpilasi praktilises poliitilises ökonomias koos prof. M. Kurt- shinskiga.

20. oktoobril 1933. a. otsustas ülikooli valitsus võt- ta teadmiseks dots. K. Mülleri haigestumise arvates 16. ok- toobrist samal aastal. Haigus ei kestnud kaua. Juba 9. no- vembril teatas K. Müller ülikooli valitsusele, et asub jälle õppetegevusele.

1935. a. hakkas raskekujuline neeruvähk tema tegevust taas segama. 1. aprillil palus ta end vabastada "tegelikkude majandusteaduste seminari" ajutise juhataja kohalt. Tema soov täideti. Mai lõpul määras ülikooli valitsus dots. K. Mülleri- le tema haiguse tõttu eksamineerimisel abiks dots. Ed. Ploomi.

Dots. K. Müller jättis endast järele õpiku "Panga- ja tööstuseraamatupidamine" ja rea õpilasi, kellest said te-

ma töö jätkajad. Üks nendest oli Pärnust pärinev Verner Valk, kes 20. mail 1935. a. kaitses magistridissertatsiooni teemal "Tööstuslik kalkulatsioon". See oli esimene raamatupidamisalane dissertatsioon Tartu Ülikoolis.

Oma kolleegide silmis oli K. Müller ikka lahke, sõbralik ja õiglane oma töös ja tegevuses.

Tema teenistuskiri lõpeb sõnadega: "Lahkunud teenistusest surma läbi 9. sept. 1935. a."

A l l i k a d

1. ENSV RAKA, f. 2100, nim. 2, s.-ü. 704.
2. ENSV RAKA, f. 2100, nim. 2, s.-ü. 122.

KÕIGE MITMEKÜLGSEMAST TARTU JUURAPROFESSORIST

L. Leesment

Eduard Cristoph Berendts oli kümme aastat Tartu Ülikooli finantsõiguse professor, kuid me ei tea temast pea midagi, välja arvatud ehk seda, et ta oli väga mitmekesiste ja suurte teadmistega ning paljude publikatsioonidega jurist.

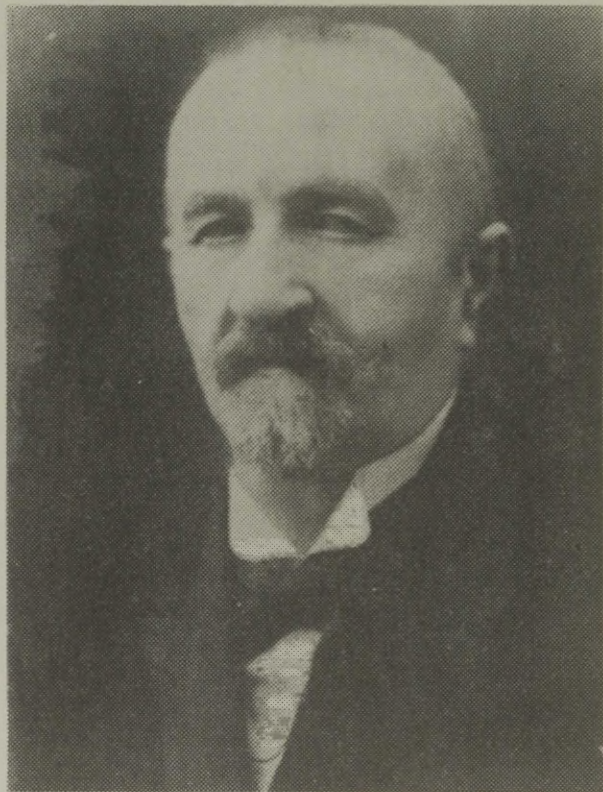
Sündinud Peterburis 9/21. detsembril 1860. a. suurkaupmehe Nicolaus Wilhelm Heinrich Berendtsi pojana, päritolult rootslastest, Põhja-Saksamaa rannikule (kuulus ju nimetatud maa pikemat aega, kuni XIX sajandi alguseni, Rootsile) ja Riiga asunud põlisest kaupmeeste sugukonnast, oli ta Vene pealinnas elades saanud oma aja kohta hea hariduse. Eduard Berendtsi ema oli Eduard Collinsi tütar (Ed. Collins oli ametis Peterburis kõrgema haridusega kooliõpetajana /1/).

Abielus oli Ed. Berendts Pariisis sündinud Sophia Armini t. Findeiseniga, sündinud 12. oktoobril 1863. a. Mõlemad abikaasad olid evangeelset luteri usku.

Perekonnanimi Berendts (paralleelselt ajalooliselt ka Berens) on esinenud samuti raehärrade ja suurkaupmeeste hulgas Riias, näit. 1765. a. /2/.

Ed. Berentsi perekonnas oli kuus last: 5 tütart ja üks varakult surnud poeg. Laste erinevad sünnikohad peegeldavad

hästi Ed. Berendtsi teenistuskohdade paiknemisi aastate vältel. Nii sündisid Peterburis Sophia, Elisabeth, Julia, Eduard. Tütar Wilhelmina sündis aga 21.VII/5.VIII 1901 Viiburis ja Ingeborg 1/14. XI 1904 Jaroslavis, kus ta ka ristiti evangeelses luteri usu kirikus. Seega oli Ed. Berendts segarahvusest pärit. Ametlikkudes dokumentides, aga ka mitteametlikult nimetas ta end järjekindlalt luteri usku venelaseks, jutlemisel rõhutades, et ta on Vene pealinnas sündinud, üles kasvanud ja vene hariduse saanud.

Ed. Berendts (1860 - 1930).

Põlvnedes rootslastest ja ka osates rootsi keelt, pühendus ta Peterburis Rootsi ajaloo uurimisele, mis tollal Venemaal oli vähe uuritud alaks. 1890. a. ilmus tema sulest trükis "Государственное хозяйство Швеции, I", mis on tä-

napäevani jäänud ainsaks sellelaoliseks uurimuseks, nagu mainib dotsent H. Piirimäe /3/. Alles 1974. a. ilmus Moskvast ulatuslik "История Швеции".

Kui möödunud sajandi lõpul hoogustus venestuspoliitika, siis langes kõrgemate võimude poolt valik kaastööliste saamisel Soome suurvürstiriigi venestamiseks Ed. Berendtsile kui rootsi keele tundjale. 28. II 1900 nimetatigi ta eriuülesandeid täitvaks ametnikuks Soome suurvürstkonna ministriigisekretäri juurde Peterburis. Selles ametis seisid Ed. Berendts tsarismi positsioonidel. Ka 1970. a. Kölnis ilmunud Balti-Saksa leksikonis nimetatakse Ed. Berendtsit Soome-Vene vahakordade reguleerimise küsimuses kui kindlat tsarismi poolel seisjat /4/. Imelik vaid, et Berendts sellesse baltlaste teosesse üldse on sisse võetud, sest baltisakslusega oli tal vähe ühist. Peterburis rikkas äriõhkkonnas üleskasvanud, sai Berendtsist truu tsarismi pooldaja. Koolis õppis ta hästi. 1884. a. lõpetas Berendts ülikooli õigusteaduse kandidaadina (степень кандидата прав) ning sai kohe rentei (казначейство) ametnikuks.

1891. a. sai Berendts Peterburi ülikooli finantsõigusemagistriks. See võimaldas tollal asuda ametisse professorina. Professorikohta tahtis Berendts saada Tartu ülikooli, kuid loobus, sest Tartu ülikooli koosseisus oli siis vaid finantsõiguse dotsentuur /5/. Ta siirdus seejärel Jaroslavlisse asuvasse Demidovi-nimelise õigusteaduslütseumi riigi- ja administratiivõiguse professoriks, jättes sinna 1900. aastani.

1895. a. sai Ed. Berendts Peterburi ülikoolis finantsõiguse doktoriks. 1900. a. sai temast, nagu nägime, Soome asjade ametnik ja ta asus taas Peterburi. Ühtlasi oli ta Peterburi ülikoolis soome õiguse, samuti pditseiõiguse (haldusõiguse eelkäija) professoriks.

1904. a., lahkudes Soome asjade ametniku kohalt, siirdus ta teistkordselt Jaroslavlisse ja seekord sealse Demidovilütseumi direktoriks (sc. rektoriks), kus ta luges vene õiguse ajalugu. Seekord oli ta Jaroslavlisse vaid lühikest aega, asudes 1907. a. jälle Peterburi - õigusteaduse kooli (училище правоведения) professoriks, kus ta töötas kuni 28. VIII 1918. a. Vahepeal, 2. XII 1905 - 1907, oli ta Jaroslavlisse ajutiselt isegi lahkunud riigiteenistusest ja and-

nud välja ning toimetanud ajalehte, et esimesel võimalusel saada jälle ametisse Peterburi. 1906. - 1907.a. luges ta ühtlasi riigiõigust Peterburis Nikolai-nimelises ratsaväe- sõjakoolis. Suure kõrgenduse saavutas Ed. Berents 10. ap- rillil 1914. a.: ta nimetatakse valitseva senati I depar- temangu salanõunikuks. See oli tsaaririigis ülaltpoolt lu- gedes 3-nda järgu ametnik.³³ Senaatoriks oli Berendts 1917.a. novembrini, mil senat revolutsiooni käigus kaotati. Muudest ametitest oli Ed. Berendts 1895 - 1900 Peterburis asuva Pee- ter-Pauli evangeelse luteri usu kiriku nõukogu president ehk eesistuja. 1899. a. valiti Ed. Berendts õpetatud Eesti Seltsi kirjavahetajaliikmeks Tartus. Seoses tsarismi kuku- tamise ja Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni võidu- ga otsustas konservatiivne Berendts Venemaalt lahkuda. Ta siirdus 1918. a. augustis enamiku oma perekonna liikmetega Eestisse, peatudes algul Kiltsi lähedal asuvas Aavere (Afer) mõisas, mis varemini kuulus Ed. Berendtsi vennale August Heinrich Berendtsile. Seal koliti aga peatselt Tallinnasse, kus kaks tüdruki leidsid teenistust Koplis meditsiiniõdedena haiglas ja endine senaator ja professor aga Tallinna kesk- koolides ajalooõpetaja koha. Perekond elas Toomkuninga (nüüd Pioneeride) tänavas nr. 20^a, Mindingu majas.

Kodanliku Eesti Vabariigi kaadrite komplekteerimisel ei jäänud ka Ed. Berendts kui teadusemees kõrvale. 1. augustist 1919 sai ta statistika keskbüroo konsultandiks, seega siseministeeriumi teenistusse Tallinnas, 1. oktoobrist aga Tartu ülikooli finantsõiguse professoriks. Tartu ülikooli reorganiseerimisega sai Ed. Berendtsist 6. juunil 1924. a. õigusteaduskonna korraline professor. Aastail 1919 - 1924 oli ta ühtlasi Tartu saksa gümnaasiumis ajalooõpetaja. Kui sil- mitseda Tartu ülikooli trükitud loengukavu alates 1919. aas- tast, siis pidas ta õigus- ja majandus- (kaubandus-) tea- duskonnas vajaduse korral loenguid (osalt ka praktilisi töid) järgmistes ainetes: finantsõigus, poliitiline ökonoomia, sta- tistika, riigiõigus, õiguse üldõpetus (teooria), õiguse fi- losoofia (ajalugu). Ühtlasi oli Berendts sagedane dekaani tasuline asetäitja (kohustetäitja), näit. juba 1921. a. su- vel. Varemini, Venemaal, oli ta lugenud peale finantsõiguse

³³ Vene tsaaririigi 1. järgu ametnik kandis nime riigi- kantser, 2. järgu ametnik oli tõeline salanõunik, 3. järgu ametnik salanõunik jne.

soome õigust, politseiõigust, vene õiguse ajalugu, riigiõigust. 1926. a. algul viibis Berendts vastaval kutsel Tallinnas rahandussüsteemi väljatöötamise ja Eesti Panga põhikirja koostamise asjus. Soome rahvuslased vaatasid sellele viltu, et Berendts kui soome küsimustes konsekvantne tsarismi pooldav endine ametnik oli nüüd Eestis saanud professoriks.

Berendtsi peamineks oli finantsõigus. Algul pidas Berendts peale muu loenguid ja juhatas praktilisi töid ka poliitilises ökonomias. Seda ainet pidid kuulama nii õigusteaduskonna kui ka majandusosakonna (tollal kaubandusosakonna) üliõpilased, samuti veel põllumajandusteaduskonna üliõpilased. Berendts viis oma õppetöö läbi tollal kergelt arusaadavas vene keeles. Aluseks olid M. Tugan-Baranovski vaated, kelle õpperaamat ning teised teosed olid tollal enam-vähem kättesaadavad. Loengud olid huvitavad, mida näitas ka see, et üliõpilased ja kuulajad pidid varakult tulema auditooriumi, sest viimasel hetkel tulnud sinna enam ei mahtunud. Ühes kirjas õigusteaduskonna dekaanile 15. oktoobrist 1920. a. palub Berendts seetõttu võimaldada endale õppetöö pidamiseks suuremat ruumi /6/. Et teda kuulati küllaltki järjekindlalt, siis näiteks toodi 1921. a. sügisel peahoone suurimasse auditooriumi (tollal nr. 5, nüüd nr. 139) lisatoole, osa kuulajaid seisis püsti.

Loengute vaheajal lektooriumis olles hoidis Berendts kolleegide seas sagedasti jutulõnga enda käes, juteldes enamasti soravas saksa keeles, nagu seda mäletab prof. K. Ramul. Õigusteaduskonna kolleegidest seltsis Berendts kõige paremini rooma õiguse ja Eestimaa õiguse ajaloo professori Wilhelm Seeleriga (1861-1925) /7/. Berendtsite perekond elas Tartus pidevalt Vallikraavi tänavas, majas, mida enam ei ole. Sinna võis pääseda ka Pepleri tn. 4 (nüüd Pälsoni tn.) poolelt.

Aja jooksul Ed. Berendtsi tervis halvenes, eriti mis puutub nägemisse ja kõndimisse. 26. aprillil 1926. a. tegi ülikooli professor E. Blessig Berendtsile silmaoperatsiooni, kuid see palju ei aidanud.

Kui käesolevate ridade kirjutaja 1926. a. II poolaastal asus magistrikraadi taotlemiseks eksamite tegemisele, asendati Berendts kui eksamikomisjoni liige professor I. Csekeyga. Siitpeale tegeles Berendts veel ainult finantsõigu-

sega, loobudes oma kõrvalainetest. Mõne aja pärast lubati tal pidada loenguid, samuti eksamineerida oma kodu lähedal asuvas silmakliiniku auditooriumis ja isegi oma korteris.

Ametlikult 1. augustil 1930. a. pensionile arvatud, kuid juba enne seda raskelt haige (nägemise kaotus, samuti jalad haiged), suri Ed. Berendts oma perekonnas Tallinnas sama aasta 4. augustil Jakobsoni (end. Vladimiri tn.) nr. 69-2, kust ta maeti endisse Kopli surnuaeda. Matusetalitusel viibis Tartu ülikooli poolt professor A. Piip - endine Peterburi ülikooli eradotsent rahvusvahelise õiguse alal. Nagu Berendtsi teenistuskirjast selgub, oli ta oma elus ilma ametita (вне службы) vaid 28. augustist 1918 1. augustini 1919.

Ed. Berendtsi tähtsamad trükis ilmunud tööd olid muudugi finantsõiguse alalt. Selle kõrval aga pühendus ta riigiõigusele ja õiguse ajaloole. Esitagem neist järgmisi: "Государственное хозяйство Швеции" (I 1890, II 1893; III 1894); "Физиократы и меркантилисты в Швеции в XVIII столетии" (1892); "Краткий обзор финансов Великого Княжества Финляндского"(1900); "Финансы и финансовое право Великого Княжества Финляндского в XIX столетии" (1900); "Источники финляндского права"(1901); "Русское финансовое право" (1913); "Die Staatsschulden Russlands" (1886).

Kodanliku Eesti Vabariigi ajal: "Riigi finantsõim ja kodaniku subjektiivsete avalikkude õiguste kaitse tulumaksu alla paneku alal" ("Õigus", 1920, nr. 1 - 2); "Rahvaesindajate puutumatus" ("Õigus", 1921, nr. 2 - 4); "Toredusmaks" ("Õigus", 1922, nr. 3 - 4). Peale selle ilmus artikleid ajakirjades, nagu "Eesti Politseilehes" jt., aga ka ajalehtedes: "Postimees", "Tallinna Teataja", "Revaler Bote", "Dorpatser Zeitung", "Последние известия", "Сегодня").

Berendts tutvustas Eestit ka välismaal, avaldades saksa keelses aastaraamatus "Jahrbuch des öffentlichen Rechts", mis ilmus Tübingenis, 1924. a. vastava artikli pealkirja all "Die Verfassungsentwicklung Estlands". Nimetatud rahvusvahelise levikuga aastaraamat oli tollal hästi tuntud. Ed. Berendtsi mõned tsaariajal Peterburis ilmunud artiklid tõlgiti eesti keelde ja ilmusid eesti ajakirjanduses, näit. "Eelarve ja eelarveõigus" ("Isamaa", 1907, 29. november).

Eduard Berendts oli juhtivaks jõuks õigusteaduskonnas 1920-ndate aastate esimesel poolel oma kogemuste tõttu, mis olid saadud vene tsaaririigi riigiasutustes teenides.

Kirjandus ja märkused

1. Perekonnanimi Collins esineb 1766. a. samuti Riias suurkaupmeeste hulgas. Vt. Rigische Anzeigen..., 1766, S. 139.
2. Rigische Anzeigen ..., S. 16.
3. X.A. П и й р и м я э. Государственное хозяйство Швеции в Прибалтике в XVII веке. Автореферат. Тарту, 1974, с. 6.
4. Deutsch-baltisches Biographisches Lexikon ... Köln, 1970, S. 45.
5. Vt. Ed. Berendtsi sellekohase kirjavahetuse kohta ENSV RAKA, f. 2100, nim. 2a.
6. Ed. Berendtsi toimik: ENSV RAKA, f. 2100, nim. 2a, s.-ü. 4, l. 1.
7. Biograafilised andmed viimase kohta olen avaldanud üksikasjalikult "Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte (Romanistische Abteilung)". Bd. 47. Weimar, 1927, S. 582, 583.

TARTU ÜLIÕPILASTE SELTS "SPORT"

(1908 - 1918)

O. Langsepp

Olemasolevatel andmetel oli Eestis enne Suurt Sotsialistlikku Oktoobrirevolutsiooni umbes poolsada kehakultuuriorganisatsiooni. Kehakultuuri harrastati ka mitmes karskusseltsis ja üliõpilasorganisatsioonis, samuti oli kehaline kasvatus fikseeritud paljude rahvaharidusseltside põhikirjas.

Enamiku kehakultuuriorganisatsioonide kohta on arhiivimaterjale säilinud väga vähe. Täielikult on alles Tartu ülikooli spordiseltsi "Sport" arhiiv Eesti NSV Riiklikus Ajaloo Keskrahivis (f. 1856), millel põhiliselt rajanebki käesolev ülevaade. Lisaks on kasutatud 1916. a. avaldatud Venemaa kehakultuuri- ja spordiseltside nimekirju, tolelaegset periood-

dikat ning adressraamatuid, kalendreid ja seltside põhi-
kirju /1/.

1907. aasta augustis loodi Tartu ülikoolis 12 üliõpilase eestvõttel kavatsetava spordiringi alge. Selle tegevus piirdus ülikooli botaanikaalalt talveks üüritud tiigi kasutamisega liuväljana. Loa spordiringi asutamiseks andis ülikooli juhtkond alles pärast aasta möödumist /2/.

4. oktoobril 1908. a. kogunes 34 üliõpilast uue üliõpilasorganisatsiooni asutamiskoosolekule. Sündis üliõpilasring "Sport" (Студенческий кружок "Спорт"). Ringi esimese juhatuse koosseis oli järgmine: direktor V.V. Baranov, asedirektor G.P. Tšerevko, sekretär A.O. Levitski, liikmed B.I. Deplidovitš ja A.V. Võssotski, liikmekandidaadid G.J. Telegin ja V.P. Korotkov /3/.

Spordiringi majanduslikuks aluseks kujunes botaanika-
aia liuvälja sissetulek ja liikmemaks. Viimase osa oli tege-
likult väike. Näiteks laekus esimesel tegevusaastal (õppeaas-
tal 1908/1909) liuväljapiletitest üle 2550 rbl., liikmemak-
sust aga kõigest ca 264 rbl. /4/.

Kaks korda nädalas mägis liuväljal sõjaväeorkester, seal korraldati maskeraade ja ilutulestikke, järgmistel aastatel ka võistlusi kiiruisutamises ja kujundsõidus. Samuti püüdis ringi juhatus organiseerida muid tasulisi üritusi, nagu kontserte, piduõhtuid ja avalikke loenguid.

1909. a. jaanuaris anti ülikooli poolt spordiringile ta-
suta kasutamiseks maneež, kus oli võimalik hakata harrastama
võimlemist. Kevadel asuti korraldama suvist tegevust. Orga-
niseeriti spordikomisjon. Ülikoolilt saadud väljak võimaldas
harrastada tennist, kurni ja kriketit. Jalgpalli mängiti sak-
sa võimlemiseltsilt üüritud väljakul (4 tundi nädalas). 1908/
1909. a. finantsaruanne näitab küllaltki suurt käivet - sis-
setulekud ca 3500, väljaminekud ca 3400 rbl. /5/.

1909. a. sügisel harrastati tennist, kriketit ja jalgpalli. Viimane omandas selgelt sportliku iseloomu. Esindus-
meeskonna kõrvale komplekteeriti ka II meeskond, kes esialgu
etendas treeningupartneri osa. Võistlused teiste meeskonda-
dega olid edukad. Tartu ja Tallinna reaalkooli võideti veen-
valt, Tallinna Aleksandri-gümnaasiumiga mängiti viiki /6/.

Sporditegevuse paremaks korraldamiseks esitas spordiko-
misjon projekti sektsioonide loomiseks. Ringi üldkoosolek

lõkkas ettepaneku siiski tagasi, toetades esimehe V. Baranovi arvamust, et pole õige hakata ringi liikmeid kunstlikult jagama, vaid tuleb oodata, kuni elu ise moodustab sektsioonid. Liikmeid oli ca 70, jalgpalli- ja uisutamissektsioonid olid tegelikult juba olemas, võimlemissektsioon kujunemas.

Õppeaastal 1909/1910 astus üliõpilasselts "Sport" (sel õppeaastal nimetati ring ümber seltsiks) esimesed sammud raskjõustikus - hangiti maadlusmatt ja vehklemistarbed. Kavatseti hakata harrastama ka poksi. Hoolimata tunduvalt väiksemast sissetulekust sel aastal, suudeti hankida mänguvarustust ning uuendada tenniseväljakut. Peale üüritud liuvälja oli seltsi käsutuses maneež, kaks mänguväljakut ning liuvälja ja mänguväljakute tarvis vajalik inventar.

1910. aasta sügiseks kuulus "Sporti" 56 tegevliiget, 3 auliiget (professorid Aleksejev, Šalland ja Kuznetsov) ja 5 liikmekandidaati⁸/8/.

Tartu ÜS "Sporti" tunti juba kaugel Liivimaa piiridest. Seda näitab 1910. a. talvel saadud kutse Peterburist astuda Ülevenemaalisse Uisutajate Ühingusse ning kutse Dresdenis asuva 13 seltsi ühendava 800-liikmelise Akadeemilise Spordiliidu (Akademischer Sport-Bund) kongressile 1910. a. suvel /12/.

1909/1910. tegevusaastal võib veel esile tõsta alusepanemist spordiseltsi raamatukogule, mis oli ette nähtud ka põhikirjas.

1910. a. oktoobris oli Üliõpilaste Seltsis "Sport" järjekordselt päevakorras küsimus sektsioonidest. Võttes eelduseks, et "sektsioone ei loodaks kunstlikult, vaid et nad tekiksid loomulikult", visandati sektsioonide põhikirja projekt. Nimetati järgmisi sektsioone: jalgpall, uisutamine, prantsuse maadlus, õhusõit, vehklemine, kergejõustik, võimlemine, aerutamine, purjesport, ratsutamine, ujumine, ten-

⁸Liikmekandidaatide kohta ei leidu arhiivimaterjalides täpsemat iseloomustust. Näib, et sisuliselt oli tegemist nendega, kes aitasid kaitsa seltsi värve võistlustel. 1908/1909. a. aruandes märgitakse, et kuigi see ei vastavat põhikirjale, arvas juhatus liikmekandidaatide hulka isikud, kes on osutunud "ringile väga soovitatavaks" /9/. Samuti leidub spordikomisjoni põhikirjas (kinnitatud 21. III 1909) säte, mis lubab kutsuda oma koosolekule ka ringi mittekuuluvaid /10/. Hiljem, 1916. a. nähtub juhatuse protokollidest selgesti, et liikmekandidaatideks võeti reaalkooli- ja gümnaasiumiõpilasi. Ka ÜS "Sport" järglase, akadeemilise spordiklubi liikmeteks võisid olla isikud väljastpoolt ülikooli /11/.

nis, laskmine (püss, revolver, püstol). Märjiti, et vajaduse puhul võib luua veel teisi sektsioone.

Enamik kavandatud sektsioonidest jäi siiski ainult paberile, peamiselt väikese liikmeskonna tõttu. Pealegi tekkis "Spordile" võistleja teise üliõpilaste kehakultuuriorganisatsiooni - Igakülgse Kehalise Arengu Seltsi (IKAS)² näol, kelle poole näis kalduvat ka ülikooli juhtkonna sümpaatiat. Seni "Spordi" käsutuses olnud maneež läks IKAS-i kätte ning esimesel tuli selle kasutamist hüvitada priipääsmetega liuväljale /13/. ÜS "Spordi" liikmeskonna vähenemine 1910/1911 oli tõenäoselt samuti seotud IKAS-i tekkega: 1911. a. oktoobris oli "Spordis" 38 tegevliiget, 3 auliiget ja 3 liikmekandidaati.

Üldiselt kulges ÜS "Spordi" tegevus vana rada - talvel peardis uisutamisele, kevadel-suvel jalgpallile. Liuväljal korraldati võistlusi. Jalgpallis võideti ülekaalukalt realiste ja gümnaaside. Tegevusaasta finantskäive oli 2600 rbl, millega tuldi ots-otsaga kokku /14/.

Liuvälja edukast ekspluateerimisest 1911/1912. a. talvel tekkis juba mõningane ülejääk - tagavarakapitali 100, jooksvat kapitali 170 rbl. /15/. 1912. a. algul korraldatud uisutamisevõistlustel, millest võttis osa külalisena ka tuntud uisutaja Artur Kukk Tallinnast, oli ligi 900 (!) pealtvaatajat. Edukas oli ÜS "Spordi" jalgpalluritele 1912.a. kevadhooaeg. Korduvalt võideti Tartu realiste ja gümnaaside, alistati ka IKAS-i meeskond. Kindlalt võideti Tallinna Karskusseltsi "Valvaja" spordiosakonda kahes matsis.

1912. a. elavnes seltsis tennise harrastamine, vastava inventari hankimisega pandi alus suusatamisele ja kergejõustikule.

1913. aasta oli ÜS "Spordi" jalgpalli õitsenguaastaks. Võidetute nimekiri täienes Tartu spordiseltsi "Albergiga"; kaalukaimaks võib lugeda võitu Riia Polütehnikumi meeskonna üle, keda loeti Riias tugevuselt teiseks. Võistlus toimus seltsi 5. tegevusaasta juubeli pühitsemise raames. Jalgpallisektsiooni aruandes märgitakse, et jalgpalli kui võistlus-spordi harrastamise kestel on ÜS "Sport" esindusmeeskonnal värvate suhe olnud 48:4 /16/. Sektsioonis oli 36 liiget. Siin-

² Общество Всестороннего Физического Развития.

kohal tuleb märkida, et ÜS "Spordi" jalgpallimeeskonna tugevus oli suurelt osalt tingitud Peterburist Tartu ülikooli ajutiselt õppima tulnud üliõpilastest, kelle seas leidis isegi Venemaa liidumeeskonna mängijaid /17/.

Tennisesektsiooni (asutatud 3. II 1913) kuulus sama aasta oktoobris 56 liiget /18/. Tennisevõistlustest oli märkimisväärseim seltsi 5. tegevusaasta juubeli tähistamiseks korraldatu.

Esimese juubeli tähistamiseks korraldati võistlusi ka teistel spordialadel. Need toimusid "Bürgermusse" saalis. Kavas oli maadlus, vehklemine, raskuste tõstmine ja riistvõimlemine /19/.

Viietegevusaasta jooksul oli ÜS "Sport" tõestanud oma elujõudu. Ka majanduslik baas oli tugevnenud: 1912/1913. tegevusaasta ca 2000-rublase käive juures jäi üle puhaskasu ca 250 rbl. /20/.

Nagu eespool mainitud, tekkis Tartu ülikoolis varsti pärast spordiringi "Sport" veel teine üliõpilaste kehakultuuriorganisatsioon - Igakülgse Kehalise Arengu Selts. Tõenäoselt etendas selles olulist osa idee organisatsioonist peaesmärgiga kasvatada harmoonilist isiksust. See järeldub seltsi põhikirjast: seltsi eesmärgi - "kaasa aidata seltsi liikmete ratsionaalsele kehalisele arengule" - elluviimiseks oli peale kehalise kasvatuse vahendite ette nähtud "raamatukogu kirjanduse ja teaduse käsiraamatutega üldbioloogiliste ja filosoofiliste küsimuste selgitamiseks elu olemusest, samuti raamatutega ja perioodiliste väljaannetega kirjandus- ja kunstikriitika, skulptuuri, maali ja muusika alalt" /21/.

IKAS-i põhikirja kinnitas Tartu ülikooli nõukogu 7. mail 1910, kusjuures seltsi oli hakatud organiseerima juba eelmisel aastal. Seda näitab ülikooli juhtkonna luba korraldada 1909. a. sügisel aulas avalik loeng², mille sissetulek oli määratud "Ülikooli igakülgse kehalise arengu seltsi raamatukogu rajamiseks üliõpilaste ühiselamu juurde" /22/. Tõenäoselt oli kujuneva seltsi toetuseks ka prof. Tšiči loeng "Spordi psühholoogia" (sissetulek - "vahendite hankimiseks üliõpilaste võimlemisharjutuste jaoks") /23/.

² Loengu teema: "Matemaatika rakendamisest meditsiinis, bioloogias ja antropoloogias seoses viimase aja matemaatika üldise iseloomuga". Loengu patrooniks oli prof. V.F. Tšiz.

IKAS-i juhatuse protokolliraamatust võib järeldada, et seltsi tegevus algas alles 1911. a. detsembris. Uue seltsi eeliseks oli tunduvalt väiksem liikmemaks - 1 rubla aastas. Kahtlemata soodustas see algul liikmete juurdevoolu. Nii oli liikmeksastujaid 1912. a. jaanuaris 44, veebruaris 48 /24/. Hiljem juurdevool rauges. Liikmeskond polnud püsiv ning seltsi tegevuse lõpul oli liikmeid vaid 35. Kõige arvukamat liikmeskonda võib oletada 1912. a. novembrist säilinud nimekirjas - üle 100 liikme /25/.

On märkimisväärne, et IKAS-i kuulus juba algusest peale ka eesti üliõpilasi; ÜS "Sporti" astusid eestlased alles aastail 1912 - 1913.

1911. a. lõpust säilinud inventarinimistust nähtub, et IKAS-is tegeldi peale võimlemise, jalgpalli, tennise, aerutamise ja ujumise ka maadluse, tõstmise, vehklemise, poksi ja suusatamisega /26/.

Võrreldes ÜS "Spordiga" oli IKAS-i rahaline käive väike - 100 - 200 rbl. talve kohta /27/. IKAS-i raamatukogu, mis pidi seltsi liikmeid vaimselt arendama, ei täitnud oma ülesannet. 1913. a. sügisel märgiti raamatukogu aruandes, et kasutatakse peamiselt spordialast kirjandust, filosoofilist kirjandust oli laenutatud vaid paaril korral /28/.

Oli ilmne, et kahel samasuunalisel organisatsioonil, nagu ÜS "Sport" ja IKAS, on otstarbekohane ühineda. See idee tekkis juba 1911. a. sügisel /29/, teoks sai see paari aasta pärast.

ÜS "Spordi" ja IKAS-i ühinemiseks loodi 6-liikmeline komisjon (kummastki seltsist 3 liiget). 1914. a. 1. veebruaril ühinenud seltsid jätkasid tegevust Tartu Üliõpilaste Seltsi "Sport" nime all. 1913/1914. a. tegevusaruande põhjal kuulus ÜS "Sporti" 128 liiget. Selts astus Balti Olümpiakomiteesse /30/.

Vaatamata seltsi tugevnemisele, kulges tema elu kuidagi loiult. Huvi jalgpalli vastu oli kahanenud, treeninguil käidi vähe, võistlusmatše ei toimunud. Juurde hangiti küll kergejõustikuinventari (2 ketast, 3 oda, hüppeteivas jm.), kuid see ei muutnud seltsi elus oluliselt midagi. Ning samas puhkes I maailmasõda.

Kuigi sõja tõttu vähenes seltsi liikmeskond tunduvalt, ei toimunud seltsi tegevuses märgatavat muutust, koguni vastupidi - võis täheldada teatud elavnemist, nagu oleksid ühi-

nemistulemused ilmsiks tulnud alles nüüd. Liuvälja külatajate arv talvel 1914/1915 oli suur (23 000), lähedane varasemate aastate tasemele, korraldati võistlusi uisutamises ja maskeraade. Emajõe ääres organiseeriti lahtised suusavõistlused /31/, talve lõpul toimusid maneežis võistlused raskejõustikus.

Tartu keskkõppeasutuste osavõtul korraldas ÜS "Sport" 1915. a. kevadel sõjaväe toetuseks suure vabaõhu-võimlemispeo deviisiga "Tartu õppurid - sõduriks!" Hangiti juurde kergejõustiku- ja jalgpallinventari. Ometi - nagu tunnistas seltsi juhatus aastaaruandes - jäi kergejõustik "kõigist pingutustest hoolimata" ikka veel ainult paberile /32/.

Kahe-kolmetuhandese finantskäibe juures aastas näitas puhaskasu kasvutendentsi ning moodustas 1914/1915. tegevusaasta lõpuks 350 rbl. Tegevliikmeid oli seltsil 42, auliikmeid 3, liikmekandidaate 15 /33/.

Esimese eestlasena valiti seltsi juhatusse 1914. a. sügisel Karl Zolk, 1915. aasta algul vennad E. ja O. Post.

1915/1916. a. talv oli seltsile märgatavalt tulukam eelmistest. Sügisel oli saldo ca 1200 rbl., kevade poole pisut väiksem /34/. Märkimisväärseks ürituseks oli seltsi esivõistlused raskejõustikus - klassikalises maadluses ja tõstmises. Silma paistsid K. Zolk ja vennad Postid. E. Post püstitas poolraskekaalus kahe käega surumises Tartu rekordi ning ühe käega tõukamises ületas Peterburi rekordi. Võistluste lõpetuseks toimus spordiõhtu demonstratsioonesinemistega, kus näidati ka vabamaadlust /35/.

Samal talvel loodi ka komisjon (esimees K. Zolk), kes pidi korraldama kehalised katsed "igakülgsest arenenud sportlase" nimele. Katsed pidid toimuma vastavate normatiivide alusel järgmistel spordialadel: tõstmine, maadlus, sõudmine, kergejõustik (100 ja 1500 m jooks, kõrgus- ja kaugushüpe hooga ja hoota, kettaheide ja kuulitõuge nii parema kui ka vasaku käega), uisutamine. Komisjon tegutses umbes aasta, kuid vaatamata tema visadusele ei suutnud - nii näib-seda huvitavat üritust lõpule viia /36/.

1915/1916. aastast on seltsi arhiivis säilinud seltsi võistlejate nimekiri, milles on 35 nime - 16 meest ja 19 naist -, kellest ainult 5 olid seltsi liikmed /37/. Ülejäänud 30 kuulusid järelikult liikmekandidaatide hulka.

1916/1917. a. torkab silma aktiivsus seltsi siseelus.

Sageli korraldati omavahelisi koosviibimisi, "laupäevaõhtuid". Võrreldes eelmiste aastatega oli rahakäive tunduvalt suurenenud ning ulatus 1917. a. kevadel 8000 rublani (puhaskasu üle 2700 rbl.) /38/. Sissepääsupileteid oli müüdud liuväljal jm. seltsi üritustel ligi 18 500. Sellesse talve langes ka liuvälja külastanute rekordarv ühel päeval - 1500.

Kõigele sellele vaatamata võistles selts majanduslike raskustega. Palju muret oli ruumide üürimisega. Tõenäoselt läks lõviosa tuludest sõjaväe toetuseks. 1917. a. talvel märgitakse juhatuse aruandes, et kütte ja valgustuse tarvis tuli laenata Punasele Ristile kogutud summadest. Samas palutakse üldkoosolekut luba tõsta liikmemaks 3 rublalt 4 rublale aastas /39/.

Seltsi tegevuses väärrib 1917. a. kevadtalvel esiletõstmist 3 päeva kestnud tõstevõistlused koos Tartu keskkõppeasutustega. Võistlustel paistsid silma seltsi liikmekandidaadid kooliõpilased H. Tirum ja I. Takkel. Võistluste lõpul korraldati spordiõhtu, mille kavas oli peale tõstmise sportvõimlemine ja maadlus.

1917. a. kevadel alustati eeltõid seltsi 10. tegevusaasta juubeli suurejooneliseks tähistamiseks /40/. Kavatseti korraldada olümpiamängude eeskujul spordinädal võistlustega kõigil spordialadel, millest võtaksid osa nii mees- kui ka naisvõistlejad.

Talvel 1917/1918 tõmmati sõjakeerisesse ka Eesti. ÜS "Sport" juhatuse otsustas seltsi evakueerida koos ülikooliga. Siis nõudis osa seltsi liikmeid põhikirjale toetudes üldkoosoleku kokkukutsumist. Tartu Stadthauptmann'i loal toimus 31. mail 1918. a. seltsi tormiline üldkoosolek /41/, kus võeti vastu järgmised otsused: "1. Praegusel silmapilgul seltsi üleviimist, evakueerimist ega likvideerimist mitte ette võtta. 2. "Sport" usaldab seltsi tegevuse juhtimise juhatuse hooleks, kelle otsused aga ainult iseäraldi valitud komisjoni ühehäälelise kinnitamise järele jõusse astuvad. Komisjoni valiti üliõpilane Piip, eradotsent Popov, üliõpilane Savi. 3. Selts kohustab juhatust võimalust mööda tegevust endistel alustel jätkama. 4. Valitud komisjonile annab üleüldine koosolek õigusi üleüldisi liikmekoosolekuid kokku kutsuda" /42/.

Üliõpilasseltsi "Sport" juhatuse viimane, 266. koosolek toimus 12. juunil 1918. a. /43/. Tehti teatavaks linnapea korraldus kõigi poliitiliste seltside sulgemise kohta ning

käsk edasi eksisteerivatele seltsidele esitada üksikasjaline ülevaade tegevusest jms. Esitatud nõudmised otsustati rahuldada. Seoses valdava osa seltsi liikmete lahkumisega Tartust moodustati erikomisjon seltsi arhiivi, raamatukogu ja inventari säilitamiseks. Tolle koosolekuga lõpeb arhiivimaterjalides ÜS "Sport" tegevus.

1920. a. sügisel, pärast poliitilise olukorra stabiliseerumist, kutsuti taas ellu üleülikooliline spordiühing, sedapuhku Eesti Akadeemilise Spordiklubi nime all. Tema esimeseks esimeheks valiti Karl Zolk.

ÜS "Sport" polnud ainus kehakultuuriorganisatsioon Tartu ülikoolis. Kehakultuuriga tegeldi organiseeritult ka üliõpilasseltsides ja korporatsioonides, näiteks Eesti Üliõpilaste Seltsi Kehaharjutuste Osakonnas, mis asutati 1907.a. algul ning reorganiseeriti 1914. a. spordiosakonnaks /44/. Ka teistes eesti üliõpilasorganisatsioonides harrastati kehakultuuri. Seda näitab korporatsiooni "Vironia" poolt 1914.a. kevadel algatatud I Eesti üliõpilaste spordipäeva mõtte /45/ teokssaamine. Spordipäeval osalesid 24 esindajat kuuest eesti üliõpilasorganisatsioonist (Tartust, Riias, Peterburist). Võistlused toimusid 30. - 31. augustini 11 kergejõustikualal /46/.

Käsiteldud perioodist on olemas vihje üliõpilaste vehklemisringi kohta Tartu ülikoolis /47/. Samuti kuulub üliõpilasspordi ajalukku Tartu üliõpilaste jahtklubi veterinaariainstituudi juures, milles tegeldi ka vehklemise ja võimlemisega /48/.

Kehakultuuri ajalugu Tartu ülikoolis vajab põhjalikku uurimist, sealhulgas ka ÜS "Sport" ajalugu, milles on veel nii mõndagi ebaselget: näiteks kas või võrdlemisi sarnased Puudustkannatavate Üliõpilaste Seltsi ja Üliõpilaste Talvespordi Ringi põhikirja projektid, mis on säilinud ühes ÜS "Sport" toimikus ning millest viimane kannab kümme üliõpilase lasringi "Sport" asutajaliikme allkirja /49/.

Kahtlemata vajab selgitamist ka üliõpilaste kehakultuuriliikumise vahekord ühiskondlik-poliitilise liikumisega.

1. Richter's Baltische Verkehrs- u. Adressbuch. Band III: Estland. Riga, 1913; Список обществ водного и другого спорта, существующих в Эстляндской губернии. — РАКА, ф. 44, н.п. I, с.-ü. 167; Список обществ по физического развитию и спорту имеющих в Российской империи на 1 января 1915 г. Петорград, 1916.
2. K. Z o l k . Äärejooni üliõpilasspordi arenguloost. Eesti Akadeemilise Spordiklubi 25. a. tegevuse puhul. — "Üliõpilasleht", 1934, nr. 7, lk. 194.
3. ENSV RAKA, f. 1856, н.п. 1, с.-ü. 7, l. 2.
4. ENSV RAKA, f. 1856, н.п. 1, с.-ü. 10, l. 10.
5. ENSV RAKA, f. 1856, н.п. 1, с.-ü. 10, l. 10, 13.
6. ENSV RAKA, f. 1856, н.п. 1, с.-ü. 7, l. 44.
7. ENSV RAKA, f. 1856, н.п. 1, с.-ü. 10, l. 16.
8. ENSV RAKA, f. 1856, н.п. 1, с.-ü. 7, l. 38.
9. ENSV RAKA, f. 1856, н.п. 1, с.-ü. 10, l. 16.
10. ENSV RAKA, f. 1856, н.п. 1, с.-ü. 7, l. 21.
11. Eesti Vabariigi Tartu Ülikool 1919-1929. Acta CX. Tartu, 1929, lk. 413.
12. ENSV RAKA, f. 1856, н.п. 1, с.-ü. 7, l. 60.
13. ENSV RAKA, f. 1856, н.п. 1, с.-ü. 11, l. 10, 25.
14. ENSV RAKA, f. 1856, н.п. 1, с.-ü. 11, l. 30.
15. ENSV RAKA, f. 1856, н.п. 1, с.-ü. 11, l. 46.
16. ENSV RAKA, f. 1856, н.п. 1, с.-ü. 11, l. 63 jj.
17. K. Z o l k . Äärejooni üliõpilasspordi arenguloost. — "Üliõpilasleht", 1934, nr. 7, lk. 194.
18. ENSV RAKA, f. 1856, н.п. 1, с.-ü. 11, l. 75.
19. ENSV RAKA, f. 1856, н.п. 1, с.-ü. 76, l. 14.
20. ENSV RAKA, f. 1856, н.п. 1, с.-ü. 11, l. 60.
21. ENSV RAKA, f. 1856, н.п. 1, с.-ü. 1, l. 77.
22. ENSV RAKA, f. 325, н.п. 1, с.-ü. 585, l. 433.
23. ENSV RAKA, f. 325, н.п. 1, с.-ü. 585, l. 184.
24. ENSV RAKA, f. 2673, н.п. 1, с.-ü. 1, l. 8-19.
25. ENSV RAKA, f. 2673, н.п. 1, с.-ü. 4, l. 24-26.
26. ENSV RAKA, f. 2673, н.п. 1, с.-ü. 4, l. 6.
27. ENSV RAKA, f. 2673, н.п. 1, с.-ü. 3, l. 3 jj.
28. ENSV RAKA, f. 2673, н.п. 1, с.-ü. 11, l. 62.
29. ENSV RAKA, f. 1856, н.п. 1, с.-ü. 23, l. 23 jj.

30. ENSV RAKA, f. 1856, nim. 1, s.-ü. 11, l. 82.
31. Eilane võidujooks suuskadel /.../ - "Postimees", 1915,
23. veebruar.
32. ENSV RAKA, f. 1856, nim. 1, s.-ü. 11, l. 98 jj.
33. ENSV RAKA, f. 1856, nim. 1, s.-ü. 11, l. 98 jj.
34. ENSV RAKA, f. 1856, nim. 1, s.-ü. 24, l. 12, 20.
35. Студенческое общество "Спорт". - "Рижский Вестник", 1916,
22 марта; Письмо в редакцию. - "Рижский Вестник",
1916, 29 марта.
36. ENSV RAKA, f. 1856, nim. 1, s.-ü. 2, l. 1-16.
37. ENSV RAKA, f. 1856, nim. 1, s.-ü. 19, l. 4.
38. ENSV RAKA, f. 1856, nim. 1, s.-ü. 24, l. 70.
39. ENSV RAKA, f. 1856, nim. 1, s.-ü. 11, l. 101.
40. ENSV RAKA, f. 1856, nim. 1, s.-ü. 24, l. 76 jj.
41. ENSV RAKA, f. 1856, nim. 1, s.-ü. 70, l. 35.
42. Üliõpilaste spordiselts "Sport" /.../ - "Maaliit", 1918,
13. juuni.
43. ENSV RAKA, f. 1856, nim. 1, s.-ü. 24, l. 99 jj.
44. A. L u h a . Tartu üliõpilaskond enne Eesti iseseisvust.
- Tartu üliõpilaskonna ajalugu. Toim. J. Vasar. Tar-
tu, 1932, lk. 169.
45. Üleskutse Eesti üliõpilastele. - "Postimees", 1914, 17.
juuli.
46. Eesti üliõpilaste esimene spordipäev /.../ - "Postimees",
1914, 1. september.
47. H. S e p p . Üliõpilaskond Tartu Ülikoolis. - Eesti üli-
õpilaskonna ajalugu. Toim. J. Vasar. Tartu, 1932,
lk. 80.
48. ENSV RAKA, f. 2672, nim. 1, s.-ü. 1, l. 7 jj.
49. ENSV RAKA, f. 1856, nim. 1, s.-ü. 1, l. 62-68.

ÕPETAJATE SUVEKURSUSED TARTU ÜLIKOOOLI JUURES
AASTAIL 1922 - 1927

K. Kotsar

Tartu ülikool on etendanud mitmetel oma olemasolu peri-
oodidel Eesti pedagoogilise hariduse ajaloos silmapaistvat
osa. See kehtib nii pedagoogilise kaadri kutsealase etteval-

mistuse kui ka kvalifikatsiooni tõstmise kohta. Eriti ulatuslik oli õpetajate osavõtt kodanliku diktatuuri algaastatel, täpsemalt aastatel 1922 - 1927, Tartu ülikooli juures korraldatud suvistest, kuuajalise kestusega õpetajate edasiharimise kursustest. Kursuste tööd finantseeris ja kontrollis haridusministeerium, kursuste juhtkond ja lektorite koosseis moodustati peaaesjalikult ülikooli õppejõududest. Kogu õppetöö toimus ülikooli asutuste baasil.

Kursustel olid eraldi osakonnad alg- ja keskkooliõpetajatele. Algkooliõpetajatele oli kaks osakonda; 1) eesti keel ja kirjandus ning 2) loodusteaduslikud õppeained. Keskkooliõpetajate osakondi oli neli: 1) eesti keel ja kirjandus, 2) ajalugu, 3) loodusteadus, 4) füüsika-matemaatika.

Paljud loengud (näit. eksperimentaalsest psühholoogiast, pedagoogikast, uueast eesti kirjandusest ja muudestki ainetest) olid alg- ja keskkooliõpetajatele ühised. Kursuste programmis olid esikohal praktilised harjutused, katsetehnika ja õppevahendite valmistamine.

Lektorid, keda olikool võis pakkuda, olid kvalifitseeritud. Eesti keele, kirjanduse ja ajaloo küsimusi käsitlesid Johannes Voldemar Veski, Valter Anderson, Andrus Saareste, Friedebert Tuglas, Johannes Semper, Gustav Suits, Hans Kruus, Harri Moora, Peeter Treiberg (Tarvel); loodusteaduslikke aineid käsitlesid Gustav Wilberg (Vilbaste), Daniel Rootsmann (Rootsmäe), Paul Kogermann, Georg Rudolf Wilhelm Landesen, Fedor Buchholtz, Artur Luha, Theodor Lipman (Lippmaa), Johannes Käis; matemaatilisi teadusi Jaan Sarv, Herman Jaakson, Johan Vilip, Jüri Nuut, Gerhard Rägo, Ernst Öpik; pedagoogilisi aineid Peeter Põld, Konstantin Ramul, Juhan Tork; laulmise metoodikat Miina Hermann (Härma).

Nagu loetelust nähtub, tegutsesid ülikooli õppejõudude kõrval lektoritena ka mitmed Tartu paremad kooliõpetajad ja mõned eesti silmapaistvamad kirjanikud. Ei puudunud kursuste esimesel, 1922. a. välislektoridki (Berliinist ja Leipzigi), kes valgustasid töökooli küsimusi.

Kursuste juhatajaks oli füüsikaproffessor Johan Vilip, abijuhatajaks ja kursuste tegelikuks korraldajaks füüsik Ernst Kilkson. Ülikooli autoriteet tõi esimesel suvel kokku väga suure arvu kursuselasi; 813, neist 663 algkooli- ja 150 keskkooliõpetajat, Eriti oodati rahuldust perspektiivist elada

3 - 4 nädalat ülikooli teaduslikus õhkkonnas.

Paraku hakkas ülikooli suvekursuste populaarsus järgnevatel aastatel kahanema: 653 osavõtjat 1923. a. suvel 532 osavõtjat 1924. a. suvel. Kursuslaste arvu vähenemisele aitab kaasa asjaolu, et kursuste töö ei olnud algul järjepidev ega plaanipärane. Loengute ja töö kavandamine kandis juhuslikku ilmet, oli süsteemitu, sõltudes suurel määral sellest, millised lektorid olid parajasti vabad.

Osavõtjate hulgas läbiviidud ankeedi andmetest selgub, et nurinat tekitas paljude kavas ettenähtud ainete ärajäämine, ruumikitsikus, ühiskorterite puudumine, mõnede ainete ebasüsteemaatiline käsitlemine. Nii jäi kursuslastel paljugi tšotatut kätte saamata, sealhulgas eriti oodatud vaimsete sidemete sõlmimine. Keskkooliõpetajatest käisid kursustel peamiselt ainult asetäitjad õpetajad. Ülikooli suvekursuste puudused olid korduvalt kriitikaobjektiks õpetajate kokkutulekutel ja Eesti Õpetajate Liidu organites.

Ülikooli suvekursuste töö parandamise katsega esines 1925. a. kevadel suvekursuste matemaatikaosakonna juhatajaks kutsutud professor Gerhard Rägo, kes oma osakonnajuhatajakohustustesse, osakonna töö ettevalmistamisse ja korraldamisse suhtus eriti suure hoole ja vastutustundega.

Saanud 1925. a. aprilli esimestel päevadel haridusministeeriumilt ülesande asuda osakonnajuhataja kohustustesse, muretses G. Rägo ülikooli didaktilis-metoodilise seminari matemaatikaosakonnale suurema kogu uumat algkooli matemaatikasse puutuvat kirjandust /1/. Arvestades asjaoluga, et matemaatika loenguid saab diapositiivide, varjuprojektsioonide, mudelite, värviliste jooniste ja teiste sobivalt valitud õppevahenditega "väga tunduvalt elustada", korraldas G. Rägo vastavate õppeabinõude, nende hulgas 130 diapositiivi valmistamise /2/.

G. Rägo kahtles õpetajaskonnale matemaatika alal seni korraldatu väärtuse ja tarvilikkuse suhtes /3/. Seepärast koostas ta matemaatikaõpetajate edasiharimiskursuste jaoks uue programmi /4/. Selle järgi pidi suvekursustel käsitlemisele tulema:

1. Uuemad voolud matemaatika õpetamise alal algkoolis. (Selle käsitlemiseks olid ette nähtud loengud, näittunnid, diskussioonid ja arvestused.)

2. Valitud küsimused algkooli matemaatika valdkonnast teaduslikus käsitluses (G. Rägo sõnastuses: algkooli matemaatika "kõrgemalt vaatekohalt").

3. Valitud küsimused algkooli matemaatika ajaloost.

4. /Matemaatilise?/ mõtlemise meetodid.

5. Praktilised tööd algkooli matemaatika alalt (matemaatiline kujutamine, matemaatiline käsitöö, matemaatiliste õppeabinõude valmistamine, matemaatilised tööd vabas looduses).

Programm oli pingeline ja selle realiseerimine kulukas, kuid G. Rägo matemaatika õpetamise komisjoni (MÕK) esimehena lootis eksperimendi teostumise korral saada head materjali MÕK ettepanekute lõplikuks väljakujundamiseks matemaatikaõpetajate edasiharimise kohta. Ühtlasi lootis programmi autor, et programmis loetletud teemasid "nii võib esitada, et nad õpetajaskonnale küllalt huvi pakuvad" /5/.

Silmas pidades oma eesmärki, pakkuda õpetajaskonnale "midagi niisugust, mille väärtuse kohta kahelda ei tohiks ja mis meie kooliõpetajaskonnale tõesti tarvilik" /6/, pööras G. Rägo kursuste matemaatikaosakonna juhatajana erilist tähelepanu lektorite komplekteerimisele. Et programmi koostamisel ei olnud lähtutud mitte saada olevatest lektoritest, vaid kursustele tulevate õpetajate tarvetest, otsis G. Rägo õppejõude, kes rahuldanudksid nõudeid, mida muidu, eriti ülikoolis, nii kaaluvateks ei peetudki.

Suvekursustel õpetav lektor pidi olema eeskujulik pedagoog, tundma huvi õpetamisse puutuvate küsimuste vastu alg- ja keskkoolis, omama küllalt laia ja põhjalikku teaduslikku ettevalmistust koolimatemaatika küsimustes, omama küllalt "kütkestavat hoogu", et aine käsitlus, eriti kuulajatele tuttavates osades ei muutuks tüütavaks, oskama oma tööd "ametivendadega" kooskõlastada /7/. Sellisteks lektoriteks pidas G. Rägo Tartu ülikooli dotsenti Hermann Jacksonit, Eesti Noorsoo Kasvatuse Seltsi tütarlastegümnaasiumi õpetajat Jüri Nuuti ja professor Jaan Sarve, kelledest esimene G. Rägo "rängaks pettumuseks" väsimuse tõttu (oli töötanud ülikoolis kogu aasta jooksul kahekordse koormusega), teine muude kohustuste täitmise tõttu ei saanud pakutud ülesannet vastu võtta.

Kuna ka professor Jaan Sarv oli nõus lugema vaid väikest osa geometria metoodikast, tuli professor G. Rägol kasvav ettenähtud loengud endal pidada. Küll aga õnnestus näitundide (õpetajate edasiharimisel esimese suurusjärgu tähtsusega element!) andjateks saada sellised tol ajal tunnustatud koolimehed nagu koolikirjanik Johannes Kuulberg (Kallak), Jüri Nuut ja Johannes Tammekivi ning praktiliste tööde juhatajateks magistrid H. Naarits ja P. Viiding.

Kursuslastele töö alguses teatavaks tehtud detailprogrammi ei õnnestunud täies ulatuses läbi võtta, sest kuulajate väga erinev tase nõudis mitme elementaarse küsimuse juures esialgselt kavatsust hoopis pikemalt peatumist /8/.

Ka realiseerimist leidnud programmiosade läbivõtmine läks korda vaid suurte raskuste ületamise tulemusena: viimase võimaluseni täiskiljutud auditoorium, tunduvalt suurem hulk praktilistele töödele soovijaid kui matemaatika instituudis oli töökohti (seetõttu lubati soovijate arvu piiramiseks praktilistele töödele eelkollokviumi põhjal), ülikoolis käivate remonttööde poolt tekitatud raskused loengute tehnilise osa ettevalmistamisel (voolu puudumine, pimedamise võimatus, auditooriumide ja töökohtade korduva vahetamise tarve jt.).

Oma põhilises osas andsid algkooli matemaatikaõpetajate 1925. a. suvekursused väärtuslikke tulemusi. Läbivõetud probleemide käsitusviis (teaduslik, ajalooline ja metoodiline) ning kogu töö koordineerimine võimaldas valitud küsimustes saavutada soovitud täiust ja sügavust ning esitada terviklikku, üksikutes osades seotud materjali.

Joh. Kuulbergi (Kallaku) ja J. Nuudi 8 ebasoodsates tingimustes /9/ antud, kuid hästi õnnestunud ja eeskujulikkuna näittundi äratasid suurt huvi /10/ ja avaldasid pealtkuulajatele tuntavat mõju. Sisuka lektoritöö tõttu töötasid kursused erakordse huviga, "nagu seda mitte igakord ülikooliski ei näe" /11/.

Oma ettepanekutes haridusministeeriumile soovitas G. Rägo suvekursuste igas osakonnas (matemaatika, looduslugu, käsitöö jne.) võtta suve jooksul läbi mitte sidumatu (kuigi huvitavaid!) küsimusi, vaid tsükliteks, orgaanilisteks tervikuteks koondatud probleeme ja käsitleda neid kolmest aspektist - teaduslikust, ajaloolisest ja koolimetoodilisest /12/.

Kursuste senise korralduse suurimaks paheks oli see, et kursused pidid ülemäära kuulama, samal ajal kui nad pidanud isegi töötama. Seepärast soovitas G. Rāgo asetada kursuste pearõhu praktilistele töödele, seminariharjutustele, näidistundidele ja diskussioonidele.

Et kontrollimatu töö tagajärjed moodustavad vaid väikesel määral sellest, mis "vahetpidamata kontrollimisel" saadakse, pidas G. Rāgo tungivalt vajalikuks referaatide, arutluste, kollokviumide ja repetitooriumide sisseseadmist. Nõudes heatahtlikku ja ainesse süvenemist abistavat kontrolli ilma "katsumise maiguta", ei pidanud G. Rāgo suvekursustel eksameid soovitavaks.

Praktilistele seminaritöödele aluse loomiseks oli tarvis kirjutada vajalikke õppeabinõusid ja käsiraamatuid. Matemaatikas võinuksid G. Rāgo arvates sellisteks abivahenditeks olla a) algkooli matemaatika teaduslikus käsitluses (käsiraamat õpetajale), b) algkooli matemaatika metoodika ja c) matemaatika praktiliste tööde juhatus (abiraamat õpetajale). Kõigis nendes küsimustes (a, b, c) kompetentse autori puudumise tõttu Eestis tulnuks arvesse kollektiivsete tööde koostamine ja ühine toimetamine /13/.

Et G. Rāgo eksperiment oli andnud häid tulemusi, pidasid 1925/26. a. vahetusel E. Kilksoni eesistumisel nõu prof. P. Põld, dotsendid K. Ramul ja P. Treiberg (Tarvel), kaaludes küsimust, kas oleks võimalik ka humanitaarteaduste alal korraldada harjutusi ja seminare nii, nagu neid 1925. a. suvel korraldati matemaatikas /14/.

Mehed, kes neil kursustel olid lektoritena töötanud ja asja vastu huvi tundsid, jõudsid üksmeelsele otsusele, et soovitatav oleks humanitaarteaduste kuulajate jõu killustamise vältimiseks pidada suve jooksul loenguid mitte rohkem kui paaris aines, korraldades nendes ainetes ka harjutusi. Seminaride korraldamist ülikooli eeskujul ei peetud suvekursustel võimalikuks vastavate raamatukogude puudusel. Tööpäeva pikkuseks nähti ette 4 tundi, neist 2 teoreetilist ja 2 praktilist. Nõupidamine soovitas lähematel aastatel korraldada kursusi psühholoogia ja kasvatusteaduse, ajaloo ja selle metoodika, emakeele ja selle metoodika ning üldise kirjanduse ja selle metoodika alal /15/.

Tartu ülikooli suvekursuste töö 1926. a. augustis korraldatigi juba uutal alustel. Varasematel aastatel väga pal-

judes ainetes peetud loengute asemel keskendati kursuste töö teatud väiksema ulatusega, kuid aktuaalsete teemade ümber: Eesti ajaleo ja kultuuri osakonnas "Eesti praegune ja muistne kultuur" /16/, matemaatika osakonnas "Matemaatika meetod ja uuemad saavutused matemaatiliste teaduste aladelt" /17/.

Lektorite koosseis oli eriti valitud: H. Kruus, P. Treiberg (Tarvel), J. Manninen, O. Loorits, H. Moora, J. Semper, P. Põld, G. Rägo, J. Nuut, E. Öpik, J. Sarv. Lektorite selline koosseis andis kursustele suure teadusliku autoriteedi, mille tõttu nende kuulamist pidasid enesele kasulikuks ja võtsid kursustest osa isegi sellised koolimehed, oma eriala asjatundjad ja õpikute autorid, nagu Richard Kleis, Johannes Adamson /18/, August Kasvand, Oskar Perli, Osvald Sulla, August Reeben, Mihkel Vellberg (Vellema), Juhan Lang, Karl Maasik, Vitold Budkovski, Arnold Vichman jt. /19/.

Rõhuv enamik (95 %) kursustest osavõtnud algkooliõpetajatest olid kutsega (nendest suuremal osal keskharidus), ärksad ja noored inimesed, kes "töötasid erakordse usinuse ja püsivusega", lektorite arvamus järgi palju intensiivsemalt, kui seda harilikult üliõpilaste juures võib tähele panna" /20/.

Eriti suure püsivusega töötati praktikumides. Paljud õpetajad ohverdasid praktikumile kogu loengutest vaba aja, töötades üle 10 tunni päevas, olgugi et töökavas oli ette nähtud vaid 2 - 4 tundi praktilisi töid päevas. Selle tõttu valmis eriti matemaatika osakonnas, hoolimata kursuste lühikesest ajast, rohkesti matemaatilist käsitööd (punktiirandel, kandilise ja ümmarguse keha traatumudelid, mõõtpuud ja mõõtsirklid, pappmudelid tükeldamisvõtete selgitamiseks, voltimisharjutused, jätkmehhanismid ja nende abil joonistatavad kõverad, riistad kaldenurga määramiseks, geomeetriliste kehade varrasmudelid, liikuvad varrasmudelid), graafilisi lehti (olenevuste sammaskujutused, trepp-joonkujutused, geomeetriliste kehade kujutamine normaal- ja kaldprojektsioonis, läigete määramine, laotuste ehitamine jt.) /21/ ja omavalmistatud vahendeid astronoomilisteks vaatlusteks (koopiad 13-lehelisest põhjataeva atlasest, pikksilmad) /22/. Tehtud töödest korraldati kursuste lõpupäeval näitus ning suurem osa nendest anti kursuslastele kaasa koolis kasutamiseks.

Kursuste töö pedagoogilist suunitlust iseloomustas kriitiline suhtumine tol ajal pragmatistliku pedagoogika mõjul nii Ameerikas kui ka Euroopas levinud töökooli idee liial-

dustesse ja eriti õpetaja osatähtsuse vähendamisse. "On raske mõelda soovitatavana töökooli viisi nii, et õpilased ise seavad endale probleemid ja ise omal jõul leiavad nendele probleemidele lahendusviisid, sest ars longa vita brevis est. Wist tuleb küll töökooli viisi nii mõelda, et õpetaja juhib õpilased mingile tarvilikule tööle, mis on õpitava ainega nii seotud, et see töö toob probleemid esile nimelt sellest õpitavast ainest ja sellega ka loomuliku tarviduse nende probleemide lahendamiseks abi otsimiseks," kirjutas kursuste juhtivaid lektoreid professor Jaan Sarv /23/.

Kõrgelt hindas keskkooliõpetajatele korraldatud matemaatikakursusi Eesti Õpetajate Liidu nimel Aleksei Janson, märkides tunnustavalt "tõsisid ja õpetajaile tarvilikke loenguid" ning asjaolu, et kursused aitasid süvendada keskkoolide õpetajaskonnas seda teadmist, et Tartu ülikooli õppejõud suudavad pakkuda "küllaldaselt tähelepanuväärset ja tõsist materjali ka keskkooli õpetajaile" /24/.

Hoolimata rakendatud abinõudest ülikooli suvekursuste töö parandamiseks, jätkus osavõtjate arvu kahanemine; 435 osavõtjat 1925. a. suvel, 307 osavõtjat 1926. a. suvel, 117 osavõtjat 1927. a. suvel.

Oluliseks puuduseks kursuste töös oli kursuslaste ettevalmistatuse erinev tase, mis ei võimaldanud materjali esitada kõikidele arusaadaval kujul. Suuri raskusi oli ruumide saamisega praktilisteks töödeks, mille tõttu kõiki soovijaid ei saadud ruumipuudusel praktikumidele lubada.

Umbes kolmandiku kuulajatest, eriti algkooliõpetajate kursustel, andsid Tartu linn ja maakond. Muudes linnades ja maakondades töötavatel õpetajatel oli ülikooli kursustest osavõtt liiga kallis, sest haridusministeerium kursuslasi majanduslikult ei toetanud.

Nii kujuneski välja olukord, et 1927. a. keskkooliõpetajatele korraldatud inglise keele ja alg- ning keskkooliõpetajatele korraldatud eesti keele kursustest võttis algusest lõpuni osa vaid 117 inimest.

Alates 1928. a. haridusministeerium ülikooli juures õpetajate kvalifikatsiooni tõstmise regulaarseid kursusi enamei korraldanud, vaid andis selle funktsiooni üle Eesti Õpetajate Liidule.

Aastatel 1922 - 1927 Tartu ülikooli juures korraldatud õpetajate edasiharimise suvekursustel oli Eesti pedagoogili-

se hariduse süsteemis küllaltki tähelepanuväärne koht. Kursused olid esimesteks Oktoobrirevolutsioonijärgseteks õpetajate kvalifikatsiooni tõstmise kursusteks Eestis, kus 6 suve jooksul täiendas oma teoreetilisi teadmisi ja praktiliseks pedagoogitööks vajalikke oskusi ligikaudu 3000 tegelikku õpetajat.

A l l i k a d j a m ä r k u s e d

1. ENSV ORKA, f. 1108, nim. 5, s.-ü. 423, l. 208. Keskkooli kohta käiv kirjandus oli ülikooli didaktilis-metoodilise seminari raamatukogus võrdlemisi rikkalikult esindatud.
2. ENSV ORKA, f. 1108, nim. 5, s.-ü. 423, l. 209. Tegelikult näidati kursuslastele diapositiive 200 ümber, sest kasutati ära ka suur osa matemaatika instituudis varem valmistatud materjale.
3. "Minu arvates on senini liiga laialt ja vähe sügavale mindud. On räägitud Jumalast, maast ja taevast ja, ma kardan, sagedasti unustatud õpetaja poolt õpilasele pakutav igapäevane leib," kirjutab G. Rägo 7. aprillil 1925. a. haridusministeeriumi kunsti ja teaduse osakonna juhatajale G. Neyle (ENSV ORKA, f. 1108, nim. 5, s.-ü. 356, l. 141).
4. ENSV ORKA, f. 1108, nim. 5, s.-ü. 423, l. 207.
5. ENSV ORKA, f. 1108, nim. 5, s.-ü. 356, l. 142.
6. ENSV ORKA, f. 1108, nim. 5, s.-ü. 356, l. 141.
7. ENSV ORKA, f. 1108, nim. 5, s.-ü. 423, l. 208.
8. ENSV ORKA, f. 1108, nim. 5, s.-ü. 423, l. 209.
9. Näitlik tund anti Karlova lastekodus suure hulga vaatajate ees suvevaheajal, mil lapsed olid juba koolitööst võõrdunud ja õpetaja ja õpilane teineteist esmakordselt nägid.
10. Peale hospitantide matemaatika osakonnast oli tulnud näitunde vaatama kuulajaid ka suvekursuste teistest osakondadest nii suurel arvul, "et raske oli ära hoida teravaid konflikte ... kohtade puuduse tõttu".
11. ENSV ORKA, f. 1108, nim. 5, s.-ü. 423, l. 213.
12. ENSV ORKA, f. 1108, nim. 5, s.-ü. 423, l. 213.
13. ENSV ORKA, f. 1108, nim. 5, s.-ü. 423, l. 214.

14. ENSV ORKA, f. 1108, nim. 5, s.-ü. 423, l. 198.
15. ENSV ORKA, f. 1108, nim. 5, s.-ü. 423, l. 199. 21. märtsil 1926. a. Viljandis ärapeetud Viljandimaa õpetajate päev soovitas pärast J. Muinaste referaati "Õpetaja filosoofiline haridus" võtta suvekursuste kavva ka filosoofilised ained: 1926. a. suvel psühholoogia, loogika ja sissejuhatus filosoofiasse, 1927. a. suvel filosoofia ajalugu, eetika, esteetika ja teoreetiline pedagoogika (ENSV ORKA, f. 1108, nim. 5, s.-ü. 423, l. 215).
16. Teema võeti kursuste kavva Eesti Õpetajate Liidu juhatusel soovil. (ENSV ORKA, f. 1108, nim. 5, s.-ü. 423, l. 129.)
17. ENSV ORKA, f. 1108, nim. 5, s.-ü. 423, l. 222.
18. ENSV ORKA, f. 1108, nim. 5, s.-ü. 423, l. 254.
19. ENSV ORKA, f. 1108, nim. 5, s.-ü. 423, l. 189, 190.
20. ENSV ORKA, f. 1108, nim. 5, s.-ü. 423, l. 220.
21. ENSV ORKA, f. 1108, nim. 5, s.-ü. 423, l. 231 jj.
22. 82 õpetajat valmistasid endale pikksilma (suurendus 11 - 25 korda), kusjuures keskmine materjali hind ühe pikksilma kohta oli ligi 200 marka. Selline pikksilm võimaldas Päikese laikude, Kuu mägede, Jupiteri kaaslaste, kergemate kaksiktähtede jm. vaatlemist, mida E. Õpiku juhtimisel ka tehti.
23. J. S a r v . Algkooli õpetajate edasiharimise kursustel 1926. aasta augusti kuul peetud 12-tunnilise ettekande sisu. (ENSV ORKA, f. 1108, nim. 5, s.-ü. 423, l. 245.)
24. ENSV ORKA, f. 1108, nim. 5, s.-ü. 423, l. 308.

С. Исаков

Тарту сыграл немаловажную роль в истории армянской культуры. Этим он обязан прежде всего армянскому тартускому студенчеству. Тартуский университет был одним из тех высших учебных заведений Европы, где получили свое образование многие выдающиеся деятели армянской литературы и науки.

В Тарту весьма рано установились связи с армянской культурой. Знаменитая университетская типография Й. Хр. Шюмманна была чуть ли не единственной казенной типографией в России, где был богатейший набор восточных шрифтов, в том числе и армянского.¹ Сохранились сведения, что в первой трети XIX в. в ней печатались и армянские книги, в частности выпуски известной серии "География четырех частей света", в создании которой принимал участие Г. Инчичян.

Но путь армянам в Тарту проложил основоположник новой армянской литературы Х. Абовян; период пребывания в эстонском городе — с сентября 1830 г. по январь 1836 г. — сыграл решающую роль в формировании его мировоззрения. Жизни и деятельности Х. Абовяна в Тарту посвящена обширная литература,² поэтому вряд ли есть смысл останавливаться здесь на этом вопросе подробнее.

Отметим лишь один факт. В издававшемся профессорами Тартуского университета журнале "Dorpater Jahrbücher für Litteratur, Statistik und Kunst, besonders Rußlands" была помещена обширная работа Э.А. Германа "Русская Армения, описанная армянскими писателями".³ Это в первую очередь географическое описание Армении, где приведены и исторические сведения об отдельных армянских городах и местностях, среди них можно найти и некоторые данные по истории армянской культуры. Незадолго перед этим Э.А. Герман, в ту пору студент Тартуского университета (позже профессор истории в Иене и Марбурге, почетный член Ученого Эстонского общества), брал уроки армянского языка у Х. Абовяна, и упомянутая работа Э.А. Германа, возможно, создана не без участия Х. Абовяна.

Вслед за Х. Абовяном в 1832 г. в Тарту для получения образования прибыл и другой замечательный деятель армянской культуры Степанос Назарян, в будущем видный ученый-востоко-

вед и издатель знаменитого журнала "Юсисапайл" он три года учился в гимназии, а затем, вплоть до 1841 г., занимался в университете. С. Назарян, как и Х. Абовян, завел довольно широкий круг знакомств среди тартуской интеллигенции.⁴

Х. Абовян и С. Назарян всячески советовали своим ученикам и знакомым ехать учиться в Тарту. Именно благодаря их усилиям начинает складываться интереснейшее армянское культурное гнездо в Тарту, связанное с университетом. Проанализировать его деятельность можно лишь в рамках большого монографического исследования.⁵ Наша задача более скромна: вкратце рассказать об армянских студентах в Тарту в XIX - начале XX в.

В 1844 г. имматрикулировался в студенты университета Хачатур Авакян (Авагянц), также пробовавший свои силы на литературном поприще, автор ряда патристических и веселых студенческих песен.⁶ Старейшина тартуских армянских студентов, он явился как бы связующим звеном между Х. Абовяном и С. Назаряном, с одной стороны, и замечательной плеядой армянского студенчества самого конца 1840-х-1850-х гг., с другой. Вместе с учениками Х. Абовяна Геворгом Акимяном и Габриэлом Хатисяном Х. Авакян был продолжателем славных патристических и просветительных традиций своих великих предшественников в тартуской армянской среде. "Главной темой его бесед, - вспоминает о Х. Авакяне А. Ротинян, - общим направлением и девизом было: "Жить для армян, творить для армян и умереть армянином". Будучи воспитанным в бедности, он любил пламенно говорить о нуждах народа, о направлении нового поколения ... "Полемика всегда нужна", - настаивал Авакянц и снова поднимал все новые и новые вопросы, и начиналось новое брожение"⁷.

На 1848-1858 гг. падает самый блестящий период в истории армянского студенчества в Тарту, своего рода его "золотой век". В эти годы в Тарту образуется небольшое армянское объединение, насчитывавшее примерно 25 человек и сыгравшее важную роль в развитии армянской культуры. В этом кругу оживленно дискутировались все актуальные проблемы тогдашней армянской жизни, в особенности проблема нового литературного языка - ашхарабара. Многие армяне приезжали в Тарту, не зная родного языка, и именно здесь овладевали им.⁸ В жарких дискуссиях в кружке вырабатывались нормы нового армянского языка, новый стиль письменной и разговорной речи. Оживленное участие в обсуждении этих проблем принимал Петрос Симонян, в

будущем редактор газеты "Мегу. Тартуские студенты сыграли немаловажную роль в становлении и утверждении ашхарабара.

Армянские студенты получали в Тарту свои национальные газеты. У них подобралась небольшая армянская библиотека, в которой преобладали труды по истории Армении как древних (Мовсес Хоренаци, Егише, Езник, Павстос и др.), так и новых авторов (М. Чамчян, Г. Инчичян).

Особое значение имела литературная деятельность тартуских армян. Среди них оказалось девять поэтов (Х. Авакян, В. Аскарян, Г. Бархударян, Г. Додохян, Г. Мириманян, А. Папазян, Керопэ и Рафаэл Патканяны, М. Придонян), в том числе крупнейший армянский поэт второй половины XIX в. Р. Патканян. Они выступали, в основном, в жанре песни. Их произведения, переложенные на музыку, — такие, как "Вам, сыновья Арама" А. Папазяна, "Подыдем бокалы, друзья" Р. Патканяна, "Любовь навеки", "Армянское вино" К. Патканяна и др. — быстро приобрели известность среди армянского студенчества. Многие же песни тартуских поэтов получили широчайшую популярность во всем армянском культурном мире и на протяжении XIX в. много раз перепечатывались в армянских песенниках. К ним относятся "Армянские девушки" Г. Мириманяна, "Не для тебя приход весны" К. Патканяна и, в особенности, "Цицернак" Г. Додохяна, о которой В. Брюсов сказал, что "этой песне, конечно, суждено жить, пока жив будет или хотя бы будет изучаем армянский язык".⁹ Большинство этих произведений и до сих пор остались любимыми песнями армянского народа. Больше всего их написал К. Патканян, в будущем крупный ученый арменист широкого профиля (историк литературы, этнограф, языковед, историк, библиограф), основоположник петербургской школы армяноведения.¹⁰ Студенты зачастую сами сочиняли мелодии к текстам песен. Так, А. Ротинян вспоминает, что М. Придонян сочинил мотив песни "Армянские девушки".¹¹

Творчество тартуских армянских поэтов отнюдь не находилось на периферии литературы. Прослеживая процесс развития литературы восточных армян, нетрудно убедиться в том, что нити преемственности, идущие от Х. Абовяна к поэтам середины и конца 50-х гг., пролегают через дерптскую "школу". Дерптцы, в сущности, явились промежуточным звеном в литературном и просветительном движении своего времени. Как в историческом, так и в эстетическом отношениях дерптская "поэтическая школа" занимала центральное положение в истории армян-

ской поэзии 1851-1855 гг. Она способствовала демократизации литературы, участвовала в решении одного из насущных вопросов нового времени - "создании светской песни на доступном народу разговорном языке",¹² - справедливо пишет современный исследователь. Впрочем, на роль тартуских армянских поэтов конца 1840-х-1850-х гг. в истории армянской литературы обращали внимание уже и дореволюционные историки словености.¹³

По инициативе В. Аскаряна, одного из идейных руководителей армянского студенчества в Тарту, был организован литературный кружок, который собирался раз в неделю у Г. Акимяна, старосты армянского объединения, и П. Симоняна. На заседаниях кружка читались и обсуждались произведения его участников, дискутировались актуальные проблемы армянской литературной жизни, устраивались литературные вечера.

Высшим авторитетом для тартуских армян был Х. Абовян. В их среде господствовал подлинный культ Абовяна, который не был лишь данью личного уважения к памяти великого предшественника, но обусловлен более глубокими причинами идеологического порядка: студентам 1850-х гг. были близки просветительские идеи Абовяна, его патриотизм, его борьба за новый армянский язык и новую литературу. "Для молодых армянских просветителей пребывание в Дерпте так же, как и учение в университете, являлось своеобразным служением родному народу, - пишет С.Г. Арешян. - Они не были заинтересованы в дипломах, их не привлекали преимущества, которые давало высшее образование, они считали, что должны овладеть знаниями для того, чтобы иметь в дальнейшем возможность просвещать родной народ".¹⁴ Такая высокая патриотическая цель, действительно, объединяла всех тартуских армян 1850-х гг., этих первых ласточек армянского национального возрождения. Она способствовала тому, что все студенты после завершения образования в Тарту посвятили себя реальному служению отчизне и внесли ценный вклад в развитие армянской культуры в качестве ученых, писателей (кроме вышеперечисленных еще и Пугинян, автор известной комедии "Маклер Хахо"), педагогов (Г. Хатисян, А. Папаян, М. Придонян, Г. Бархударян и др.), журналистов, врачей и т.д.

Заметим, кстати, что ученик Х. Абовяна, уже упоминавшийся выше, Г. Акимян во время одной из своих поездок на родину посетил вдову писателя и получил от нее рукопись его романа "Раны Армении", которую он позже, в 1858 г., и напечатал.

Тартуские армянские студенты были одними из первых читателей бессмертной книги Х. Абовяна.

Армянские студенты в Тарту не замыкались в своем узком кругу. По воспоминаниям А. Ротиняна, армяне входили в одну из немецких корпораций; впрочем, по его словам, "наши связи были более формальными, нежели деловыми", поскольку дух корпораций, их занятия не соответствовали направлению деятельности армянских студентов, их духовным потребностям.¹⁵ Известно, что скончавшийся в Тарту В. Аскарян сотрудничал в журнале "Das Inland".¹⁶ Один из армянских студентов, Николай Шароян, научился, по словам А. Ротиняна, прекрасно говорить "по-фински" (т.е. по-эстонски) и иногда выполнял роль переводчика.¹⁷

К концу 1855 г. число армянских студентов в Тарту резко сократилось, и к 1858-59 гг. последние могикане этого поколения завершают свою учебу в университете.

Но через несколько лет новая группа армян появляется в старинном городе на Эмайыги, Г. Хатисян, возвратившись из Тарту в Тбилиси, открыл там в 1852 г. пансион, в котором, между прочим, преподавал и другой выпускник Тартуского университета - П. Симонян. В августе 1859 г. Г. Хатисян везет десять выпускников своего пансиона в Тарту, чтобы подготовить их к поступлению в университет. В 1860-61 гг. мы и видим их в стенах университета. К сожалению, все они очень скоро покинули его, не завершив образования, и не сумели продолжить славных традиций предшествующего поколения армян.¹⁸

Если так можно выразиться, следующая волна армянских студентов падает на 1870-е гг. Ее представляют врач, общественный деятель и фольклорист Левон Тигранян,¹⁹ врач и писатель Микаэл Мириманян, братья Мкртч и Карапет Эдилханяны, Арутюн Балеоз, Самсон Майсурия и некоторые другие. Они пытались продолжить традиции поколения армянских студентов 1850-х гг.: организовали нечто вроде маленького армянского общества, получали из Тифлиса и Константинополя отечественную периодику, приобретали армянские книги, устраивали собрания, на которых читали и обсуждали свои переводы. Члены кружка занялись переводом на армянский язык специальных терминов, а М. Эдилханян и Л. Тигранян даже решили взяться за составление немецко-армянского словаря, но не довели его до конца. Последним представителем этой "волны" был С. Майсурия, поки-

нувший Тарту в 1882 г. Студенты поколения 1870-х гг. все же ни по размаху своей деятельности, ни по ее влиянию на развитие армянской культуры не смогли достичь уровня своих предшественников 1850-х гг.²⁰

Вслед за тем отдельные армянские студенты время от времени продолжают появляться в стенах университета. Петрос Аргутян, возвратившись из-за границы, именно здесь сдает экзамен на доктора медицины с тем, чтобы занять позже профессорскую кафедру в Казани. В 1883 г. в Тарту защищает докторскую диссертацию кизлярский врач Тер-Григорян, автор ряда трудов по различным областям медицины. Всего, по подсчетам Л. Тиграняна, в так называемый немецкий период истории Тартуского университета (до 1892 г.) в Тарту побывало 52 армянина.

Число армянских студентов в Тарту значительно увеличивается в самом конце XIX - начале XX в. в связи с переводом университета и Ветеринарного института на русский язык преподавания. По нашим подсчетам (на основе материалов Центрального государственного исторического архива Эстонской ССР в Тарту), в этот период в Тартуском университете занималось 200 армян, считая не только официально имматрикулированных студентов (их примерно 145), но и вольнослушателей, слушателей фармации, учеников Повивальной и Зубоврачебной школ при университете, а также тех лиц, которые приезжали в Тарту для сдачи государственных экзаменов или защиты диссертаций. Кроме того, примерно с десятков армян учился в Ветеринарном институте и около трех десятков после Первой русской революции на Частных университетских курсах профессора М.И. Ростовцева.

Армянские студенты принимают активное участие в местном революционном движении, многие из них уже прибывают сюда "политически неблагонадежными" и сразу же оказываются под надзором полиции. В процессе участия в общем революционном "деле" укрепляются связи между студентами разных национальностей, в том числе и между армянами и эстонцами.

Еще в середине 1890-х гг. видным деятелем общества "Конкордия", объединявшем в эти годы, в основном, тартуских марксистов, был студент Ветеринарного института Василий Вартамян, выпускник московской Петровско-Разумовской сельскохозяйственной академии, находившийся в 1893-96 гг. в Тарту под строгим полицейским надзором.²¹ Именно В. Вартамян вместе с руководителем группы тартуских марксистов В. Мальянтвичем

председательствовал на одной очень важной сходке студентов в помещении общества "Конкордия", где обсуждался вопрос об общих действиях студентов России.²²

Видной деятельницей тартуского революционного движения 1907-09 гг. была вольнослушательница университета, первая армянка в его стенах Астгика Григорянц, чей образ запечатлелся в памяти многих участников бурных событий тех дней. Она судилась по громкому процессу "Юрьевской организации партии социалистов-революционеров" в Таллине в 1909 г., по которому проходила и большая группа русских и эстонских деятелей, а также представителей других национальностей (в том числе замечательный осетинский поэт Цомак Гадиев).²³

В архивных делах сохранились следы участия в революционном движении тартуского студенчества В. Авакяна, Е. Мирзяна, П. Тер-Ованесяна, Г. Бартавяна, И. Тертеряна, К. Мамуляна, Г. Лукасяна и др.

В революционных событиях 1917 г. принимал участие студент университета Григорий Медникян, позже заслуженный деятель науки Арм. ССР, профессор, один из виднейших армянских медиков. В своих неопубликованных воспоминаниях Г. Медникян пишет, что в Тарту у него установились близкие отношения с многими эстонцами и он даже выучился эстонскому языку.²⁴

В начале XX в. в Тарту функционировало и несколько армянских студенческих организаций, впрочем немногочисленных и не очень влиятельных. С 1909 г. до Первой мировой войны существовало Закавказское армянское землячество студентов Юрьевского университета, одной из целей которого было, согласно его уставу, "составление, чтение литературных произведений и устных докладов на темы, интересующие земляков".²⁵ Общество насчитывало 15-20 членов, выписывало армянские газеты и журналы, проводило лекции, литературные собеседования и вечера, на его заседаниях зачитывались рефераты на научные и литературные темы. Общество было весьма бедным и зачастую не имело своего помещения. Его политический облик не совсем ясен.

Правое, буржуазно настроенное армянское студенчество в 1913-15 гг. объединялось в корпорацию "Armenia", также проводившую вечера.²⁶

На вечерах этих обществ, в особенности Закавказского армянского землячества, могли присутствовать и представители эстонской общественности и таким образом знакомиться с армянской культурой.

Мы видим армян и в составе, по существу, социал-демократического Общества кавказских студентов, подавляющее большинство в котором составляли грузины. Однако во главе этой организации некоторое время стояли братья Минас и Вартан Тер-Микаэляны. Общество проводило так называемые "Кавказские вечера".

Симптоматично участие армян в самой левой легальной организации Тарту — Обществе русских студентов, фактически интернациональном по своему составу и объединявшем передовое, близкое к социал-демократам тартуское студенчество без различия национальностей.

В 1895 г. членом Общества русских студентов был Леонид Спендиаров, еще раньше посещавший его заседания.²⁷ Л. Спендиаров, старший брат классика армянской музыки Александра Спендиарова, в 1892 г. был арестован за активное участие в студенческой сходке и исключен из Московского университета, где он тогда учился. Не без труда ему удалось поступить в Тартуский университет, где он под руководством проф. Ф. Левинсона-Лессинга успешно занимается геологией, готовя магистерскую диссертацию. К сожалению, многообещающий путь талантливого ученого-геолога был прерван его преждевременной смертью в 1897 г., когда Л. Спендиарову было только 28 лет. Отец передал его коллекцию и библиотеку Тартускому университету и для увековечения памяти Л. Спендиарова выделил большую сумму денег в фонд международной премии имени сына, выдаваемой за выдающиеся труды в области геологии.

С 1909—10 гг. активными членами Общества русских студентов становятся уже упоминавшиеся выше братья Вартан и Минас Тер-Микаэляны, которые в 1911—15 гг. последовательно стоят во главе организации, занимая пост председателя, и энергично борются с властями за ее права.²⁸ За их действиями тщательно следит полиция, в их квартире устраиваются обыски и т.д.

Таковы обрисованные в самых общих чертах основные вехи истории армянского студенчества в Тарту.

Л и т е р а т у р а

¹ Wilhelm S t i e d a. Die Entwicklung des Buch-Gewerbes in Dorpat, "Archiv für Geschichte des Deutschen Buchhandels", VII, 1882, S. 187, 191. В некрологе J. Chr. Schünmann'a отмечалось, что именно он завел в своей тартуской типогра-

Фии армянский шриффт - см. "Das Inland", 1840, Nr. 17, S. 271.

- 2 См.: П. А к о п я н. Хачатур Абовян. Жизнь, творчество, время (1809-1836). Ереван. Изд. АН Арм. ССР, 1967, с.372-659 (на армянском языке). См. также: П.О. А к о п я н. Хачатур Абовян и общественные деятели Эстонии 30-х годов XIX века. - "Известия АН Арм. ССР. Общественные науки", 1960, № 5-6, с. 157-172; Р. А к о р j а н. Н. Abovjani Tartu-aegne praevik. - "Keel ja Kirjandus" 1964, nr. 6, lk. 339-346.
- 3 Е.А. Н е р ш а н н. Das Russische Armenien, von Armenischen Schriftstellern geschildert. - "Dorpater Jahrbücher für Litteratur, Statistik und Kunst, besonders Rußlands", 1835, V.IV, N. 5, S. 385-420, N. 6, S. 502-520.
- 4 См. об этом С.Г. А р е ш я н. Армянская печать и царская цензура, Ереван, Изд. АН Арм. ССР, 1957, с. 125-133. Ср. воспоминания д-ра О. Думберга о С. Налбандяне (сб. "Современники о Хачатуре Абовяне. Сост. Грайр Мурадян". Ереван, Изд. Арм. филиала АН СССР, 1941, с. 107 и след.).
- 5 Кстати, настоятельная потребность в создании подобной монографии давно назрела. Старый и для своего времени весьма основательный обзор Л. Тиграняна "Немецкий университет в Дерпте и его армянские студенты. 1830-1892 гг." ("Дума", 1903, № 5, с. 5-33, № 6, с. 54-86; на арм. языке), к которому продолжают обращаться чуть ли не все исследователи, пишущие о тартуском культурном гнезде, уже устарел и не исчерпывает всех материалов. Появившиеся в 1940-1950-е гг. за границей работы Арташеса Абегамяна тоже ни в коей мере не восполняют отсутствия такой монографии.
- 6 В 1849 г. Х. Авакян переложил с латинского на древнеармянский язык "Гаудеамус". Перевод принес ему заслуженную славу и известность. Позже Х. Авакян переложил с немецкого на грабар "Песню конгрегации", привлекущую внимание студенчества своей патриотической идеей. См. об этом: Э.А. А к о п я н. Кэропэ Патканян (Жизнь и творчество). Ереван, Изд. АН Арм. ССР, 1975, с. 42-43.
- 7 Александр Р о т и н я н ц. Из жизни дерптских армянских студентов."Арзаганк", 1892, № 107 (на арм. языке).

- 8 В частности, известный в будущем поэт и переводчик Г. Бархударян именно в Тарту выучился армянскому языку (см.: Геворг Бархударянц, Отрывок из моих ненапечатанных мемуаров. - "Тараз", 1911, № 2 и 4; на арм. языке). Впоследствии он любил повторять это своим ученикам (см. письмо доцента П. Сотникяна автору этих строк от 22.УШ.1864 г.). О жизни и деятельности Г. Бархударяна см.: Б. С и с я н. Геворг Бархударян, Жизнь и общественная деятельность. Сборник научных трудов аспирантов Арм. гос. пед. института им. Х. Абовяна, № 3, 1969, с. 59-122 (на арм. языке); Б. С и с я н. Геворг Бархударян (жизнь и творчество). Автореферат канд. диссертации. Ереван, 1975.
- 9 Армянская поэзия в переводах В.А. Брюсова. Ереван, Арм. гос. издат., 1956, с. 54.
- 10 См.: Э.А. А к о п я н. Цит. соч., с. 13-19, 37-51.
- 11 "Ардзаганк", 1892, № 108.
- 12 Э.А. А к о п я н. Цит. соч., с. 38-39. О творчестве тартуских армянских поэтов см. также: Б. С и с я н. Армянские поэты 50-60-х годов дерптского периода. - Научные труды Арм. гос. пед. института им. Х. Абовяна. Серия армянской литературы. № 1, 1968, с. 403-418.
- 13 См.: Вр. П а п а з я н. История армянской литературы. Тифлис, 1910, с. 362 (на арм. языке); Л е о. Литература восточных армян. Вена, 1928, с. 21-23 (на арм. языке).
- 14 С.Г. А р е ш я н. Цит. соч., с. 128. Нужно учесть, что многие армяне не были формально зачислены в число студентов Тартуского университета, они занимались в качестве вольнослушателей или же самостоятельно (Р. Паткянян, Г. Бархударян, Ф. Папанян, Хубиян, Казарян и некоторые другие).
- 15 "Ардзаганк", 1892, № 108.
- 16 "Das Inland", 1858, Nr. 14, S. 236. Ср.: "Das Inland", 1858, Nr. 18, S. 297-298.
- 17 "Ардзаганк", 1892, № 110.
- 18 См. об этом: Л. Т и г р а н я н. Немецкий университет в Дерпте и его армянские студенты. - "Лума", 1903, № 6, с. 74-77 (на арм. языке).

- 19 Л. Тигранян настолько полюбил Тарту, что после того, как в 1884 г. по "высочайшему повелению" был выслан из Еревана за "организацию тайного противозаконного сообщества среди армянского населения", местом жительства выбрал именно этот старинный эстонский город. В Тарту над Л. Тиграняном был установлен строгий полицейский надзор. Впрочем, он пробыл здесь недолго и вскоре отправился за границу (ЦГИА ЭССР, ф. 296, оп. 99, 1885 г., ед. хр. 18, лл. I-15). По-видимому, причинами аналогичного порядка объясняется пребывание в Тарту в 1898-99 гг. фольклориста Саркиса Камалаяна, занимавшегося в университете в качестве вольнослушателя.
- 20 Л. Т и г р а н я н. Немецкий университет в Дерпте и его армянские студенты. - "Дума", 1903, № 6, с. 77-85 (на арм. языке).
- 21 См.: ЦГИА ЭССР, ф. 325, оп. I, 1080.
- 22 См.: ЦГИА ЭССР, ф. 404, оп. I, 40II, лл. 75-76; ф. 325, оп. I, д. 983, лл. 44-44 об.
- 23 ЦГИА ЭССР, ф. 296, оп. 107, д. 960, лл. 23, 50-50 об., 54, 55, 59-61; ф. 402, оп. 7, д. 419, л. 178, д. 599, лл. 89, 104, д. 663, л. 124, д. 757, л. 2.
- 24 Г.А. М е д н и к я н. Мои воспоминания (машинопись; хранится у автора этих строк), стр. 5.
- 25 ЦГИА ЭССР, ф. 402, оп. 7, д. 723, л. I.
- 26 ЦГИА ЭССР, ф. 402, оп. 7, д. 819, лл. I-II.
- 27 ЦГИА ЭССР, ф. 402, оп. 7, д. 190, лл. 51, 53, 58.
- 28 Там же, лл. 135 и след.

УЧЕБНЫЕ ПРОГРАММЫ АБОВЯНА В ДЕРПТСКОМ УНИВЕРСИТЕТЕ

П.О. Акопян

Начало XIX века было одним из самых трагических периодов в социально-политической и духовной жизни армянского народа. Нескончаемые бедствия, нанесенные столетиями господства персидских и турецких поработителей, разделение страны между враждебными государствами, потеря национальной самостоятельности

ности, периодическое и насильственное переселение, политика ассимиляции и преследования в отношении армянского языка и религии привели страну и народ к невиданному разорению и духовному обнищанию. Поредело население, были разрушены некогда цветущие города и деревни, закрыты учебные заведения, заглохли центры духовной культуры. Образовалась пропасть между древней армянской цивилизацией и современностью. Народ больше не понимал классического гайканского языка, на котором в течение более чем тысячи четырехсот лет создавались памятники армянской духовной культуры. На смену общенародному армянскому языку пришли засоренные татаро-турецкими словами местные диалекты, которые были понятны лишь узким кругам и не были в состоянии сплотить силы нации, подготовить её к духовным свершениям и устремить к борьбе за высокие идеалы. Кровь и меч врага, страх и ужас господствовали повсюду, подавляя любую, даже самую незначительную попытку к сопротивлению. Это было время, когда гибель армянского народа казалась неминуемой.

Но началась упорная борьба, борьба пером и мечом, в которой ценой огромных жертв армянский народ завоевал право на существование.

Надежда на близкое освобождение, исходящая от России, титанические усилия сынов отечества положили начало духовному возрождению и пробуждению, которое неразрывно связано с заветным именем Хачатура Абовяна.

Еще с раннего детства, воспитываясь и обучаясь в Эчмиадзинском монастыре и будучи предопределенным к духовному званию, Абовян полагал, что волею провидения предписана ему великая миссия просвещения армян и во имя ее он трудится, размышляет, молится. Но лучше выслушаем его признание: "Жить и умереть для отечества – вот задача, выбранная мною еще с самых юных лет! Будучи еще отягченным как бременем деспотизма, так и невежества, не имея опоры и, даже, еще никакого понятия о влиянии европейского образования, никаких средств к достижению предначертанной мною цели, одну я эту питал в душе мысль, одним я этим возгорался желанием... первая клятва, данная мною перед алтарем святых наших отцов, горькие слезы, пролитые над их гробом, вздохи глубокие, посвященные дорогому их праху – были то – да быть им тайными моими ангелами-хранителями и открыть мне путь пожертвовать собой в пользу оставленных ими, осиротелых их детей".¹ И в путевых

размышлениях "Поездка к развалинам Ани" (1847 г.), читаем: "Я надеялся, не зная о действиях Петра Амьенского ни слова даже, освободить несчастное тогда мое отечество от ига варваров, если посчастливится мне припасть к ногам европейских монархов и попросить у них помощи".²

Те знания, мировосприятие и опыт, которые приобрел Абовян в отечественных учебных заведениях - в кельях Эчмиадзинского монастыря и в Тифлисской школе Нерсисян, были очень скудны и недостаточны для подготовки к осуществлению его призвания учителя и наставника нации. Он сам великолепно сознавал это, когда годы спустя писал: "Не просвещая себя прежде, так говорил во мне внутренний голос, невозможно будет мне быть угодным к чему-нибудь".³

До лета 1829 г. все его попытки достигнуть заветной цели терпели неудачу: "Неоднократно покидал я в этом намерении отцовский дом, убегал, сам не зная куда... Покушения, затруднения, встречавшиеся мне при этих бесполезных стремлениях, бедность и даже опасности - ничего, ничего не могло погасить во мне душевное это пламя".⁴

Освобождение Восточной Армении и победное продвижение русских войск до подножья седого Арарата окрыляют надеждой Абовяна. А некоторое время спустя встреча его с профессором Дерптского университета Иоганном Яковом Фридрихом Парротом (1791-1841), совместное славное восхождение на вершину библейской горы и бескорыстное содействие Паррота помогают преодолеть все препятствия; вечером 3 сентября 1830 г. Абовян прибывает в Дерпт, чтобы в течение более 5-ти лет упорно трудиться, учиться, совершенствоваться, духовно возродиться и своим мировоззрением и взглядами стать в один ряд с самыми передовыми мыслителями эпохи. Об этом говорилось много; мы не желаем повторяться, а хотим лишь шаг за шагом проследить за исполнением программы, которую составил профессор Ф. Паррот для образования и воспитания своего армянского ученика.

Но прежде сделаем небольшое отступление.

Студенческое дело Абовяна, которое ранее хранилось в Государственном историческом архиве Эстонской ССР, а с 1964 г. - в Музее литературы и искусства им. Е. Чаренца в Армении, к сожалению, имеет большие пробелы. Преобладающая часть сохранившихся документов касается финансовых вопросов. С их помощью можно со всеми подробностями узнать какого числа, какого месяца, какого года была выдана ему стипендия, но не-

возможно выяснить, когда, у кого и какие предметы им изучены, какие экзамены сданы и какие получены оценки. В деле отсутствуют даже те единичные подлинники или черновики отношений и заявлений Абовяна, копии которых случайно сохранились в его личном архиве.

Нельзя не учитывать и того обстоятельства, что на студенческом деле Абовяна имеется надпись: "Vol. I", что позволяет предполагать, что в свое время существовало и второе дело, в котором должны были храниться материалы и программы учебного характера. Это дело нужно считать утерянным, и сведения о ходе его обучения и учебных планах следует искать в дневниках и письмах Абовяна и других косвенных источниках.

На основании этих отрывочных материалов и составлена данная статья.

Принципы понимания законов развития общественной и духовной жизни нации, идеалы гуманизма, которые вынашивал маститый ученый, член школьной комиссии Дерптского университета, профессор Ф. Паррот, и, в частности, его озабоченность судьбой армянского просвещения должны были найти свое конкретное воплощение в обучении армянского дьякона — Хачатура Абовяна. Если бы составленная для этого программа дала предполагаемые результаты, Ф. Паррот рекомендовал бы руководителям Министерства народного просвещения и Главному управляющему Закавказским краем, графу Паскевичу-Эриванскому повторить этот эксперимент в более широком объеме: "Я не осмеливаюсь предложить высокому начальству пространный и дорогостоящий план; мне пришла идея предложить сначала простой опыт", — говорится в его докладной записке от 5 марта 1830 г.⁵

В чем суть этого опыта?

"В бытность мою в Армянской области, — писал в той же записке Ф. Паррот, — я часто имел случай убедиться, что хорошо одаренный и весьма деятельный армянский народ из-за недостатка в надлежащем руководстве, находится на весьма низкой ступени умственного развития. Даже о христианской вере, которую исповедует армянский народ, он имеет крайне неудовлетворительные сведения и еще меньше проникнут высоким учением этой веры, несмотря на большой почет, которым пользуется армянское духовенство. ...Вся Эриванская область и Нахичевань, настоящая родина армян, не исключая даже Эчмиадзина, местопребывания патриарха, не имеет ни одного учебного заведения.

Армянин..., - пишет далее Ф. Паррот, - гордится своим религиозным исповеданием, которое ему всегда представляют, как самое самобытное и исторически обоснованное... это религиозное сознание армянина и... является тем пунктом, с которого только и можно приступить к умственному развитию этой нации. Осуществление этого, однако, нельзя требовать от армянского духовенства, которое само, за исключением некоторых единичных достойных мужей, едва ли находится на более высокой ступени умственного развития, чем народ. Подготовка учителей для народа из среды самой нации представляется в данном случае самым необходимым и целесообразным средством; причем выбор должен был бы по возможности пасть на таких лиц, которые в то же время готовятся к духовному званию".⁶

Предопределенный для духовного звания двадцатилетний Абовян был подходящим кандидатом. Он не только горел желанием - посвятить себя просвещению родного народа, но и уже знал древний и новый армянские языки, историю своей нации и церкви, а также, благодаря самообразованию и учебе в Тифлисской школе Нерсисян, выучил русский, и частично, латинский языки. Но чтобы стать учителем, полностью удовлетворяющим нужды соотечественников, необходимо было изучить также историю, географию, немецкий язык и усовершенствоваться в русском. Эти науки и языки, по мнению Ф. Паррота, Абовян должен был усвоить в течение двух лет в следующей последовательности: "За первый год он изучил бы русский язык по русским книгам; на второй год он, при его замечательной памяти и прилежании, мог бы на основании одной только практики уже настолько владеть немецким языком, чтобы изучать и немецкие труды, и брать частные уроки, и, если ему было бы дозволено, посещать одну-другую публичную лекцию".⁷

Итак, будущему армянскому народному учителю, который должен был преобразовать духовную и экономическую жизнь целой нации, необходимо было основательно знать родной язык, историю нации и церкви, немецкий, русский и латинский языки, историю, географию, арифметику и геометрию.

Программа Ф. Паррота была передана министру народного просвещения, кн. К. Ливену, а затем, после небольшой редакции - царю, для получения августейшего соизволения. Согласие Николая Первого было получено 23-го марта 1830 г.

В окончательном варианте программы отмечалась, что если Абогяну необходимо основательно подготовиться к званию учи-

теля, то он должен оставаться в Дерпте не два, а три года, чтобы в течение этого времени приобрести нужные знания не только в области наук и языков, но и изучить способы их преподавания. Несомненно, это было правильной и важной поправкой, которую упустил из виду Ф. Паррот или же преднамеренно умолчал об этом.

Первые уроки Абовян получает 10 сентября 1830 г., временно имея в качестве учителя только Ф. Паррота, который с самого начала с большим удовлетворением и безвозмездно взял на себя это тяжелое бремя. В тот же день, не будучи еще академическим студентом, Абовян меняет свой национальный костюм на студенческую форму.

В течение первого полугодия, вернее — четырех месяцев, Абовян занимается немецким и русским языками и арифметикой. Небезынтересны в этом смысле его дневниковые записи: "Первый мой урок немецкому языку; он (т.е. Ф. Паррот — П.А.) показал мне, как надо сделать тетрадь и научить этому своих учеников. Благодетель мой собственноручно написал первые образцы по коллиграфии; несколько месяцев длилось это обучение; каждое утро мы занимались разговорным языком".⁸

Сложное искусство готического письма Абовян усваивает в течение примерно двух недель, затем начинает писать и читать отдельные слова, предложения, маленькие рассказы и наизадания. С первых дней Паррот приступает к занятиям и по русскому языку, но вскоре прекращает их, поскольку знания Абовяна в этой области были достаточны и, даже, значительны.

После пятимесечных неутомимых упражнений Абовян, наконец, преодолевает языковую преграду, овладевая немецким языком как родным, своим произношением и речью вызывая удивление даже опытных педагогов.

Однако в течение этих месяцев не были упущены из виду и другие науки. С одобрения Паррота арифметикой с Абовяном занимается частный учитель Иоганн Блуменберг (1802—1848), который начинает свои занятия с конца сентября и, как видно, использует в качестве учебного пособия "Demonstrative Rechenkunst" Клаузберга.⁹ Студент экономического факультета, впоследствии профессор Дерптского университета Иоганн Федор Грасс (1806—1872) учит его географии, начав свои занятия с ноября. В первые недели Грасс переводил преподаваемый материал на русский язык, но это длилось недолго. Еще одна деталь: проверяя письменные работы Абовяна, Грасс умышленно не

исправлял всех ошибок, чтобы не приводить в отчаяние ученика.¹⁰ Третьим учителем Абовяна был ориенталист Гуидо Вильгельм Вальтер (1804-1831), который обучал истории и немецкому языку. Его занятия Абовян начал посещать с декабря 1830 года, взамен обучая его армянскому языку и помогая перевести гениальный труд армянского историка-писателя У века Моисея Хоренского на немецкий язык. Наконец, одним из первых его учителей был Мартин Асмус (1784-1844), который содержал частную школу для девиц и в свое время имел счастье быть учеником гениального Песталоцци. Однако не выяснено, каким предметом определенно занимался у него Абовян.

В первом полугодии 1831 г. (а предметы, изучаемые Абовяном, по подобию университетских, распределялись по семестрам) Абовян изучал историю древнего мира, арифметику, географию и какую-то дисциплину под названием "арифметические искусства", которую, по-видимому, и преподавал Асмус, как это видно из косвенного указания знаменитого эстонского языковеда Ф.И. Видемана (см. его неопубликованные воспоминания в Литературном музее им. Ф.Р. Крейцвальда АН Эстонской ССР).

На втором году обучения также продолжалось изучение прежних предметов - истории и географии и были начаты новые - космогония и латинский язык. С июля 1831 г. меняется учитель по арифметике. Теперь эту обязанность выполняет известный экономист, профессор Эбергардт Давид Фридлендер (1799-1869). Космогонию преподает сам Ф. Паррот, сочетая преподавание с ночными наблюдениями неба и с этой целью посещая университетскую обсерваторию. До сентября историей занимался Г.В. Вальтер, затем наступает перерыв в течение полутора месяцев, потому что 13-го сентября неожиданно умирает учитель, оставив Абовяна в глубокой скорби. Нового преподавателя он смог найти лишь в конце октября, однако его личность не удалось установить. Неизвестны и имена учителей по географии и латинскому языку, но возможно, что Абовян занимался этими предметами самостоятельно.

Самыми интересными для Абовяна были уроки по космогонии, в ходе которых он не только усваивал столь важную для его мировоззрения науку, но и совершенствовался в немецком языке. Порядок занятий был таков: Паррот читал по-немецки, Абовян же на месте переводил и в краткой форме делал записи на армянском языке, при этом учитель мог прервать объяснение и потребовать, чтобы Абовян перевел по памяти сказанное на не-

мецкий язык. Видя, что ученик его что-то неправильно понял, Паррот снова объяснял, а Абовян корректировал написанное, и так ежедневно. За короткое время Абовян не только изучил данный предмет, но и по лекциям Паррота составил учебник по космогонии (на армянском языке), по которому в дальнейшем, по возвращении в Армению, занимался со своими учениками. Это пособие сохранилось. Стало очевидным, что популярные лекции Паррота были глубоко научны и основывались на исследованиях известных астрономов прошлого — Гершеля, Ольберса, Ньютона, Галлера и др.

Из предметов, изучаемых в течение первых лет, самым трудным была арифметика. Преподавание Блуменберга, как видно, не дало ожидаемых результатов, и поэтому Паррот обратился к помощи профессора Фридлендера. Однако трудности были преодолены не сразу. Абовян прилагает большие усилия, пока надлежащим образом не усваивает арифметику. Вот выдержка из его дневника: "Во время урока я затруднился объяснить какое-то арифметическое правило, заданное профессором." Много раз объяснял я вам это, — сказал он — и сейчас все исчезло из вашей памяти". Эти его слова бесконечно смутили меня. Лучше бы он так не говорил. Вот почему я дал себе клятву — никогда не говорить так с моими учениками, а повторять им до тех пор, пока они не поймут в достаточной мере". II

Учеба Абовяна не ограничивалась лишь отдельными предметами. Паррот заботился и о том, чтобы параллельно Абовян приобретал и педагогический опыт, поэтому он посещает и Дерптскую учительскую семинарию, но не в качестве ученика, а в определенные часы и с определенной целью — восполнить пробелы по истории, изучить способы преподавания арифметики, упражняться в пении и приобрести теоретические и практические знания по педагогике, имея наставником смотрителя семинарии, известного эстонского педагога Дитриха Гейнриха Юргенсона (1804—1841).

Первые специальные предметы в расписании Абовяна в качестве дополнения к зарнее утвержденной программе появляются с середины 1832 г.

Когда в начале этого года Паррот вместе с Абовяном обсуждает предметы, которые он должен проходить, он находит целесообразным изучить и хирургию. Так как это было не по душе Абовяну, Паррот по-отечески наставляет его и говорит: "Вы должны постараться изучить все то, что необходимо для

учителя такого народа, каким являются армяне. Ваша заслуга не забудется и навечно останется в сердце вашего народа, если вы распространите все то, что необходимо для его начального образования и подготовите честных граждан для вашего народа. Просвещение нации более благородное и незабываемое дело, чем забота о личном развитии и самоусовершенствовании".¹²

В 1832 г., а затем в начале 1833 г. арифметика по-прежнему занимает одно из первых мест в учебной программе Абовяна, также как и латинский, который он изучал самостоятельно. С весны 1833 г. прибавляются новые предметы — геометрия и физика, которые преподавал Ф. Паррот. Как во время занятий по космогонии, так и параллельно занятиям по геометрии и физике, составляются соответствующие учебники, по которым в дальнейшем Абовян занимался со своими учениками. Из этих учебников сохранилась только рукопись пособия по геометрии.¹³

В 1833 г. Абовян изучал еще один предмет у проф. Иоганна Мартина Христиана Бартельса (1769—1836), которым он был особенно доволен. Судя по специальности Бартельса, по-видимому, это была алгебра, но, возможно, и естествознание.

В сентябре 1833 г. завершается трехгодичный срок обучения Абовяна в Дерпте, хотя Паррот, а также ректорат Дерптского университета, не считали его готовым к своему будущему призванию. Абовян еще не слышал ни одной университетской лекции даже по самым важным предметам, которые были необходимы для его развития и будущей деятельности в армянской среде. Предприняв необходимые шаги в начале июня, Дерптский университет через месяц (II-го июля) получает, наконец, высочайшее соизволение — продлить срок обучения Абовяна еще на один год.¹⁴ И он с наивысшим напряжением сил использует это время.

Кроме геометрии и физики, во второй половине 1833 г. и в первой половине 1834 г. Абовян изучает логику и психологию у профессора Бениамина Еше (1762—1842), с этой целью посещая его лекции и принимая участие в семинарах. После завершения курса, для Абовяна организуется специальный экзамен, который он блестяще выдерживает. Сохранилось свидетельство профессора, выданное ему по этому поводу.¹⁵ Одновременно Абовян самостоятельно продолжает изучение истории, составляя параллельно армянский учебник и по этой дисциплине. Рукопись его в двух вариантах (на древне- и новоармянском языках) хранит-

ся в архиве писателя и опубликована в наше время.¹⁶ Затем он слушает лекции и по антропологии, однако нам не удалось выяснить имя преподавателя.

В начале 1834 г. в расписании Абовяна вновь появляются новые предметы — экономика, домоустройство, земледелие, которые преподавал профессор Иоганн Фридрих Шмальц (1781—1847). Более того, с весны этого года Абовян переходит в Алт-Кустгоф и несколько месяцев в местной школе земледелия практикуется под руководством профессора Шмальца.

Готовя Абовяна к званию учителя и наставника народа, Паррот не ограничивался лишь теоретическими предметами. Он считал обязательным для своего воспитанника серьезное изучение и ремесла, советуя с этой целью обратиться к лучшим дерптским мастерам. Из дневников и других источников узнаем, что Абовян постепенно выучился стекольному, переплетному, пекарскому делу, шитью и рукоделию, способу получения сахара из свеклы, стеклографии, литографии и т.д. Помимо этого, он проявлял особый интерес к языкам и в течение 1833—1834 гг. с помощью матери известного лексикографа Владимира Даля — Юлии Даль, изучил английский и французский языки, а также научился играть на фортепиано и других инструментах (гитара, фисгармония).

Прекрасной школой духовного и нравственного самосовершенствования для Абовяна являлся семейный круг его дерптских друзей, где армянский дьяк был желанным гостем и часто проводил свой досуг. Перед ним всегда были гостеприимно распахнуты двери домов его наставников и друзей — профессоров Э.Д. Фридлиндера, Карла Моргенштерна (1770—1852), Иоганна Фридриха Леберехта Шмальца, госпожи Кристине Эшшольц, художника А. М. Хагена (1794—1878), преподавателя математики Пауля Конрада Соколовского, пастора Янского собора Карла Генриха Константина Гееве (1796—1856), госпожи Юлии Даль. И в этом случае выбор производил Ф. Паррот, лично сам вводя своего подопечного в названные семьи и знакомя с ними. А если Абовян неожиданно с кем-нибудь знакомился сам, Паррот расспрашивал его о новых друзьях, осведомляясь, не мешают ли они достижению предназначенной для него цели.

Вот почему Абовян не только вскоре находит прекрасных товарищей и друзей, но и проходит очень важную школу семейного воспитания, которой был лишен на родине, так как, с девяти лет покинув родной дом и попав в монастырскую среду,

приобщился к строгому монашескому быту.

Вышесказанное подтверждается и следующим красноречивым свидетельством самого Абовяна: "Он (Ф. Паррот - П.А.) с первого дня моего пребывания в Дерпте потребовал ни с кем не общаться без его ведома и именно поэтому я постепенно нашел самый лучший и почтенный круг в домах господ профессоров. У многих я чувствовал себя так, как в родном очаге. Их пример, их образ жизни, мышления были для меня лучшей школой. Они не только стремились доставить мне изысканные наслаждения, но и интересовались даже самыми незначительными обстоятельствами моей жизни, и при этом никогда не позволяли себе какого-либо неосторожного слова, которое могло бы в какой-то степени унижить мою религию, мою нацию, наше духовенство, наши национальные обычаи. Если благодетеля моего не было в городе, то другие брали на себя эту обязанность... И как часто, растроганный, слушал я и от души радовался, когда они хвалили мой народ, наших славных предков, нашу историю. Как часто благодетель мой говорил мне в лицо, что навсегда забудет меня, если я не останусь настоящим армянином..."¹⁷

В мае 1834 г. была почти полностью осуществлена программа, составленная для четырехлетнего срока обучения Абовяна. Он закончил изучение всех наук и ремесел, необходимых для его будущей деятельности. В одном из писем перечисляются эти предметы - всемирная история, география, арифметика, геометрия, естествознание, физика, логика, психология, антропология, земледелие, музыка, пение, немецкий и латинский языки. Необходимо было подтвердить это соответствующим образом. После предварительного совещания с Ф. Парротом, 29-го мая 1834 г. Абовян подает прошение Школьной комиссии университета и просит для получения права частного обучения проэкзаменовать его по истории, географии, арифметике, геометрии, естествознанию, русскому языку, а также определить степень его знаний немецкого и латинского языков.¹⁸

Ректор Иоганн Христиан Моёр (1786-1858), идя навстречу пожеланию Абовяна, поручает профессорам Бартельсу, Парроту, Блуму, Нейе и преподавателю русского языка Тихвинскому проэкзаменовать его по указанным наукам и языкам и сообщить мнение комиссии в письменной форме.¹⁹ Абовян успешно сдает экзамены, однако, неизвестно из каких соображений, ректорат университета решает выдать ему надлежащее свидетельство лишь перед возвращением на родину.²⁰

Та часть учебной программы Абовяна, которую он должен был осуществить в Дерпте, в середине 1834 г. была полностью завершена. Но Абовян не спешил возвращаться на родину и после этого почти полтора года пробыл в Дерпте. В чем же причина его задержки?

Абовяну необходимо было еще познать внешний мир, он не был знаком с жизнью европейских народов, формами организации учебы и труда. Паррот не терял надежды и упорно добивался того, чтобы при частном содействии какого-нибудь мецената или же по императорской милости Абовяну была дана возможность побывать в Западной Европе, посетить Германию, Италию и, особенно, Венецию, где находилась конгрегация и академия армянских мхитаристов, ознакомиться с их деятельностью и просветительским опытом. С этой целью Паррот просит содействия у известного русского поэта В.А. Жуковского (1783-1852), обращается также к другим, однако его попытки были тщетны.²¹ По этой и другим причинам зимой 1834-35 гг. Абовян едет в Петербург, но возвращается, не добившись результата, и в течение еще целого года находится в Дерпте, готовясь к возвращению.

Характеру Абовяна, однако, было чуждо праздное ожидание. Это время он использует для изучения новых предметов и искусств или же совершенствования в уже известных. Много времени уделяет он пению и музыке в теоретическом и практическом смысле, имея учителями доктора Иоганна Фридриха Брока (1803-1855), Эмиля Августа Генриха Гершельмана (1810-1854), студента Йозефа Амадеуса Койльрафа (1806-1837) и известного музыканта Иоганна Бениамина Гросса (1806-1848). Углубляет свои знания по астрономии, концентрируя внимание, в частности, на гелиоцентрической теории Коперника; слушает лекции по основам химии под руководством заведующего химической лабораторией университета - Карла Клауса.

В течение последних полутора лет Абовян под руководством историка Карла Людвига Блюма (1796-1869) начинает заниматься и исследовательской работой, подготавливая обширное исследование по истории и этнографии армянского народа. Работа заслужила одобрение, было принято решение об опубликовании ее в ежегоднике Дерптского университета. Публикация, однако, задержалась, а рукопись впоследствии была затеряна. Сохранились лишь отдельные фрагменты, которые показывают, что работа представляла большой теоретический интерес и охватывала

огромный фактический материал.²²

В январе 1836 г. Абовян возвращается на родину, чтобы жить и трудиться среди соотечественников, чтобы использовать свои знания, опыт и навыки для просвещения родного народа и преобразования духовной и экономической жизни Армении.

Краткое свидетельство на немецком и русском языках, выданное ему ректором университета, отмечая достигнутые им успехи и знания ни в коей степени не отражает того напряженного труда, сомнений, мучительных исканий и всех тех препятствий, которые он преодолел во имя своей великой цели на благо своего народа.²³

Какую роль в дальнейшем сыграл Абовян в армянской действительности? Выдержала ли испытание временем программа просвещения армянского народа, выдвинутая проф. Ф. Парротом и одобренная школьной комиссией Дерптского университета?

Обстоятельные ответы на эти вопросы увели бы нас далеко и, кроме того, Абовян — как мыслитель и писатель, как основоположник новой армянской литературы, литературного языка и педагогики, зачинатель новых путей политической ориентации армянства и истории его духовной культуры — личность настолько известная, что, на наш взгляд, констатировать это излишне.

Отметим только, что после возвращения из Дерпта, армянское духовенство всячески препятствовало его деятельности, отказываясь доверить ему руководство монастырской школой и подготовку учителей для народных школ.

И хотя бы для того, чтобы частично осуществить свою заветную цель, Абовян был вынужден поступить на государственную службу (заявив должность штатного смотрителя уездного училища в Тифлисе). Вскоре он отказался от духовного звания, открыл частную школу (мужской пансион), которая действовала с перерывами с 1838 по 1843 гг.

В этой школе Абовян проводил занятия по учебникам, составленным его дерптскими учителями для армянского юношества, тем самым проверяя в процессе педагогической работы жизнеспособность просветительских проектов, начертанных проф. Ф. Парротом и др.

В одной из заметок, относящейся к осени 1844 года, Абовян писал по этому поводу: "Возвратившись оттуда (т.е. из Дерпта — П.А.) в нашу страну ... и взяв за образец духовный облик его (т.е. Ф. Паррота — П.А.), я начал собирать в Тифлисе во-

круг себя детей моей науки, дабы образовать и подготовить их в качестве учителей народных школ..."²⁴. Чрезвычайно показательно и то, что этих своих учеников он называет "ростками духа Паррота..." (... meine Zöglinge, die Sprößlinge seines erhabenen Geistes ...) ²⁵.

Любимые ученики Х. Абовяна - Габриел хатисян, Геворк Акимян, Геворк Гегамян, Маркиан и Александр Ротиняны, Георгий Шахназарян и др., продолжив впоследствии свое образование в Дерптском университете или в других учебных заведениях, стали своеобразными звеньями в развитии армянскими шестидесятниками идей и литературно-педагогического опыта Х. Абовяна.

Своей педагогической деятельностью, теоретическими работами и учебными пособиями они всячески способствовали популяризации наследия Абовяна и развитию армянской педагогической мысли в целом.

Л и т е р а т у р а

- 1 Х. А б о в я н. Полное собрание сочинений. Т. X. Ереван, 1961, с. 254 (на армянском языке).
- 2 Х. А б о в я н. Полное собрание сочинений. Т. VII. Ереван, 1956, с. 133 (на армянском языке).
- 3 Х. А б о в я н. Полное собрание сочинений. Т. X. с. 254.
- 4 Там же, с. 254 (оригиналы этого и вышеприведенных цитат написаны на русском языке).
- 5 Студенческое дело Х. Абовяна, л. 4 об.
- 6 Там же, л. 4.
- 7 Там же, л. 5.
- 8 Х. А б о в я н. Полное собрание сочинений. Т. VI (Дерптские дневники), Ереван, 1955, с. II (на арм. языке).
- 9 См. П. А к о п я н. Хачатур Абовян, жизнь, творчество, время (1809-1836), изд. АН Арм. ССР, Ереван, 1967, с.408-409 (на арм. языке).
- 10 Х. А б о в я н. Полное собрание сочинений. Т. I. Ереван, 1948, с. 78, также т. VI, с. 13 (на арм. языке).
- II Х. А б о в я н. Полное собрание сочинений. Т. VI, с.128.

- 12 Там же, с. 135.
- 13 Между прочим, желание изучить геометрию появляется у Абовяна в конце 1831 года, однако Паррот считает это преждевременным. А когда Абовян интересуется, кто должен заниматься с ним по этому предмету, Паррот отвечает: "Я, это я намереваюсь обучить вас самому важному и нужному из геометрии, никто другой не сможет этого сделать" ("Полное собрание сочинений, т. VI, с. 49).
- 14 См. П. А к о п я н. Хачатур Абовян, жизнь, творчество, время (1809-1836), с. 482-488.
- 15 Архив Х. Абовяна в музее литературы и искусства Армении, № 535.
- 16 Х. А б о в я н. Полное собрание сочинений. Т. V. Ереван, 1950, с. 273-458.
- 17 Х. А б о в я н. Полное собрание сочинений. Т. VIII. Ереван, 1958, с. 300-301.
- 18 Х. А б о в я н. Полное собрание сочинений. Т. X, с. 150.
- 19 Архив Х. Абовяна, № 568.
- 20 Х. А б о в я н. Полное собрание сочинений. Т. X, с. 153.
- 21 См. П. А к о п я н. Х. Абовян и В. Жуковский - "Литературная Армения", 1961, № 2, с. 86-87.
- 22 Х. А б о в я н. Полное собрание сочинений. Т. X, с. 21-58, 329-341, 361-366 и 405-408; П. А к о п я н. Хачатур Абовян, жизнь, творчество, время (1809-1836), с. 628-633.
- 23 Студенческое дело Х. Абовяна, л. 48 и ЦГИА ЭССР, ф. 402, оп. 4, д. 615, л. 8 об.
- 24 Х. А б о в я н. Полное собрание сочинений. Т. I, с. 239.
- 25 Х. А б о в я н. Полное собрание сочинений. Т. X, с. 239.

К ВОПРОСУ О РОЛИ ТАРТУСКОГО УНИВЕРСИТЕТА В
РАЗВИТИИ АФРИКАНИСТИКИ В ЭСТОНИИ

А.Д. Дридзо

На протяжении последних пятнадцати лет производились поиски материалов по истории африканистики в Эстонии. Резуль-

таты этих поисков были в свое время опубликованы как на эстонском, так и на русском языке,¹ а также доложены на нескольких конференциях, в том числе на XII Международном конгрессе истории наук.²

Разумеется, далеко не все аспекты темы были освещены в этих публикациях. Ко многим из них исследователи пока и вообще не обращались. Один из таких аспектов, представляющийся мне существенно важным, — связан с выявлением роли такого центра, как Тартуский университет, в развитии эстонской африканистики.

Между тем, аспект этот включает целый ряд моментов, имеющих немалое значение. В данном небольшом сообщении хотелось бы коснуться лишь двух из них.

Первый нацеливает нас на те книжные богатства, которые сосредоточены в Научной библиотеке Тартуского гос. университета.

В свое время мне приходилось специально заниматься африканскими фондами библиотеки. В процессе этой работы были поставлены две задачи. Прежде всего, надо было выявить, сколько книг и на какие темы имеется в библиотеке. Далее, важно было установить, в какой мере уникально это собрание. Иначе говоря, сколько книг, которыми располагает ТГУ, имеется на территории нашей страны в единственном экземпляре, отсутствует в Таллине, в Ленинграде, в Москве.

Каковы были результаты этих разысканий?

Выяснилось, что по этнографии, истории, географии, языкам Африки (и по некоторым смежным вопросам) библиотечные фонды университета располагают собранием примерно в 250 томов. Уже само по себе это выдвигает названное книгохранилище в число таких, мимо которых не может пройти ни один африканист.

Но дело не только в общем числе книг. Еще важнее то обстоятельство, что почти третья их часть отсутствует в других крупнейших книгохранилищах нашей страны, в том числе в московских и ленинградских.

Более подробно результаты всех этих разысканий были мною уже опубликованы.³ Здесь же хотелось бы заострить внимание на несколько иной стороне. Образуют ли книги, о которых идет речь, цельное собрание? Иначе говоря, могут ли они послужить базой для исследований в области африканистики?

Думается, что да.

Во-первых, в фондах Научной библиотеки есть интереснейшие источники, материалы которых еще не введены в научный оборот.

Здесь надо начать с указания на миссионерские журналы, преимущественно немецкие. Можно считать установленным, что некоторые из них наиболее полно представлены именно в Научной библиотеке Тартуского университета. Например, "Allgemeine Missionszeitschrift", издававшийся в немецком городе Гутерсло, имеется в ней за сорок лет (1874-1915 гг., кроме 1912 г.), причем ни в Москве, ни в Ленинграде его нет вообще, а в библиотеке АН ЭССР обнаружены только двенадцать годовых комплектов, да и то дублирующих тартуские (1874-1886).

Еще более полно подобран в Тарту другой журнал - "Magazin für die neueste Geschichte der Evangelischen Mission und Bibelgesellschaften" (с 1875 - "Evangelische Missionsmagazin"). Это базельское издание содержит очень много материалов по Африке (в основном по Западной и Южной). Практически нет ни одного номера, в котором таких материалов не встречается; кроме того, некоторые годовые комплекты вообще посвящены одному только этому континенту (1826 г. и др.). В Тарту базельский журнал имеется за шестьдесят один год (1816-1876 и 1912-1913), в то время как в Гос. публичной библиотеке им. Салтыкова-Щедрина есть лишь несколько разрозненных годовых комплектов (1816-1821, 1846, причем с лакунами), а в библиотеке АН ЭССР - только немногим больше (за 1825, 1826, 1831, 1832, 1834, 1839, 1841, 1844-1846, 1849-1886).

Известно, что такого рода издания представляют значительный интерес для африканистов - этнографов и лингвистов; важны они и для историков, разрабатывающих период захвата и порабощения Африки европейскими колонизаторами. Между тем, периодика, издававшаяся миссионерскими обществами, привлекается для исследования пока недостаточно, хотя критическое её использование и осмысление было бы весьма полезным.

Во-вторых, фонды тартуской библиотеки содержат ценное собрание по африканской лингвистике. Прежде всего, это тексты на ряде языков (преимущественно библии и евангелия, переведенные на мальгашский, зулу, йоруба, тви и изданные в 1850-1863 гг.); ни одно из этих довольно ранних изданий не обнаружено, например, в Гос. публичной библиотеке, хотя аналогичной литературы на языках народной Азии и Африки собрано там немало.

Далее, это лингвистические работы, самая ранняя из которых (принадлежащая перу Ольдендорпа, записавшего у вест-индских рабов — африканцев довольно большое число слов на их родных языках) вышла в 70-х гг. XVIII века. Затем назовем ряд работ Блика, грамматику языка зулу, составленную Шрёдером (1850), исследование по языку аквапим, принадлежащее Риису (1853), книги о языках Центрального Судана, о берберских диалектах, о языке тамашек, о языке нама, о синтаксисе суахили и т.п.

Создается впечатление, что на определенном этапе истории библиотеки кто-то, имевший об африканской лингвистике далеко не дилетантское представление, определенным образом повлиял на выбор книг для комплектования. Может быть, историкам книгохранилища удастся пролить свет на этот любопытный момент.

Наконец, в библиотеке университета есть и ряд работ эстовских африканистов, прежде всего, Л. Блумера. Некоторые из них были в свое время обнаружены Э. Куду.⁴

Третья область, которая весьма обильно представлена в тартуской "африкане", — это история открытия, исследования и колонизации Африки, особенно в XIX веке.

Здесь необходимо вспомнить, конечно, что до I мировой войны Тартуский университет, единственный в России, долгие десятилетия имел соглашение об обмене диссертациями со всеми германскими университетами. В результате образовался самый большой в Союзе фонд — более чем 300 тыс. работ (полученных не только из Германии, но и из других стран). При просмотре соответствующего каталога удалось обнаружить около двух десятков исследований на африканские темы, в том числе несколько — отсутствующих в Москве и в Ленинграде.

Не один десяток томов о путешествиях по различным районам Африки создает довольно полную библиотеку исследования континента со сторой половины XIX в. (а по ряду районов — и с более раннего времени) вплоть до первой мировой войны.

В региональных работах больше всего посвященных Западной Африке (почти сорок книг, шесть из которых отсутствуют в других библиотеках Союза). Восточной Африке посвящено более 20 работ (из них пять в других библиотеках не найдены); почти половина книг в этой группе связана по тематике с Эфиопией. Тридцать пять книг выявлено по югу континента, семь из них наши исследователи могут найти только в Тарту.

Мы видим, следовательно, насколько широкие возможности

для изучения африканских проблем дает университетская библиотека. Не случайно к ее фондам обращаются и ученые других городов, других союзных республик.

И теперь, на основе всего сказанного выше, зададимся вторым вопросом: что нам известно о роли всех этих фондов в развитии эстонской африканистики.

Вопрос этот пока еще не ставился. Для того, чтобы в полной мере ответить на него, потребуются дополнительные изыскания. Однако кое-что уже известно.

Изучая, в частности, круг читательских интересов Ф. Крейцвальда в бытность его студентом университета, Э. Куду обнаружила, что будущему автору "Калевипозга", несомненно, были известны, по крайней мере, две книги об Африке: дневник Латроба, путешествовавшего по югу континента в 1815-1816 гг., и, затем, работа по антропологии африканцев. Он брал их в библиотеке в первый же год своей учебы в Тарту (1826), причем поручился за их своевременный возврат профессор анатомии Л.Э. Цихориус, которому принадлежит исследование о различных расах; очевидно, указанные он сам и рекомендовал Крейцвальду.⁵ В свете этих фактов совсем не случайным представляется обращение Крейцвальда к африканской тематике и в более позднее время: известно, например, что первый том выпущенных им сборников "Картины земли и моря" был посвящен Южной Африке (1850).

Дальнейшие исследования Э. Куду позволяют заключить, что читатели библиотеки даже в первые годы ее существования очень широко пользовались литературой по географии, в том числе и по географии Африки.⁶ Эту интересную работу крайне необходимо продолжить.

До последнего времени не удавалось найти данных о посещении Африки южнее Сахары питомцами Тартуского университета (путешественники-миссионеры А. Тийсман, Э. Овийр, Л. Блумер, как известно, университетского образования не имели). Лишь в 60-е годы XX в. внимание исследователей привлекла коллекция С-24 Этнографического музея Эстонской ССР, в составе которой 64 предмета из тогдашнего Французского Конго (ныне Народная Республика Конго), доставленные в 30 гг. врачом Дмитрием Павловичем Соломенцевым.

Д.П. Соломенцев (1901 - год смерти неизвестен) и его брат Иван (1896-1934), получив образование на медицинском факультете в Тарту (1924), уехали во Францию, а оттуда в

Конго. Здесь Иван Соломенцев умер, и брат перевез покойника в Эстонию для захоронения в Печорском монастыре. Именно тогда, 11 июня 1934 г. он и передал музею первые 39 предметов; передача остальных 25 состоялась в марте 1937 года.⁷

Ряд предметов из коллекции Соломенцевых был впервые опубликован в 1967 г. покойной Г.А. Черновой.⁸

Согласно справочнику, недавно выпущенному ТГУ, на его Ученом Совете (по крайней мере до 1918 г.) не было защищено ни одной диссертации на африканскую тему. Но питомцы и преподаватели его уже довольно давно обращались в своих исследованиях к Африке, ее культуре и истории. По тем заведомо неполным данным, которыми мы располагаем, здесь надо напомнить, во-первых, о переводе очень своеобразного памятника литературы и общественной мысли Эфиопии - "Катехизис Зараякоба" (создан в середине прошлого века на языке геез итальянцем Дж. да Урбино). Эта работа, принадлежащая перу ученого и поэта Уку Мазинга, была опубликована в 1936 году и явилась, очевидно, первым переводом с африканского языка на эстонский.⁹

На следующий год увидело свет первое исследование о Хансе Тийсмане, выполненное выдающимся эстонским филологом академиком Паулем Аристэ и полностью сохранившее свое значение и до сих пор.¹⁰

Однако систематические работы по африканистике развернулись лишь в советское время. В середине 50-х годов благодаря инициативе и энергии П. Нурмекунда при ТГУ создается кабинет ориенталистики, на базе которого начинается систематическое изучение и преподавание языков и культур многих народов Востока, в том числе и Африки (последние преподает сам П. Нурмекунд, владеющий многими языками Востока и Запада). П. Нурмекунд занимается также исследованием истории африканистики и вообще истории востоковедения в Эстонии.¹¹

В середине 50-х гг. на интересующую нас тему выпустил работу зав. кафедрой ТГУ известный ученый и писатель Ю. Пеэгель. Он впервые привлек внимание к наследию Ю. Юрисона, участвовавшего более ста лет назад в кругосветном плавании и описавшего свои впечатления в серии очерков на страницах газеты "Postimees". Среди путевых заметок Юрисона одно из важнейших мест занимает описание Юга Африки. Особо следует подчеркнуть, что Ю. Юрисон был автором первого эстонского оригинального описания путешествия, да и вообще первым эс-

тонским очеркистом.¹²

Важное значение имеют и другие работы Ю. Пеэгеля, в которых исследован ранний этап истории эстонской журналистики и ее "географический горизонт".¹³

В настоящее время для студентов-историков уже ряд лет читается курс истории стран Азии и Африки (проф. Я. Конкс, доц. О. Клаассен). На кафедре всеобщей истории ведется научная работа по этой тематике (О. Клаассен, соискатель Э. Йэсаар).

Исследования по истории африканистики в Эстонии проводят и ученики академика П. Аристе. Один из них, Ю. Вийкберг, обнаружил новые и ценные материалы о жизни и деятельности Х. Тийсмана, дальним родственником которого он является. Статья Ю. Вийкберга принята к печати журналом "Keel ja Kirjandus".

Л и т е р а т у р а

- ¹ A. D. D r i d z o. Eesti Aafrika uurijad. - "Keel ja Kirjandus", № II, 1965; A. D. Д р и д з о. К истории африканистики в Эстонии. - "Ученые записки ТГУ", выпуск 201. Труды по востоковедению I. Тарту, 1968; A. D. Д р и д з о. Эстонские африканисты. - В сб.: Африка: встречи цивилизаций. М., 1970; A. D. D r i d z o. Eesti afrikanstid. - "Tsivilisatsioonide kohtumine Aafrikas". Tln., 1973.
- ² Его же. Африканистика и латиноамериканистика в Прибалтике (XIX-нач. XX в.). "XII Международный конгресс истории нвук. Секция № 10. История науки о человеке". М., 1971.
- ³ Его же. Материалы по географии, этнографии и истории Африки южнее Сахары в Научной библиотеке Тартуского университета. - "Страны и народы Востока", вып. IV, М., 1965.
- ⁴ См. A. D. Д р и д з о. К истории африканистики в Эстонии, с. 24.
- ⁵ E. K u d u. Fr. R. Kreutzwald Tartu Ülikooli Raamatukogu kasutajana. - Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised, vihik 138. "Kalevipoja küsimusi", II. Tartu, 1963, lk. 159, 154.
- ⁶ E. K u d u. Tartu Ülikooli raamatukogu raamatute loetavus 1802-1805. - TRÜ Teadusliku Raamatukogu 5. teadusliku konverentsi materjalid, Tartu, 1972, lk. 21.

- 7 ENSV Etnograafia Muuseumi Arhiiv, koll. C-24, lk. 189, 203, RAKA, 2100, n. 1, S.-Ü. 14885; Samas, S.-Ü. 14886, l. 4. "Postimees", 1934. 17. aprill.
- 8 Г.А. Чернова. Искусство Тропической Африки в музеях СССР (альбом). Научная редакция члена-корреспондента АН СССР Д.Н. Ольдерогге. М., 1967, с. 141-148, 153-155. "... Большой интерес, - отмечает Д.А. Ольдерогге, - представляет прекрасная коллекция, собранная И.П. и Д.П. Соломенцевыми в 20-х - 30-х гг. XX века в северной части бассейна Конго. Коллекция эта содержит замечательные глиняные сосуды со скульптурными изображениями антропоморфного характера" (там же, с. 7). Все вошедшие в альбом экспонаты публикуются впервые.
- Наконец, только что вышло из печати первое полное научное описание коллекции: И.Н. Голованова, З.Л. Пугач. Африканские коллекции братьев Соломенцевых в Тарту. - "Africana", X, , 1975, с. 175-198.
- 9 Zar'a Jaakobi arutamised (Ühe abessiinia šamšori elu ja mõtted). Tõlkinud Hugo Masing. Tartu, 1936.
- 10 P. A r i s t e. Missionar N.I. Tiismann Eesti kirjakeele uendajana. - "Eesti Kirjandus", 1937, nr. 6.
- 11 См. например: P. N u r m e k u n d. Die Anfangsgründe der Estischen Afrikanistik. - In: "Beitrag zu der Festgchrift für Prof. Ernst Damman zum 65. Geburtstag - "Wort und Religion" - "Kalima na Dini". Stuttgart, 1965.
- 12 J. P e e g e l. Esimest eesti algupärasest matkakirjandusest ja selle autorist" - "Looming", 1955, nr. 6. В 1975 г. Ю.П. выпустил материалы Юрисона отдельным изданием: Jüri Jürison. - Eestimehe teekond ümber maailma "Askoldi" laeva peal. - "Loomingu Raamatukogu" 1975, nr. 25/26 (917/918). Материалы о Ю. Юрисоне хранятся также в Центральном Гос. Архиве Военно-Морского Флота, ф. 406, оп.3, д. 879, лл. 797-810.
- 13 Ю.М. П е э г е л ь. Начальный период эстонской журналистики (1766-1875). Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора филологических наук. М., 1973, с. 56-57. Подробнее см.: J. P e e g e l. Eesti ajakirjanduse algus. Tln., 1966; Suur maailm tuli üle tarekunnise. - "Looming", 1969, nr. 5.

ISIKUNIMEDE REGISTER

- Adamson, J. 119
 Adojaan, J. 48
 Alas, M. 77
 Aldegrever, H. 53
 Aleksejev 105
 Altoo, K. 77
 Anderson, V. 114
 Aretino, A. 58
 Aul, J. 43

 Bachmann, C. 94
 Bandinelli, B. 58
 Bandinelli, M. 55
 Bahr, M. 61
 Baranov, V. 104, 105
 Beccafuni, Domenico 56
 Berendts, August-Heinrich 100
 Berendts, Eduard Christoph 97,
 98, 99, 100, 101, 102
 Berendts, Nicolaus Wilhelm
 Heinrich 97
 Bergmann, Eugen v. 93
 Bernstein, B. 76
 Bettaci, P. 96
 Blessig, E. 101
 Boldarini, Niccolo 56
 Breitzkreutz, Christian Friedrich
 68, 69, 70, 73
 Buchholtz, Feodor 114
 Budkovski, Vitolo 119

 Campagnola, Domenico 57
 Csekey, I. 101
 Collins, E. 97
 Cranach, Lucas 53
 Cranach (isa ja poeg) 53

 Dente, M. 55
 Deplidovits, B.I. 104
 Dobronravín, P. 94
 Dryander 59
 Dubois, Lucien 93
 Dürer, Albrecht 51, 52, 53,
 54, 55, 57

 Eller, M. 73, 76
 Enno, Ernst 91
 Ertis, E. 48
 Essen, Paul v. 63, 64, 65, 66

 Findelsen, Sofia 97
 Fresse, D. 61
 Fählmann, E. 96

 Geist, G.F. 70
 Gens, L. 76
 Guleke, R. 70, 71

 Haamer, V. 39, 48
 Haava, A. 8
 Hain, J. 77
 Hedestoem, Alfred v. 91
 Hermann (Härma), Miina 114
 Hermann, U. 60
 Hinnov, Virve 77
 Höflinger, L. 70

 Jaakson, H. 114, 116
 Jaanus, E. 90
 Jahnentz, C.F. 70
 Jakubovski, Vladislav 93
 Janson, Aleksei 120
 Jögi, Hilja 77

 Kaera, Ressi 77
 Kamar, Johannes 91
 Kanglaski, Jaak 75
 Kanglaski, Ott 75
 Kangur, L. 48
 Karling, Sten Ingvar 77
 Kasvand, August 119
 Keevallik, Jüri 77
 Keilend, Leili 77
 Kelk, E. 3
 Keres, H. 11
 Kieseritzky, Gustav 90
 Kilksen, Ernst 114, 118
 Kipper, A. 44
 Kirme, K. 76
 Kirs, J. 8
 Kleis, Richard 41, 119
 Klement, Feodor Dmitri p. 3,
 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11,
 12, 13, 14, 15, 16, 17,
 18, 19, 20
 Klement, V. 3
 Kogermann, Paul 114
 Koort, A. 88
 Koort, Tui 77
 Koppel, H. 95
 Korotkov, V.P. 104
 Kotsar, K. 113
 Kranhaks, C.A. 73
 Kruus, Hans 114, 119
 Kukk, Artur 106
 Kulbach, Leon 91
 Kuma, J. 76
 Kurm, H. 39
 Kutshinski, M. 96
 Kuulberg (Kallak), Johannes
 117
 Kuusik, Taimo 77
 Kuznetsov 105
 Käis, Johannes 114
 Künnap, A. 76

- Landesen, Georg Wilhelm 114
 Lang, Juhan 119
 Langsepp, O. 103
 Leesment, L. 97
 Levin, Mai 77
 Levitski, A.O. 104
 Leyden, Lucas von 51, 54, 57
 Liin, Eda 77
 Lipman (Lippmaa), Fheodor 114
 Loodus, R. 76
 Loorits, O. 119
 Luha, Artur 114
 Lustsik, Ts. 8, 9
 Läti, H. 77
- Maasik, Karl 119
 Maim, 95
 Malõseva, A. 8
 Manninen, J. 119
 Margens, Hans 91
 Mecks, Clas 61
 Medici, Ippolito de 50
 Melk, G. 66
 Michelangelo 56
 Minding 100
 Moller, A. 65
 Moorra, Harri 114, 119
 Morgenstern, K. 50
 Moskvin, V. 11
 Muinaste, J. 122
 Muller, Jan 54
 Musi, Agostino dei 56
 Müller, Emil 91
 Müller, Karl Bernhard Josep,
 Rudolph 90, 91, 93, 94,
 95, 96, 97
- Naarits, H. 117
 Ney, G. 121
 Nurk, Tiina 50, 75, 76
 Nuut, Jüri 114, 116, 117, 119
- Olep, Jaak 77
 Orzechowsky, Andreas 61
 Ostwald, Wilhelm 90
 Oxenstierna, B. 59
- Paas, Heini 74, 76, 77
 Pae, A. 8
 Pacioli, Luca 90
 Palm, V. 10
 Peep, L. 17
 Peil, Mirjam 77
 Perli, Oskar 119
 Piip, A. 102, 110
 Piirimäe, H. 99
 Pihlak, E. 76
 Pint, Aleksander 42, 43, 44,
 48
 Ploom, Ed. 96
 Popov 110
 Post, E. 109
- Post, O. 109
 Põld, Peeter 114, 118, 119
 Püss, K. 15
- Raam, Villem 77
 Raffael 55, 56, 58
 Raid, Niina 58, 74
 Raimondi, Marcantonio 51, 55,
 56, 57, 58
 Ramul, Konstantin 91, 101,
 114, 118
 Ratnik, Eha 77
 Ravenna da 55
 Raverding, Herman (Raudinger,
 Harmen) 59
 Rebane, K.-S. 3,8
 Reinhold, Vilma 77
 Romano, G. 58
 Rootsmann (Rootsmäe), Daniel
 114
 Russen, Clas 61
 Ruus, Mare 77,
 Rägo, Gerhard 39, 115, 116,
 117, 118, 119, 122
- Saareste, Andrus 114
 Salamanca, Antonio 55, 57
 Sarv, Jaan 114, 116, 117,
 119, 120
 Savi 110
 Schenk, Hans 61
 Schenking, Otto 61
 Schongrauer, Martin 51, 52,
 57
 Schwengelli, G. 59
 Seeler, Wilhelm 101
 Semper, Johannes 114, 119
 Silver, Johann 91
 Sildmäe, I. 15
 Skytte, Johan 58
 Solomõkova, I. 76, 77
 Stadtler, Hieronymus 61
 Suits, Gustav 114
 Sulla, Osvald 119
 Salland 105
- Takkel, I. 110
 Tammekivi, Johannes 117
 Tammeorg, J. 11
 Taube, Otto Reinhold 64
 Feder, Inge 77
 Telegin, G.I. 104
 Tender, E. 59
 Tiik, Vaike 77
 Tirum, H. 110
 Tizian 56, 57
 Tomps, Niina 77
 Tork, Juhan 114
 Toom, Maire 77
 Treffner, Konstantin 94
 Treiberg, Peeter (Tarvel) 114,
 118, 119

Tugan-Baranovski, M. 101
 Tuglas, Friedebert 114
 Tšerevko, G.P. 104
 Tšiz, V.F. 107
 Urbla, Peeter 77
 Vaga, Voldemar 74, 75, 76
 Valk, Verner 97
 Veimer, A. 44
 Vellberg, Mihkel (Vellema) 119
 Veneziano 56
 Verini, Benedetto 56
 Veski, Johannes Voldemar 114
 Vichman, Arnold 119
 Vico, Enea 57
 Viiding, P. 117
 Viiroja, L. 76
 Vilberg, Gustav (Vilbaste) 114
 Vilip, Johan 114
 Vössotski, A.V. 104
 Wolsky, Jacob 61
 Wood, John 93
 Wybers 61
 Öpik, Ernst 114, 119, 122
 Üprus, Helmi 77
 Zolk, Karl 109, 111

УКАЗАТЕЛЬ ИМЕН

Абовян X. I23-I27, I33-I46
 Авакян X. I24, I25, I29
 Акимян Г. I24, I26, I46
 Аюбян П.О. I33
 Александер 83, 86
 Алттоа В. 30
 Амьенский П. I35
 Ананьева Ж. 32
 Антонс Р. 27
 Аранди П. 27
 Аргутян П. I28
 Арешян С.Г. I26
 Аристе П. I52, I53
 Аскарян В. I25, I26, I27
 Асмус М. I39
 Аха Н. 80
 Балеоз А. I27
 Бартельс И.М.Х. I41, I43
 Бахударян Г. I25, I26
 Бергсон 83, 84
 Блик I48
 Блуменберг И. I38, I40
 Блумер Л. I50, I51, I56
 Блум К.Л. I43, I44
 Брандт Э. 32
 Брок И.Ф. I44
 Брюсов В. I25
 Вальтер Г.В. I39
 Вартамян В. I28
 Вартамян Г. I28
 Видеман Ф.И. I39
 Вийкберг Ю. I53
 Вихалем П. 30
 Гадиев Ц. I29
 Гегамян Г. I46
 Гегель 83
 Гееве К.Г.К. I42
 Гейгер 81
 Герман Э.А. I23
 Гершель I40
 Гершельман Э.А.Г. I44
 Грамши 87
 Грасс И.Ф. I38
 Григорянц А. I29
 Гросс И.Б. I44
 Гускасян Г. I29
 Гуссерл 84
 Даль В. I42
 Даль Ю. I42
 Джемс 83
 Дильтей 81, 83
 Додохян Г. I25
 Дридзо А.Д. I46
 Егинш I25
 Езник I45
 Еше Б. I41
 Жуковский I44
 Инчимян I23, I26
 Исаков С. I23
 Инэсаар Э. I53
 Кангро Г. 27
 Касьяк А. 30
 Кельдер В. 32

Керес X. 27
Кероп Э. 125
Клаасен О. 153
Клаузберг 138
Клаус К. 144
Клемент Ф. 14
Койльраф И.А. 144
Конкс Я. 153
Коорт А. 80-88
Коперник 144
Копин П.В. 84
Крейцвальд Ф. 139, 151
Куду Э. 150, 151
Курм X. 32
Кырге К. 27
Латроб 151
Левинсон-Лессинг Ф. 130
Лешик Ю. 30
Ливен К. 137
Липс 81
Локк А. 27

Мазинг У. 152
Майсурян С. 127
Мальтянгович В. 128
Мамулян К. 129
Маркс К. 83, 87
Марланд А. 27
Матин В. 32
Медникян Г. 129
Мирзанян Е. 129
Мириманян Г. 125
Мириманян М. 127
Михельсон X. 27, 28
Миш Г. 81
Мойер И.Х. 143
Моосберг X. 30
Моргенштерн К. 142

Назарян С. 123, 124
Нерсисян 135, 137
Ноль 80
Нурмекунд П. 152
Ниммик С. 32
Ньютон 140

Овийр Э. 151
Ольберс 140

Павстос 125
Папазян А. 125, 126
Паррот И.Я.Ф. 135-144
Паскевич-Эриванский 136
Патакянян К. 125
Перов О. 30
Пеэгель И. 32, 152
Пинт А. 30
Придоян М. 125, 126
Пунг А. 27, 28

Пунгинян 126

Рамуль К. 80, 87
Рейман В. 27
Рейнфельд М. 24
Рийс 150
Роотс Л. 32
Ростовцер М.И. 128
Ротинян А. 124-127, 146
Ротинян М. 146
Рошер 87
Руутсоо Р. 80
Рятсеп X. 32

Салтыков-Щедрин 149
Сийливаск К. 32
Сийрде Э. 27, 28
Симоян П. 124, 126, 127
Соколовский П.К. 142
Соломенцев Д.П. 151
Соломенцев И.П. 151, 152
Спендиаров Л. 130
Спендиарова А. 130
Сяре Р. 27

Таммеорг И. 35, 39
Тер-Григорян 128
Тер-Микаэлян В. 130
Тер-Микаэлян М. 130
Тер-Ованесян П. 129
Тертерян И. 129
Тигранян Д. 127, 128
Тийсмане X. 153, 154, 155

Уайтхед 83, 84, 86
Урбино Дж. 154
Уустал А. 27

Фрейд Э. 83
Фрейман В. 80, 87
Фридендер Э.Д. 139, 140, 142

Хатен А.М. 142
Хайдеггер 83
Халлик О. 27, 28
Хатисян Г. 124, 126, 127, 146
Хоренаци М. 125, 139

Цикориус Л.Э. 151

Чамчян М. 125
Чаренца Е. 135
Чернов Г.А. 152

Шароян Н. 127
Шахназарян Г. 146
Шелер 83
Шмалыц И.Ф.Л. 142

Шмидт-Коварчик В. 80, 87
Шредер 150
Штейн О. 81
Шонман Й.Хр. 123
Эйхвальд К. 30

Эдиханян К. 128
Эдиханян М. 128
Эшольц К. 142

Юргенсон Д.Г. 140
Юрисон Ю. 152

S I S U K O R D

E. Kelk, V. Klement, K.-S. Rebane. F.D. Klement ja Tartu Riiklik Ülikool 1951-1970	3
M. Reinfeldt. Kõrgkvalifikatsiooniga teaduslik-peda- googilise kaadri ettevalmistamisest Tartu Riik- likus Ülikoolis aastail 1944-1970	24
V. Haamer. TRÜ kaugõppeosakonna tegevusest aastail 1945-1970	39
T. Nurk. 16. sajandi I poole graafika TRÜ Teadus- likus Raamatukogus	50
N. Raid. Academia Gustaviana ja Academia Gustavo- Carolina hooneist Tartus 17. sajandil	58
M. Eller. Kunstiteadlased Tartu Riiklikus Ülikoo- lis aastail 1944-1972	73
R. Ruutsoo. A. Koorti filosoofilised vaated 1919- 1940	80
E. Jaanus. Riia Polütehnik Instituudi kasvandikke Tartu ülikooli õppejõududena - majandustead- lane Karl Müller	90
L. Leesment. Kõige mitmekülgsemast Tartu juurapro- fessorist	97
O. Langsepp. Tartu Üliõpilaste Selts "Sport" (1908- 1918)	103
K. Kotsar. Õpetajate suvekursused Tartu ülikooli juures aastail 1922-1927	113
S. Issakov. Armeenia üliõpilased Tartus	123
P.O. Akopjan. Abovjani õppeprogrammid Tartu ülikoo- lis	133
A.D. Dridzo. Tartu ülikooli osast afrikanistika arengus Eestis	147
Isikunimede register	155

СОДЕРЖАНИЕ

Э. Кельк, В. Клемент, К.-С. Ребане. Ф.Д. Клемент и Тартуский государственный университет в 1951-1970 гг.	3
М. Рейнфельт. О подготовке научно-педагогических кадров высшей квалификации в Тартуском государственном университете в 1944-1970 гг.	24
В. Хаамер. Обзор деятельности заочного отделения Тартуского государственного университета за 1945-1970 гг.	39
Т. Нурк. Графика первой половины XVI века в научной библиотеке ТГУ.	50
Н. Райд. О зданиях Academia Gustaviana и Academia Gustavo-Carolina в Тарту в XVII веке.	58
М. Эллер. Искусствоведы Тартуского государственного университета в 1944-1972 гг.	73
Р. Руутсоо. Философские взгляды А. Коорта в период 1919-1940 гг.	80
Э. Яанус. Воспитанник Рижского политехнического института Карл Мюллер - преподаватель экономических наук Тартуского университета.	90
Л. Лэсмент. Э.Г. Берендтс - один из видных профессоров-юристов Тартуского университета.	97
О. Лангсепп. Общество Тартуских студентов "Спорт" в 1908-1918 гг.	103
К. Котсар. Летние курсы учителей при Тартуском университете в 1922-1927 гг.	113
С. Исаков. Армянские студенты в Тарту.	123
П. Акопян. Учебные программы Абовяна в Дерптском университете.	133
А.Д. Дридзо. К вопросу о роли Тартуского университета в развитии африканистики в Эстонии.	147
Указатель имен.	155

INHALTSVERZEICHNIS

E. Kelk, V. Klement, K.-S. Rebane. F.D. Klement und die Tartuer Staatliche Universität in den Jahren 1951-1970	3
M. Reinfelt. Über die Ausbildung von hochqualifizierten wissenschaftlich-pädagogischen Kadern an der Tartuer Staatlichen Universität 1944-1970	24
V. Haamer. Überblick Über die Tätigkeit der Abteilung für Fernstudium in den Jahren 1945-1970.	39
T. Nurk. Die Graphik der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts in der Wissenschaftlichen Bibliothek Tartuer Staatlichen Universität	50
N. Raid. Über die Gebäude von Academia Gustaviana und Gustavo-Carolina in Tartu im 17. Jahrhundert	58
M. Eller. Kunstgelehrte an der Tartuer Staatlichen Universität in den Jahren 1944-1972	73
R. Ruutsoo. Philosophische Auffassungen von A. Koort 1919-1940	80
E. Jaanus. Zöglinge des Rigaer Polytechnischen Instituts als Lehrkräfte der Universität Tartu auf dem Ökonomischen Gebiet - Karl Müller ...	90
L. Leesment. Über den vielseitig gebildeten Jura-Professor Berendts in Tartu	97
O. Langsepp. Studentenvereinigung "Sport" in Tartu 1908-1918	103
K. Kotsar. Serienkurse für Lehrer an der Tartuer Universität 1922 - 1927	113
S. Issakow. Armenische Studenten in Tartu	123
P.O. Akopjan. Ausbildungsdokumente (Lehrprogramme) von Abovjan an der Universität Dorpat	133
A.D. Dridzo. Zur Frage über die Rolle der Universität Tartu zur Entwicklung der Afrikanistik in Estland	147
Register von Personennamen	155

ВОПРОСЫ ИСТОРИИ ТАРТУСКОГО УНИВЕРСИТЕТА IV. (Материалы комиссии по истории ТГУ). На эстонском и русском языках. Тартуский государственный университет. ЭССР, г. Тарту, ул. Кликосли, 18. Vastutav toimetaja K. Siili-vaak. Korrektorid J. Leanekaak, N. Tšikalova. Paljundamisele antud 01.10.1977. Trükipaber 30x45 1/4. Trüki-
poognaid 10,25. Arvestuspoognaid 8,82. Trükiarv 1000. MB 05436. TRU trükikoda, ENSV, Tartu, Palsoni t. 14. Tell. nr. 1076. Hind 60 kop.